

HƏYAT BİLGİSİ

Metodik
vəsait

6

6

BAHAR KƏRİMOVA
GÜLƏR MEHDİYEVƏ
GÜLNARƏ ŞAHMURADOVA

Ümumi təhsil
müəssisələrinin

**Həyat
bilgisi**

6

-cı sinifləri üçün

fənni üzrə dərsliyin

Metodik vəsaiti

© "ASPOLİQRAF LTD" MMC

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
aspoligraf.ltd@gmail.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

"ASPOLİQRAF"

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

GİRİŞ	3
Sualvermə bacarığının inkişaf etdirilməsi.....	3
Fənn üzrə məzmun standartları	12
Həyat bilgisi 6-cı sinif – Mövzuların tədrisi	
texnologiyası üzrə cədvəl.....	14

BÖLMƏ 1. CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

1. Əməkdaşlıq	26
2. İki həyat hekayəsi.....	29
3. Davranış qaydaları	32
4. Peşə etikası	35
5. Dini mərasimlər.....	38

BÖLMƏ 2. DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

6. Azərbaycan Dövləti.....	41
7. Cəmiyyət və qanunlar	43
8. Ölkənin əsas qanunu	46
9. Tələb və təklif	48
10. Ölkəmizin iqtisadiyyatı	51
11. Vətəndaş və vergi	53

BÖLMƏ 3. İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

12. İnsan haqları	56
13. Hər şey uşaqlar üçün	59
14. Sağlamlığın qorunması hüququ	61

BÖLMƏ 4. İNSAN VƏ TƏBİƏT

15. Zərərələr.....	65
16. Sağlam mühit – sağlam insan	68
17. Sağlam həyat tərzı.....	70
18. Ekoloji mədəniyyət	72
19. həyat naminə	75

BÖLMƏ 5. TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

20. Diqqətli olaq!	77
21. Yolda təhlükəsizlik	80
22. Təbiət qəzəblənəndə.....	82
23. Texnogen qəzalar.....	84

İstifadə olunmuş ədəbiyyat	86
----------------------------------	----

GİRİŞ

6-cı sinif “*HƏYAT BİLGİSİ*” fənninin məqsədi şagirdlərdə yeni və daha mü-
rəkkəb bacarıq, vərdiş və keyfiyyətlər formalaşdırmaqdır. “Həyat bilgisi – 6” dər-
slik və müəllim üçün metodik vəsaitdən ibarətdir.

Dərslikdə şagirdin müstəqil olaraq müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnməsi
üçün bütün amillər nəzərə alınmışdır. Biz çalışmışıq ki, hazırlanmış dərslik:

- Təlim marağını gücləndirsin, şagirdləri axtarıslara, yeni məlumatlar əldə
etməyə sövq etsin;
- Məntiqi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirdirsin;
- Təbiiqi xarakter daşımaqla zəruri həyati bacarıqların formalaşmasına zəmin
yaratsın;
- Fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya imkanlarını genişləndirsin;
- Şagirdlərin fərqli idraki imkanlarının nəzərə alınmasına şərait yaratsın.

Metodik vəsaitdə müasir metodik tələblər nəzərə alınmış, dərsliklə işin səmərə-
li qurulması üçün müəyyən tövsiyələr verilmişdir. Bütün mövzuların reallaşdırıl-
ması üçün sual və tapşırıqlar qoyulmuşdur. Müəllim üçün metodik vəsait sizə öz işi-
nizi qurmağa – dərsi planlaşdırmağa kömək göstərəcəkdir. Metodik vəsaitdə hər bir
mövzunun tədrisi ilə bağlı tövsiyələr öz əksini tapır. Verilmiş standartların tələb-
lərini aşmamaq şərti ilə öz sinfinizin, məktəbinizin, regionunuzun imkan və şəraiti-
nə müvafiq strategiyanızı müəyyənləşdirə bilərsiniz. Ümidvarıq ki, hazırladığımız
dərslik və metodik vəsait bu işdə sizə düzgün istiqamət verəcəkdir.

Sualvermə bacarığının inkişaf etdirilməsi

Dərketmə prosesi sual verməkdən başlanır.

Şagirdlərin təfəkkürünün inkişafında və formalaşmasında bu bacarıq böyük rol
oynayır. Adətən, dərslərdə şagirdlər müəllimin suallarına cavab verməyə öyrəşiblər.
Suallara cavab vermək kifayət deyil, sual vermək bacarığı daha vacibdir. Bu bacarıq
şagirdin bacarıqlarının daha yüksək səviyyədə olmasını göstərir.

Ətraf mühiti tədqiq etmək və ona uyğunlaşmaq üçün sual vermək bacarığı la-
zımdır. Sual verməyi bacaran bunu bacarmayandan ətraf mühiti daha yaxşı tədqiq
edir və ona uyğunlaşır.

Sualvermə bacarığının inkişaf etdirilməsi yolları:

“Sual sözlər” üsulu

Şagirdlərin mövzu üzrə müəyyən biliklərinin olması zamanı istifadə olunur.
“Sual sözlər” onlara “maraq dairəsini” yaratmağa kömək edir.

Müəllim şagirdlərə mövzu ilə bağlı müxtəlif anlayışları yada salıb onları cədvə-
lin sağ tərəfində qeyd etməyi təklif edir. Cədvəlin sol tərəfində isə şagirdlər müx-
təlif sual sözləri (8–10) qeyd edirlər. Bundan sonra 5–7 dəqiqə ərzində cədvəlin hər
iki tərəfində olan sözləri birləşdirərək mümkün qədər çox sual formalaşdırmaq
təklif olunur. Bu işi fərdi və ya cütlərdə həyata keçirmək olar.

Sual sözlər	Mövzu üzrə əsas anlayışlar
Necə?	
Kim?	
Nə?	
Harada?	
Nə üçün?	
Nə qədər?	
Haradan?	
Nə zaman?	
Nəyə görə?	
Qarşılıqlı əlaqə necədir?	
Nədən ibarətdir?	
Əhəmiyyəti nədir?	

Bir şərt: şagirdlər yaradılan suallara cavabı bilməməlidirlər. Əks halda sualı verməyin mənası itir. Sonra şagirdlər sualları müzakirə edir, onlardan 2 (3–4) ən maraqlı (faydalı, gözlənilməyən və s.) olanını seçirlər. Şagirdlər öz seçimlərini əsaslandırmalıdırlar. Bu fəaliyyəti müəllim dərslərin sonunda həyata keçirir. Şagirdlərin suallarına əsaslanaraq növbəti dərslə planlaşdırmaq olar, xüsusən növbəti dərslərin mövzusu bugünkü dərslə əlaqəli olduqda. Bu fəaliyyət dərslərin əvvəlində həyata keçirilirsə, dərslərin materialına əsaslanaraq şagirdlər öz suallarına cavab tapmaya bilərlər. “Sual sözlər” üsulu vasitəsilə şagirdlər onlar üçün ən maraqlı olan mövzular haqqında obyektiv məlumat ala bilərlər.

“6W” üsulu

W – ingilis dilindən “Nə üçün?”, “Nəyə görə?”, “...səbəbi nədir?” kimi tərcümə olunan “Why?” sual sözünün baş hərfidir. Nümunə: Birinci sual verir: “Nə üçün mən maddənin tərkib hissələrini bilməliyəm?” İkinci cavab verir: “Maddələrin xüsusiyyətlərini daha aydın başa düşmək üçün”. Birinci yenə sual verir: “Nə üçün mən maddələrin xüsusiyyətlərini bilməliyəm?” Belə də davam edirlər.

Bu üsul vasitəsilə şagirdlər nəzəri biliklərin praktiki əhəmiyyətini özləri üçün araşdırırlar.

“6W” üsulu tam öyrənilmiş mövzu çərçivəsində məlum olmayan sahəni araşdırmaq üçün sualı formalaşdırmağa imkan yaradır. Bütün sualları və cavabları qeyd etmək lazımdır. Bir şərti nəzərə almaq lazımdır: cavablar təkrarlanmamalıdır.

“**Suallar çobanyastığı**” üsulu (Blumun taksonomiyasına əsaslanan modifikasiya) 6 ləçək 6 növ sualı əks etdirir.

- ◆ *Sadə suallar*: Faktoloji suallardır. Hər hansı konkret məlumatı yada salmağı tələb edən suallardır. Belə suallardan, adətən, nəzarət üçün testlərdə, terminoloji imlalarda və s. istifadə edirlər.

- ◆ *Dəqiqləşdirici suallar.* Adətən, “Deməli, sən deyirsən ki...?”, “Əgər mən düz başa düşdümse, onda...?”, “Ola bilər ki, səhv düşünürəm, lakin, mən-cə,...?” Bu sualların məqsədi indicə deyilənlərə əsaslanaraq əks əlaqəni göstərməkdir.
- ◆ *İzahedici suallar.* Adətən, “Nə üçün?” sözündən başlanır. Mənfi qəbul oluna bilər: cavab verəni özünü müdafiə etməyə vadar edə bilər. Bəzən “səbəb-nəticə” əlaqələrini araşdırmaq üçün istifadə olunur: “Payızda yarpaqlar nə üçün saralır?” Burada vacibdir ki, şagirdlər bu növdə olan suala cavabı bilməsinlər. Əks halda o, sadə suala çevrilir.
- ◆ *Yaradıcı suallar.* Sualda şərt, proqnoz, fərziyyə əlamətləri varsa, sual yaradıcı xarakter daşıyır. Məsələn: “Əgər insanlar bir-birilərinin fikirlərini oxuya bilsəydilər, bu nəyi dəyişərdi?” “Necə düşünürsünüz hekayənin süjeti bundan sonra necə olacaq?” və s.
- ◆ *Qiymətləndirici suallar.* Bu suallardan hər hansı bir hadisənin, faktın, qiymətləndirmə meyarlarını müəyyən etmək üçün istifadə olunur. “Nəyə görə bu yaxşı və ya pisdır?” “Nəyə görə bu yaxşı, digəri isə pisdır?” və s.
- ◆ *Praktiki suallar.* Nəzəriyyə və praktika arasında qarşılıqlı əlaqələrin müəyyən olunmasına yönəlmiş sual – praktiki sualdır. “Diffuziyanı adi həyatda harda müşahidə etmək olar?”, “Qəhrəmanın yerində olsaydınız, özünüzü necə aparardınız?”

“Açar sözlər vasitəsilə sualların verilməsi” üsulu

“**Açar**” *sözlər* – hər hansı bilik sahəsinin öyrənilməsinin əsasını təşkil edən **universal idrak kateqoriyalarını** əks etdirir.

Dərs zamanı sual vermək üçün şagird aşağıdakı açar sözlərdən istifadə edə bilər: *səbəb, nəticə, əlaqə, növ, xüsusiyyət, amillər, əhəmiyyət, rol, qanunauyğunluqlar, metod, prinsiplər, mexanizmlər, nailiyyətlər, mənfi və müsbət təərflər, məqsəd və s.*

İlkin olaraq müəllim dərstdə şagirdlərə sualları verəndə bu açar sözlərin istifadəsini nümayiş etdirməlidir.

Universal idrak kateqoriyaları şagirdin təfəkkür proseslərini dəqiq istiqamətləndirir, tənzimləyir, səmərəli düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir. “Açar” sözün suala əlavə olunması (məsələn, *Bunun hansı xüsusiyyətləri var? Bu hansı növə aiddir? Bunun əhəmiyyəti (rolu) nədir?*) şagirdə cavabın hansı istiqamətdə axtarılmasını göstərir. “Açar” sözlərin əsasında sualların verilməsi bacarığının şagirdlərə aşılması onların düşünmə qabiliyyətini daha dəqiq və məqsədyönlü edir.

Dərstdə sualvermə bacarığını şagird nə zaman nümayiş etdirə bilər?

Motivasiya zamanı: Mövzu üzrə tədqiqat üçün suallar təklif edə bilər. Məsələn, “açar” sözlər vasitəsilə suallar verilir. Digər variant kimi BİBÖ üsulu istifadə edilirsə, BİBÖ-nün ikinci sütununda – “Nəyi öyrənmək istəyirəm?” – şagird öz suallarını qeyd edir. Burada, əsasən, daha mürəkkəb və cavabı məlum olmayan suallar verilir.

Tədqiqat işi zamanı şagird öz qrupundan olan digər şagirdlərə dəqiqləşdirici suallar verir.

Məlumat mübadiləsi zamanı: digər iştirakçılara təqdimatla bağlı dəqiqləşdirici və mövzu ilə bağlı daha mürəkkəb suallar verilə bilər.

Nəticə çıxardıqdan sonra: mövzu ilə bağlı yeni suallar üzə çıxa bilər. Onlar növbəti tədqiqatlar üçün zəmin yarada bilər. Məsələn: BİBÖ üsulu istifadə edilsə, dərslərin sonunda yenidən ikinci sütuna qayıdıb, cavabı tapılan və tapılmayan sualları araşdırdıqdan sonra, yeni sualları həmin sütunda qeyd etmək.

Beləliklə, dərslərin bir çox mərhələlərində şagirdlərin sualvermə bacarığını inkişaf etdirmək imkanı yaradıla bilər.

Mətn ilə işləmək bacarığının inkişaf etdirilməsi

Bu bacarığı formalaşdırmaq üçün vəsaitdə bəzi üsullar təqdim olunur.

Mətnə əsas sözlərin araşdırılması üsulu

Əsas sözlər və söz birləşmələri təlim materialını yadda saxlamağa kömək edir. Bu dəstək sözlərin köməyi ilə mətnin əsas məzmununu asanlıqla bərpa etmək olar.

Şagirdlər mətnə əsas sözləri seçib sadə qələmlə onların altından xətt çəkirlər və ya onları vərəqə köçürürlər.

Adətən, əsas anlayışlar dərslərdə qalın şriftlə verilir. Şagirdlər böyük mətnə əsas sözləri axtaranda bu sözlərin sayını məhdudlaşdırmaq olar.

Açar sözlər məlumatın sonradan açılması üçün seçilir. Seçilmiş dəstək sözlərə əsaslanaraq şagirdlərə mətnin hissəsini danışmaq təklif oluna bilər. Mətn üzrə əsas sözlər şifahi cavabın əsası ola bilər.

Mətnin əsas fikrini müəyyən etmək üsulu

Bu bacarıq əsas təlim bacarıqlarına daxildir. Məntiqi təfəkkürün inkişafını təmin edir. Mətni anlama sürəti və mənimsəmə keyfiyyəti bu bacarıqdan asılıdır. Bu iş aşağıdakı təlimatlara əsasən aparmaq məsləhətdir:

1. “Mətnin müəllifini nə maraqlandırır?” sualını verərkən mətnin mövzusunun araşdırın. Əksər hallarda mövzu mətnin başlığında öz əksini tapır. Mövzu – nitqin predmetini müəyyən etdirirsə (mətnə nədən söhbət gedir, həyatın hansı hadisələri, sualları haqqında), əsas fikir – müəllifin bu nitqin predmetinə münasibətini bildirir.
2. “Mətnin müəllifi hansı məsələni qoyur?” araşdırın. “Müəllif seçilmiş mövzu üzrə nə demək istəyirdi?” sualı ətrafında düşünün. Məlumat ötürmək, problemə öz münasibətini bildirmək və ya aktual problemə diqqət yetirmək istəyirdi.
3. Müəllifin yanaşma üslubunun nədən ibarət olduğuna diqqət yetirin. Müəllif onu cəlb edən obyektlərə və hadisələrə necə öz münasibətini bildirir? Müəllif mövqeyindən problemin əhatə dairəsinin açılmasına mətnin əsas fikri və məqsədidir.
4. “Nəyə görə müəllif məhz bu cür düşünür?” sualını cavablandırın. Öz mövqeyini əsaslandırmaq üçün müəllif hansı arqumentlər gətirir? Mətni oxuyarkən cümlələrdə əsas sözlərə fikir verin.
5. “Müəllif hansı nəticələrə gəlir?” araşdırın. Mətnin əsas fikri müəllifin nəticəsi kimi təqdim oluna bilər.

Mətnin təşkili. Planın və köməkçi sxemlərin tərtibatı

Plan və sxemlər əsas olanı əsas olmayandan ayırmağa, mətnin əsas məzmununu müəyyən etməyə, hissələrin qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmağa kömək edir. Bunlar hamısı materialın sistemləşdirilməsinə gətirib çıxardır.

Plan – mətnin struktur-məzmun təşkilini (mikromövzuların ardıcılığını, onların qarşılıqlı əlaqələrini) əks etdirən xüsusi bir sxemdir. Planı tərtib etdikdən sonra onun hər maddəsi üçün əsas sözləri müəyyən edib dəftərdə qeyd etməyi təklif etmək olar. Planı tərtib etmək üçün əsas kimi şəkilləri də seçmək olar.

Dərsləyin mətnləri yaxşı təşkil olunub və məntiqli köməkçi sxemlərə asan çevrilir. Sxemlər əvvəl birgə fəaliyyət zamanı tərtib olunur, müəyyən vaxtdan sonra şagirdlərə hazır sxemlərin bərpasını və ya təklif olunmuş sözlər əsasında sxemin tərtibi üzrə işləməyi tapşırmaq olar.

Elmi-tədqiqat vərdişlərinin formalaşdırılması

Hazır şəkildə verilmiş bilik şəxsiyyəti inkişaf etdirən vasitə rolunu yerinə yetirmir. İnsan tərəfindən dünyanın dərk edilməsinin səmərəli üsulu şagirdi biliklərin əldə edilməsinə, onların “yenidən yaradılmasına” cəlb etməkdir.

Təcrübə göstərir ki, düşündürən, axtarısa, tədqiqata sövq edən, evristik üsulların istifadəsi təlim prosesini daha məhsuldar (keyfiyyətli) edir.

Şagirdlərdə tədqiqat bacarıq və vərdişlərinin inkişafı müəyyən məqsədlərə nail olmağa kömək edir: şagirdin öyrənməyə marağı yüksələrək təlimin səmərəliliyi yüksəlir. Bu dərslər şagirdlər üçün fərqli ünsiyyət üslubu, müsbət hisslər, özünü yeni bir rolda (ixtira edən, tədqiqatçı) hiss etmək deməkdir. Bunlar hamısı onlara öz yaradıcı bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, biliklərin rolunu qiymətləndirməyə və onların təcrübədə tətbiqini görməyə, müxtəlif elmlərin qarşılıqlı əlaqəsini hiss etməyə imkan yaradır, sərbəstliyi və öz əməyinə tamamilə fərqli yanaşmanı tərbiyə edir.

Dərsdə yaradıcı fəal şəxsiyyəti formalaşdırmaq vacibdir. Bunu təcrübədə necə həyata keçirmək olar? Bunun bir yolu – şagirdləri tədqiqat işlərinə cəlb etməkdir. Təzə başlayan müəllimlər tədqiqat üçün mövzuların seçilməsində çətinlik çəkirlər. Tədqiq etməyə başlayanda mövzular özü-özünə yaranır, əsas başlamaqdır.

Bu vəsait üçün ön planda olan istiqamətlər aşağıdakılardır:

- ◆ Dərs zamanı şagirdlərdə tədqiqat vərdişlərini inkişaf etdirmək;
- ◆ Yeni pedaqoji texnologiyalardan, üsullardan istifadə;
- ◆ Təlim prosesinin diaqnostikası;
- ◆ Refleksiya.

Vacib məqam: tədqiqat fəaliyyətinin uğurlu təşkili üçün dərslərin formalarını düzgün seçmək lazımdır. Dərs müxtəlif şəkildə aparıla bilər: dərs – yaradıcı hesabat, dərs – fikirlərin müdafiəsi, dərs – rollu oyun, dərs – seminar, dərs – açıq fikirlər, dərs – layihənin müdafiəsi, dərs – konfrans, dərs – dəyirmi masa və s. dərslər.

Elmi-tədqiqat vərdişlərinin formalaşması şagirdlərdə idrak fəallığını, növbəti elmi axtarıslara və ixtiralara maraq yaradır. Belə yanaşmaya əsasən şagirdlər onları maraqlandıran sualları özləri axtarmağa başlayırlar, özünütəhsillə məşğul olmağa

can atırlar. Şagirdlərdə universal təlim hərəkətləri (fəaliyyətləri) formalaşdırmaq, yəni onlara öyrənməyi öyrətmək vacibdir.

Tədqiqat və layihə

Öyrənməyi öyrətmək yolunda *tədqiqat* və *layihə fəaliyyətləri* əvəzolunmazdır.

Tədqiqat fəaliyyətinin layihə fəaliyyətindən fərqi nədir? Birincisi – onların məqsədləri fərqlidir. Layihə fəaliyyətinin məqsədi – layihə niyyətinin həyata keçirilməsidir. Tədqiqat fəaliyyətinin məqsədi isə – hadisənin mahiyyətini, həqiqəti müəyyən etmək, yeni qanunauyğunluqları ixtira etməkdir və s.

Hər iki fəaliyyət növü məqsədlərdən asılı olaraq bir-birinin altsistemi ola bilər. Məsələn, layihəni həyata keçirilməsi üçün üsullardan biri tədqiqatın aparılması ola bilər. Digər halda tədqiqatı aparmaq üçün üsullardan biri layihənin həyata keçirilməsi ola bilər.

İkincisi, tədqiqat zamanı fərziyyələrin və nəzəriyyələrin irəli sürülməsi, onların eksperimental və nəzəri yoxlanılması nəzərdə tutulur. Layihələri (yaradıcı, sosial, məlumat layihələri) isə tədqiqatsız da həyata keçirmək olar.

Üçüncüsü, layihə və tədqiqat fəaliyyətlərinin mərhələləri fərqlidir.

Layihə fəaliyyətinin əsas mərhələləri:

1. Hazırlıq və ya giriş mərhələsi:

- ◆ Mövzunun seçilməsi və onun konkretləşdirilməsi;
- ◆ Məqsədin müəyyən edilməsi, vəzifələrin formalaşdırılması;
- ◆ Layihə qruplarının (əməkdaşlıq qruplarının) formalaşdırılması, onlarda vəzifələrin bölünməsi;
- ◆ Layihə qruplarının iştirakçılarına yazılı şəkildə tövsiyələrin verilməsi (tələblər, müddət, məsləhətvərmələr və s.);
- ◆ Layihənin mövzusunun və qrup iştirakçılarının fərdi planlarının təsdiqlənməsi;
- ◆ Layihənin prosedurunun, meyarlarının və onu təqdim etmə formasının müəyyən edilməsi (məhsulun forması və məhsula verilən tələblər).

2. Axtarış – tədqiqətmə mərhələsi:

- ◆ Məlumat mənbələrinin müəyyən edilməsi;
- ◆ Məlumatı toplama və təhlil etmə üsullarının planlaşdırılması;
- ◆ Tədqiqata hazırlıq və onun planlaşdırılması;
- ◆ Tədqiqatın aparılması. Məqsədə uyğun materialların (faktların, nəticələrin) toplanması və sistemləşdirilməsi. Nəticələrin təqdim etmə formasının müzakirəsi;
- ◆ Tədqiqatın təşkili – məsləhətvərmə məşğələləri. İştirakçıların cari hesabatları, alternativ variantların müzakirəsi.

3. Tərtibat mərhələsi:

- ◆ Layihənin ilkin müdafiəsi;
- ◆ Qeydləri və təklifləri nəzərə alaraq layihədə düzəlişlərin edilməsi;
- ◆ Layihənin auditoriya qarşısında müdafiə edilməsinə hazırlıq:
 - müdafiənin tarixi və yerinin dəqiqləşdirilməsi;
 - auditoriya qarşısında müdafiənin proqram və ssenarisinin müəyyən edilməsi, qrupda tapşırıqların bölünməsi (mediadəstək, auditoriyanın hazırlanması, video və fotoçəkiliş və s.);
 - layihə haqqında stend məlumatı.

4. Yekunlaşdırıcı mərhələ:

- ◆ Auditoriyanın qarşısında layihənin müdafiəsi;
- ◆ Nəticələrin çıxarılması, aparılmış işin konstruktiv təhlili.

Elmi-tədqiqatın mərhələləri:

- ◆ Problemin formalaşdırılması, seçilmiş mövzunun aktuallığının əsaslandırılması.
- ◆ Fərziyələrin irəli sürülməsi.
- ◆ Tədqiqatın məqsədi və konkret məsələlərin qoyulması.
- ◆ Tədqiqatın obyekt və predmetinin müəyyən edilməsi.
- ◆ Tədqiqataparma üsulunun seçilməsi.
- ◆ Materialın toplanması. Tədqiqat prosesinin təsvir edilməsi.
- ◆ Tədqiqat nəticələrinin müzakirəsi və ümumiləşdirilməsi.
- ◆ Nəticələrin çıxarılması və alınmış nəticələrin qiymətləndirilməsi.

Dördüncü fərq – layihə – niyyət, plan, plan üzrə yaradıcılıqdır. Tədqiqat isə – yeni biliklərin yaradılması, əsl yaradıcılıqdır.

Tədqiqat mövzuları:

- ◆ *Fantastik* (mövcud olmayan, onları müstəqil işləyib hazırlamaq lazımdır);
- ◆ *Təcrübi* (tədqiqatçı tərəfindən müşahidə və eksperimentlərin keçirilməsi tələb olunur);
- ◆ *Nəzəri* (müxtəlif mənbələrdən olan faktların, materialların tədqiqi və ümumiləşdirilməsi üzrə işlər).

Layihələrin növləri:

◆ Tədqiqat

Geniş düşünülmüş struktur, məqsəd, bütün iştirakçılar üçün aktuallıq, eksperimental və təcrübi işlər, nəticələrin işlənməsi üçün üsullar tələb olunur.

◆ Yaradıcı

Onların geniş işlənmiş strukturu mövcud deyil, o, işin gedişi zamanı formalaşır. Yalnız son nəticə planlaşdırılır (nəşr (çap) olunmuş qəzet, videofilm).

◆ Oyun xarakterli

Struktur yalnız planlaşdırılır və layihənin sonuna kimi açıq qalır. İştirakçılar layihənin məzmununa əsasən öz öhdələrinə müəyyən rollar götürürlər. Bu ədəbiyyatdan olan qəhrəmanlar, sosial və iş münasibətlərini təqdim edən quraşdırılmış personajlar ola bilər.

◆ Məlumat

Bu layihə növü hər hansı bir obyekt haqqında məlumat toplamağa yönəlib. Onun strukturuna məqsəd, məlumatın alınması və işlənməsi üsulları, nəticə, təqdimat daxildir.

◆ Təcrübəyönümlü

Dəqiq qeyd olunmuş nəticə, geniş düşünülmüş struktur, hər iştirakçının funksiyasının dəqiq müəyyən edilməsi, işin mərhələlərinin əlaqələndirilməsi, son nəticələrinin təqdimatı, işin qiymətləndirilməsi aiddir.

Layihələr həm fərdi, həm də qrup şəklində aparıla bilər. Müddətə görə mini-layihələr, qısamüddətli, həftəlik, uzunmüddətli olur.

Mini-layihələr bir dərs və ya dərslərin bir hissəsi ərzində aparılır. Məsələn: “Yol hərəkəti qaydalarına əməl edilməsi üzrə reklam modulunun tərtibi” layihəsi. Layihə üzrə iş kiçik qruplarda aparılır, müddət – 20 dəqiqə (hazırlıq – 10 dəqiqə, hər qrupun təqdimatı – 2 dəqiqə).

Qısamüddətli layihələr – qrup iştirakçılarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi üçün 4–6 dərslərin ayrılması tələb olunur. Məlumatın toplanması, məhsulun işlənməsi və təqdimatın hazırlanması üzrə əsas iş sinifdənkənar fəaliyyət çərçivəsində və evdə yerinə yetirilir. Nümunə: “Yaşadığımız yerdə ekoloji vəziyyət” layihəsi. İş qruplarda həyata keçirilir, müddət – 4 dərs. 1-ci dərs: layihə qrupunun tərkibinin müəyyən edilməsi, tapşırıqların verilməsidir. 2-ci dərs: toplanmış məlumat üzrə qrupların hesabatı, layihə məhsulunun məzmununun və onun təqdimat formasının işlənilməsidir. 3-cü və 4-cü dərslər: hazır layihələrin təqdimatı, onların müzakirəsi və qiymətləndirilməsidir.

Həftəlik layihələr – həftə ərzində qrup tərəfindən həyata keçirilir. Onların həyata keçirilməsi 30–40 saat vaxtı əhatə edir və tam layihənin rəhbərinin iştirakı ilə keçirilir. Həftəlik layihənin keçirilməsi zamanı sinif və sinifdənkənar (ekskursiyalar və ekspedisiyalar, təbii videoçəkilişlər və digər) iş formalarının birləşməsi mümkündür.

Uzunmüddətli (illik) layihələr həm qruplarda, həm fərdi yerinə yetirilə bilər. İllik layihənin həyata keçirilməsi bütün dövrü əhatə edir – mövzunun müəyyən edilməsindən onun təqdimatınadək (müdafiəyədək). Dərslənkənar vaxtda yerinə yetirilir.

Layihə təqdimatının mümkün olan növləri:

1. Konfransda elmi çıxış (referat, annotasiya, tezislər, məqalə, diskussiya, debatlar);
2. İş və rollu oyun;
3. Tədqiqat ekspedisiya, səyahət üzrə hesabat;
4. İdman oyunları;
5. Elmi konfransda sosioloji sorğunun nəticələrinin ümumiləşdirilməsi;
6. Videorolikin yaradılması (videofilm, multimedia məhsulu);
7. Teatral səhnələşdirmə;
8. Real və ya uydurulmuş tarixi hadisənin səhnələşdirilməsi;
9. Faktların, sənədlərin, hadisələrin, dövrlərin, sivilizasiyaların illüstrativ müqayisəsi;
10. Təsviri və dekorativ-tətbiqi incəsənət əsərləri (kostyum, model);
11. Ekskursiya – tədqiqat fəaliyyətindən nəticələrin çıxarılması kimi;
12. Atlas, xəritə;
13. Sərgi;
14. Qəzet, jurnal;
15. Kolleksiya;
16. Musiqi əsəri;

17. Kabinetin tərtibi;
18. Bayram;
19. Proqnoz;
20. Kataloq;
21. Təlim vəsaiti.

Layihənin müdafiəsi ictimai xarakter daşmalıdır: digər işlərin müəllifləri, ekspert komissiyası, auditoriya layihənin müdafiəsinə cəlb olunmalıdır.

İşin müdafiəsi zamanı şagird problemə fərqli yanaşmalar ilə rastlaşır, öz nöqtəyi-nəzərini müdafiə edərək digərlərini inandırmağı öyrənir.

Layihə və tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi üzrə şagirdlər üçün metodik tövsiyələr

1. Layihə – sizin müstəqil yaradıcı işinizdir. Onu yerinə yetirərək işə valideynlərinizi, dostlarınızı və digər insanları cəlb edin. Yaradıcı bacarıqlarınızı inkişaf etdirmək sizin üçün əsasdır, bunu yadınızda saxlayın.
2. Layihəni aşağıdakı ardıcılıqla yerinə yetirin:
 - ◆ Valideynlərinizin və müəlliminizin köməyi ilə mövzu seçin;
 - ◆ Məlumatı toplayın (kitablar, jurnallar, kompüter proqramları, televiziya verilişləri və digər);
 - ◆ Bütün işi və onun təşkilini müəllim ilə planlaşdırın;
 - ◆ Layihənin nəzəri və praktiki hissələrini yerinə yetirin;
 - ◆ Məlumatın hazırlanması nəticələrinə əsasən nəzəri hissəsinə düzəlişləri əlavə edin;
 - ◆ Layihənin qrafik hissəsini çap edin;
 - ◆ Müdafiə zamanı təqdim ediləcək əyani materialları düzəldərək, öz işinizin müdafiəsinə və qiymətləndirilməsinə hazırlaşın;
 - ◆ Layihəni müdafiə edin.
3. İşdə istinad ədəbiyyatından: kataloqlar, lüğətlər, jurnallar, kitablar və bundan əlavə muzey və sərgi materiallarından istifadə edin.
4. İşdə müasir texnikadan: videokamera, kompüter, video- və audiomaqnitofonlar, foto- və surətçixarma aparatları və internetdən istifadə etməyə çalışın.
5. Gələcəkdə seçdiyiniz işin sizə lazım olacağını düşünün, onu öz seçdiyiniz peşə ilə əlaqələndirməyə çalışın.
6. Yaşadığınız yerin adət-ənənələrini nəzərə alın.
7. Hər fənn üzrə biliklərdən, bununla bərabər, öz məişət təcrübənizdən yararlanın. Yaradıcılığınızda məhz elmi biliklərə əsaslanın.
8. Bütün suallarla bağlı layihə rəhbərinə müraciət etməkdən çəkinməyin.

Layihə üzrə işin qiymətləndirilməsi meyarları:

İlkin dörd meyar – layihənin qiymətləndirilməsinə, digərləri isə təqdimatın qiymətləndirilməsinə qoyulan tələblərdir. Layihə hər meyar üzrə bal sistemi vasitəsilə 0-dan 5 baladək münisiflər heyəti tərəfindən qiymətləndirilir. Sonra özünüqiymətləndirmə və sinif yoldaşları tərəfindən qiymətləndirmə mümkündür.

- ◆ Layihə üzrə işin müstəqilliyi
- ◆ Mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti
- ◆ Mövzunun tam açılması
- ◆ Problem həllinin orijinallığı
- ◆ Artistizm və çıxış tərz
- ◆ Təqdimatda layihənin məzmununun açıqlanması
- ◆ Əyani və texniki vasitələrdən istifadə

Fərdi və qrup layihələrinin yerinəyetirilmə nəticələrinə əsasən layihənin reyting qiyməti qoyulur.

Qiymətləndirmə meyarları		Özünüqiymətləndirmə	Müəllimin qiyməti	Sınıf yoldaşlarının qiyməti	Validəynlərin qiyməti
1. Əldə olunmuş nəticə 10 b.					
2. Layihənin tərtibatı 20 b.					
Layihənin müdafiəsi: hər meyar üzrə 15 bal	3. Təqdimat				
	4. Suallara cavab				
Layihə prosesi: hər meyar üzrə 10 bal	5. İntellektual fəallıq				
	6. Yaradıcılıq				
	7. Praktiki fəaliyyət				
	8. Komandada işləmək bacarığı				
	Cəmi:				
Ədədi orta qiymət					
85–100 bal – “5”					
70–85 bal – “4”					
50–70 bal – “3”					
50 baldan aşağı – “2”					
Qiymətləndirmə					

Fənn üzrə məzmun standartları

Məzmun xətləri üzrə əsas və altstandartlar

1. Təbiət və biz

1.1. Varlıq, təbiət və hadisələrə, onların qarşılıqlı əlaqəsinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Maddələrin xassələrini onların daxili quruluşu ilə əlaqələndirir.

1.2. Ekoloji tarazlığın qorunmasına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. İnsanı təbiətin bir hissəsi kimi səciyyələndirir.

2. Fərd və cəmiyyət

2.1. Cəmiyyətin sosial mahiyyətinə və idarəetmə formalarına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Cəmiyyətin idarə olunmasını şərh edir.

2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir.

2.2. Hüquqi mədəniyyətə malik olduğunu nümayiş etdirir.

2.2.1. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyətini sadə şəkildə təsvir edir.

2.2.2. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyəti ilə bağlı topladığı materialları təqdim edir.

2.3. İqtisadi bilik və bacarıqlara yiyələndiyini nümayiş etdirir.

2.3.1. İqtisadiyyatın inkişafında qiymət, tələb və təklifin rolunu izah edir.

3. Mənəviyyət

3.1. Ünsiyyət mədəniyyətinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1 Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən amilləri dəyərləndirir.

3.2. İnsan mənəviyyətini formalaşdıran amillərə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir.

3.2.2. Ailə və ictimai mühitdə mənəvi borcunu nümunələrlə izah edir.

3.3. Mənəviyyətin formalaşmasında dinin rolunu dəyərləndirir.

3.3.1. Dini ibadət və mərasimləri müqayisə edir.

4. Sağlamlıq və təhlükəsizlik

4.1. Sağlam həyat tərzinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.1.1. Sağlam həyat tərzinin əsas şərtlərini fərqləndirir.

4.2. Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarına dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.2.1. Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını fərqləndirir.

4.2.2. Yol nişanlarının təyinatına uyğun bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.3. Fövqəladə hallarla bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

4.3.1. Fövqəladə hadisələr zamanı tələb olunan davranış qaydalarını izah edir.

Mövzuların tədrisi texnologiyası üzrə cədvəl

1.BÖLMƏ: Cəmiyyətin mənəvi həyatı							
Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensiallaşdırma	Saat
	1. Diaqnostik qiymətləndirmə 6-cı sinfə gələrkən hazırkı bilik, bacarıq, vərdiş və dəyərləri nümayiş etdirir.				Sorgu test		1
3.1.1. Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən amilləri dəyərləndirir.	2. Əməkdaşlıq – İnsanın xarakterik xüsusiyyətlərinin ünsiyyətə təsirini dəyərləndirir (3.1.1.); – Ailə və ictimai mühitin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsirini dəyərləndirir. (3.1.1.).	Əd.: 3.1.1., 1.2.4.	– vəziyyətin müqayisəli təhlili; – beyin həmləsi; – müzakirə	– dərslik; https://www.youtube.com/watch?v=xNCtYLg2ZNU http://www.celilabad-adpu.az/dosyalar/movzu_13(1).pdf	Müəllim tərəfindən – cütlərdə işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünüqiymətləndirmə cədvəli	3. Təlimdə və çalışmada həyatında qazandığı xüsusiyyətin əhəmiyyətini izah edir. 2. “Biz bu insanlara minnətdarıq!” adlı slayd təqdimatı hazırlayın. 1. Şagird tərəfindən əməkdaşlığa şəxsi göstərilməsinə aid nümunə göstərin.	1
3.2.2. Ailə və ictimai mühitdə mənəvi borcunu nümunələrlə izah edir.	3. İki həyat hekayəsi – Ailəsi qarşısında və ictimai mühitdə mənəvi borcunu nümunələrlə izah edir (3.2.2.)	Əd.: 3.1.3., Bio: 3.1.2.	– vəziyyətin müqayisəli təhlili; – beyin həmləsi; – cədvəl üzrə iş; – müzakirə; – debatlar; – esse	Dərslik; – proyektor; – kompüter; https://az.wikipedia.org/wiki/Mirz%C9%99_F%C9%99li_Axundov https://az.wikipedia.org/wiki/Hac%C4%B1_Zeynalabdin_Ta%C4%9F%C4%B1yev	Müəllim tərəfindən – verbal (sözlə) qiymətləndirmə Müəllim tərəfindən – cütlərdə işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Dərslikdə qeyd olunmuş açar sözlərdən (xarakter, ailə, valideyn, cəmiyyət, mənəvi borc) istifadə edərək gələcəyinizlə bağlı kiçik esse yazın. 2. Öz həyatınızı təhlil edin: həyatınızda və şəxsi inkişafınızda kimlərin rolu olduğunu sübut edin. 1. İnsanın həyatına və onun cəmiyyət üçün faydalı insan kimi formalaşmasına təsir edən amilləri sadalayın.	1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensial-laşdırma	Saat
3.2.1. Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir.	4. Davranış qaydaları – Cəmiyyətin həyatındakı əxlaq və davranış qaydalarını təsnifatına görə şərh edir (3.2.1.);	Əd.: 1.2.2., Tex: 3.1.1.	– müqayisəli təhlil; – cədvəl üzrə iş; – müzakirə; – düz olanı seçin; – “Əgər.....” vəziyyəti modelləşdirin; – telereportaj; – sxem; – atalar sözləri ilə iş; – proqnoz; – hekayə	– dərslik; – internet resurs: https://medeniyyet.weebly.com/	Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə	3. Əgər insanlar tərəfindən davranış qaydalarına əməl edilməsə, bu cəmiyyətdə nələrə gətirib çıxara bilər. Proqnozlarınızı hər sahə üzrə yazın və əsaslandırın. 2. Fərdin davranış normalarına əməl etməsi cəmiyyətin həyatına necə təsir edir? – hekayə formasında yazın. 1. Pantomima vasitəsilə cəmiyyət həyatının bir sahəsi üzrə davranış normaları təqdim edin.	1
3.2.1. Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir.	5. Peşə etikas – Cəmiyyətdəki peşə etikas qaydalarının sahələrini (müəllim, həkim, satıcı) seçib izah edir (3.2.1.); – Fərdi peşə etiket qaydalarının elm, iş, ticarət sahələrində necə əks olunduğunu və əhəmiyyətini izah edir (3.2.1.).	Riy: 5.1.4., Tex: 3.1.1.	– vəziyyətin təhlili; – beyin həmləsi; – cədvəl üzrə iş; – müzakirə; – münasibətbildirmə; – düz olmayanı seçin; – nümunələr; – sualların tərtibi; – sorğu; – “sərbəst prefiks”; – ssenari; – oxla birləşdirin.	dərslik; – uşaq ensiklopediyaları; – internet-resurs http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/39141623-5991-11da-8314-0800200c9a66/index.htm	Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə	3. Peşə etikasının pozulması ilə bağlı kinofilm üçün qısa ssenari (yer, zaman, qəhrəmanlar, əsas süjet, əsas təbiiəddici fikir) yazın. 2. “Polis (icra başçısı, baytar, avtobus sürücüsü) üçün peşə etikas lazımdır?” – müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərdən (polis, vətəndaş, uşaq, həkim, səmşin və s.) öz münasibətinizi bildirin. 1. Cədvəlin sol tərəfində qeyd olunmuş müxtəlif peşələr üzrə peşə etikasına aid yanaşmaları sağ tərəfdə onlara uyğun olan peşələrilə oxla əlaqələndirin.	1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensiallaşdırma	Saat
3.3.1. Dini ibadət və mərasimləri müqayisə edir.	6. Dini mərasimlər – Dinlərdə oxşar olan ibadətlərin xüsusiyyətlərini müqayisə edir (3.3.1.).	Əd.: 3.1.3., Az-t.: 1.1.2., 1.2.1., 5.1.2.	– Venn diaqramı; – müqayisə; – cədvəl üzrə iş; – slayd-təqdimatı; – “konfrans”; – esse; – hekayə; – səbəb-nəticə əlaqələri; – müzakirə; – sorğu; – hesablama; – zaman oxu	– dərslik; – “Ayna” – uşaq ensiklopediyaları; – kompüter; – proyektor. – İnternet-resurslar https://files.prslib.az/remz.pdf > pdf > atr_din	Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə	3. İnsanın mənəviyyatının formalaşmasında dinin əhəmiyyətini araşdırın, nümunələr gətirin. 2. Mətnə əks olunmuş dinlərdə ümumi olan ibadətlərin fərqi nədədir? Onların səbəblərini araşdırın və cədvəldə təqdim edin. 1. İnsanlar tərəfindən oruc-tutmanın səbəblərini araşdırın.	1
KSQ							1
2.BÖLMƏ: Dövlət və vətəndaş							
2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir.	7. Azərbaycan dövləti – Dövlətin daxili funksiyalarını izah edir (2.1.2.); – Dövlətin xarici funksiyalarını izah edir (2.1.2.).	Az-t: 3.1.1., 3.1.2., Əd: 3.1.3.	– beyin həmləsi; – təqdimat; – sxem; – cədvəl üzrə; – mətnəndən faktlar seçmək; – nümunə; – ifadənin açılması; – şəxələndirmə; – məqalə	– dərslik; – uşaq ensiklopediyası – İnternet-resurslar https://azerbaijan.az/information/301	Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Gələcəkdə dövlətin hansı xarici və daxili funksiyaları əlavə və ya ləğv oluna bilər? Öz fikrinizi əsaslandırın. 2. Mətnə əsasən müasir Azərbaycan dövlətinin funksiyalarını izah edin və sxem vasitəsilə təqdim edin. Cavabınızı nümunələrlə əsaslandırın. 1. Dövlətin funksiyalarının nədən ibarət olduğunu sadalayın.	2

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensiallaşdırma	Saat
2.1.1. Cəmiyyətin idarə olunmasını şərh edir.	8. Cəmiyyət və qanunlar – Qanunların hazırlanması qaydalarını şərh edir (2.1.1.); – Qanunların cəmiyyət həyatının tənzimlənməsinə təsirini şərh edir (2.1.1.);	Ü-t.: 3.1.1., Az-t: 3.1.1., 3.1.2.	– vəziyyətin təhlili; – beyin həmləsi; – səbəb-nəticə sxemi; – rəmlər çəkin; – siyahı; – “Əgər olsaydın...” – beşlik.	– dərslik; – kompüter; – proyektor; – İnternet-resurslar http://vxida.gov.az/az/page/qanunlar	Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Qanunların güclü və zəif tərəflərini müəyyən edib cədvəldə təqdim edin. 2. Qanunların cəmiyyət həyatının tənzimlənməsinə təsirini izah edin. 1. Milli Məclis və onun fəaliyyəti haqqında danışın.	1
2.1.1. Cəmiyyətin idarə olunmasını şərh edir	9. Ölkənin əsas qanunu – Konstitusiyanın dövlət üçün əhəmiyyətini şərh edir (2.1.1.);	Az-t.: 3.1.1., 3.1.2.	– beyin həmləsi; – cədvəl üzrə iş; – rəmlər; – sxem üzrə izah; – böyük qrupda müzakirə; – “Əgər... olsaydın...”	– dərslik; – “Ayna” uşaq ensiklopediyası; – kompüter; – proyektor; – İnternet-resurslar http://www.e-qanun.az/framework/897	Şagird tərəfindən – yoldaşının işinin qiymətləndirilməsi Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Dövlət qurumlarının funksiyalarını izah edin. Nümunələr ilə əsaslandırın. 2. Konstitusiyanın dövlət və cəmiyyət üçün nə kimi əhəmiyyəti var? 1. Hakimiyyətin əsas quruluş hissələrini sadalayın.	2
KSQ							1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteqrasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymətləndirmə	Diferensiallaşdırma	Saat
2.3.1. İqtisadiyyatın inkişafında qiymət, tələb və təklifin rolunu izah edir.	10. Tələb və təklif – Pərakəndə və topdansaş qiyməti və maya dəyəri terminlərinin mənasını izah edir (2.3.1.); – Tələb və təklif terminlərini izah edir (2.3.1.).	A-d: 4.1.4, Əd: 2.2.1.	– beyin həmləsi; – böyük qrupda müzakirə; – vəziyyətin təhlili; – sxemi qurmaq; – rollu oyun; – iqtisadi lüğətin yaradılması	– dərslik; – “Ayna” uşaq ensiklopediyası; – kompüter; – proyektor http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/T%C9%99lim%20material%C4%B1/iqtisadi-movzular/1.pdf	Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünüqiymətləndirmə cədvəli. Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Qiymətin formalaşmasına dərslikdə verilənlərdən əlavə daha hansı amillər təsir edir? – fərziyələri irəli sürün. 2. Rollu oyun vasitəsilə alış-veriş vəziyyəti yaradın. Qiymət, maya dəyəri, tələb və təklif terminləri istifadə edərək onların arasında olan əlaqələri göstərin. 1. 6-cı sinif şagirdləri üçün iqtisadi lüğət tərtib edin.	2
2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir 2.3.1. İqtisadiyyatın inkişafında qiymət, tələb və təklifin rolunu izah edir.	11. Ölkəmizin iqtisadiyyatı – Dövlətin neftlə bağlı funksiyalarını izah edir (2.1.2.); – Neftdən gələn gəlirlərin Azərbaycanın ümumi inkişafına təsirini izah edir (2.3.1.).	Əd: 3.1.3.	– vəziyyətin təhlili; – cədvəl üzrə iş; – məqalə yazın; – sxem; – müzakirə.	– dərslik, – uşaq ensiklopediyaları, – internet-resurs https://www.oifund.az/ http://anl.az/el/Kitab/2016/Azf-289009.pdf	Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Dünya bazarı, dollar, neftin qiyməti, gəlir, nəqliyyat, plastik, polietilen paketləri, ekologiya sözlərindən istifadə edərək iqtisadi jurnala “Neftin dünya iqtisadiyyatında rolu” adlı məqalə yazın. 2. Neftdən gələn gəlir Azərbaycan iqtisadiyyatına necə təsir edir? Meyarları müəyyən edin “+” və “-” işarələri ilə qiymətləndirmə aparıb cədvəli doldurun. 1. Neft gəlirlərini dövlətimiz nələrə xərcləyir – sadalayın.	1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensial-laşdırma	Saat
2.1.2. Cəmiyyətə yətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir	12. Vətəndaş və vergi – Vergi siyasətini dövlətin daxili funksiyalarından biri kimi izah edir (2.1.2.)	Az-t: 3.1.1., 3.1.2. T-i: 2.1.2.; Tex: 3.2.1.	– münasibətbildirmə; – cədvəl üzrə iş; – təqdimat; – sosial reklam; – tarixi müqayisəli baxış; – böyük qrupda müzakirə; – şakilçəkmə; – hesablama	– dərslük; – uşaq ensiklopediyası; – jurnallardan şəkillər; – rəngli karnadaşlar, flomasterlər https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi	Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Cəmiyyətin rifah və firavanlığı üçün dövlət vergiləri daha necə xərcləyə bilər? Fikirlərinizi əsaslandırın. 2. Vergilər ilə bağlı sosial reklam yaradın. 1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin funksiyaları nədən ibarətdir? Yazın.	1
KSQ							1
3. BÖLMƏ: İnsan hüquq və azadlıqları							
2.2.1. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyətini sadə şəkildə təsvir edir.	13. İnsan haqları – İnsan hüquqlarını müdafiə edən dövlət qurumlarının fəaliyyətini sadə şəkildə təsvir edir (2.2.1.); – İnsan hüquqlarını müdafiə edən beynəlxalq qurumların fəaliyyətini sadə şəkildə təsvir edir (2.2.1.).	Az-d: 4.1.4. Ü-t: 3.1.1., Az-t: 3.1.2	– İQS (İnteraktiv Qeydiyyat Sistemi) vəziyyətini həlli; – sinonim seçin; – sualları tərtib edin; – elektron məktub; – cədvəl üzrə iş.	– dərslük; – “Ayna” uşaq ensiklopediyası; – kompüter; – proyektor; – İnternet-resurslar https://www.coe.int/az/web/compass/what-are-human-rights-	Şagird tərəfindən – yoldaşının işinin qiymətləndirilməsi Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. BMT-nin başçısı olsaydınız, dünyada kimin hüquqlarının müdafiəsinə daha çox diqqət yetirərdiniz? Cavabınızı əsaslandırın. 2. İnsan hüquqlarını müdafiə edən dövlət və beynəlxalq qurumların məqsəd və vəzifələrini cədvəldə qeyd edin. 1. BMT-nin fəaliyyətini təsvir edin.	1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensial-laşdırma	Saat
2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir 2.2.2. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyəti ilə bağlı topladığı materialları təqdim edir.	14. Hər şey uşaqlar üçün – Uşaq hüquqlarının qorunmasında dövlət orqanlarının funksiyalarını izah edir (2.1.2.) – Uşaq hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasına aid topladığı materialları təqdim edir (3.2.2.)	A-d.: 3.1.3., Riy: 5.1.4.	– cütlərdə mütaliə/ cütlərdə ümumiləşdirmə; – böyük qrupda müzakirə; – münasibətbildirmə	– dərslik; – Ayna ensiklopediyası; – kompüter; – proyektor – İnternet-resurslar https://www.oe.int/az/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child	Şagird tərəfindən – yoldaşının işinin qiymətləndirilməsi Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. “UNICEF-in Azərbaycan fəaliyyəti” adlı təqdimat hazırlayır. 2. İnsan hüquqları sahəsində Azərbaycan dövləti hansı beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir? 1. Beynəlxalq təşkilatlar insan hüquqlarını hansı yollarla qoruyur?	1
2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir 2.2.1. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyətlərini sadə şəkildə təsvir edir.	15. Sağlamlığın qorunması hüququ – Sağlamlıq sahəsində dövlətin daxili və xarici funksiyalarını izah edir (2.1.2.) – İnsanların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətləri və onların əhəmiyyətini şərh edir (2.1.2.) – İnsanın sağlam olmaq hüququnu müdafiə edən qurumların fəaliyyətlərini sadə şəkildə təsvir edir (2.2.1.).	A-d.: 4.1.4. F-t.: 2.1.2.	– vəziyyətin təhlili; – mini-mühazirə; – müzakirə; – cədvəl üzrə iş; – uyğun olanları seçin; – məktub-təklif	– dərslik; – kompüter; – proyektor – İnternet-resurslar http://schiiyye.gov.az/ehalinin_saqlamliqi_qorunmasi_haqqinda_qanun.html https://mtm.edu.az/az/qanunvericilik	Şagird tərəfindən – özünüqiymətləndirmə Müəllim tərəfindən – cütlərdə işin qiymətləndirilməsi	3. Dövlət vətəndaşların sağlam olmağına laqeyd olsaydı, bu hansı problemlərə gətirə bilərdi? – fikirlərinizi əsaslandırın. 2. Sağlamlıq sahəsində dövlət hansı funksiyaları və necə yerinə yetirir? 1. Sağlam olan insanı xarakterizə edin.	2
KSQ							1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensiallaşdırma	Saat
4. BÖLMƏ: İnsan və təbiət							
1.1.1. Maddə-lərin xassə-lərini onların daxili quruluşu ilə əlaqə-ləndirir	16. Zərrələr – Maddənin xassəsini onun daxili quruluşu ilə əlaqələndirir (1.1.1.)	Əd: 3.1.3., Fiz: 2.1.1., 2.1.2., 2.1.3.	– müqayisəli təhlil; – IQS üsulu; – təcrübə; – cütlərdə və böyük qrupda müzakirə; – hekayə; – obyekt adından danışmaq; – sxem; – şəkil; – krossvord; – slayd-təqdimatı; – məqalə	– dərslik; – su, butulka; – günəbaxan yağı; – pipetka; – internet resursları http://www.youtube.com/watch?v=OCInhp3wHdI http://magas.su/base/nauchnye-fenomeny-korana https://news.milli.az/interest/71084.html	Müəllim tərəfindən – verbal (sözlə) qiymətləndirmə Müəllim tərəfindən – cütlərdə işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. “Gənc alim” jurnalı üçün maddənin daxili quruluşu haqqında məqalə yazın. Şəkillər və sxemlər ilə müşayiət edin. 2. “Atom” adından onunla baş verən hadisə haqqında danışın. 1. Zərrin içində verilmiş cisimlərin və maddələrin şəkillərini 3 qrupa ayırın. Bu qrupları adlandırın. Maddənin hansı xassəsinə görə ayırd etdiyiniz izah edin.	1
1.2.1. İnsanı təbiətin bir hissəsi kimi səciyyələndirir	17. Sağlam mühit – sağlam insan – İnsanı təbiətin ayrılmaz bir hissəsi kimi və onun canlı varlıqlar arasında ən mükəmməl olduğunu nümunələrlə səciyyələndirir (1.2.1.).	Az-t.: 2.1.1. Bio.: 3.1.2.	– şəkillər üzrə ümumiləşdirmə; – cədvəllərlə iş; – şəkillər üzrə təsnifat; – təqdimat; – müzakirə; – “tamamlayın”; – “...” adından danışın; – əlaqələri müəyyən edin	– dərslik; – “Ayna” uşaq ensiklopediyası; – kompüter; – proyektor; – İnternet resursları https://www.bizimyol.info/az/news/51947.html http://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/azerbaycan-respublikasinin-ekoloji-siyaseti	Şagird tərəfindən – qrupdaxili qiymətləndirmə üçün meyar üzrə cədvəl Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünü-qiymətləndirmə cədvəli	3. Müasir insan cəmiyyəti təbiətə necə yanaşmalıdır? Nəyə görə? – izah edin. 2. İqlim amillərinin xüsusiyyətlərini və onların insan həyatında rolunu müəyyən edin. Cavabları cədvəldə əks etdirin. 1. Canlı aləmin həyatında mühitin rolunu izah edin.	1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensiallaşdırma	Saat
4.1.1. Sağlam həyat tərzinin əsas şərtlərini fərqləndirir	18. Sağlam həyat tərz – Sağlamlığı şərtləndirən əsas amilləri fərqləndirir (4.1.1.).	Əd.: 3.1.3., T-i: 2.1.1., 2.1.2., F-t: 2.1.2.	– anlayışın çıxarılması; – cədvəl üzrə iş; – səhnələşdirmə; – rollu oyun; – hərəkət; – komiks; – tövsiyə; – sorğu; – məqalə	– dərslik – proyektor; – kompüter; – “Ayna” uşaq ensiklopediyası – İnternet resursları http://www.youtube.com/watch?v=k9l7lMby5gI&list=SP18DF4994312E23C1 http://www.youtube.com/watch?v=E1QKAOJi55c	Şagird tərəfindən – yoldaşının işinin qiymətləndirilməsi Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. “Sağlamlıq” jurnalı üçün sağlam həyat tərzinin fərdə, cəmiyyətə faydaları ilə bağlı məqalə yazın. 2. İnsan sağlamlığına hansı amillər müsbət, hansılar mənfi təsir edə bilər? – dərslikdə olan cədvəli doldurun. 1. “Yuxu rejimi olmayan şəhərdənin 3 gecəsi” adlı nağılı yazıb səhnələşdirin.	1
3.2.1. Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir.	19. Ekoloji mədəniyyət – Təbiət ilə bağlı əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir (3.2.1.).	T.-i.: 2.1.2., Az.-t.: 2.1.1, Coğ.: 3.2.3.	– atalar sözlərinin təhlili; – vəziyyətin təhlili; – müzakirə; – cədvəllə iş; – şəkillərin təsnifatı; – rollu oyun; – sosial reklam; – nümunələr.	– dərslik; – “Ayna” uşaq ensiklopediyası; – kompüter; – proyektor – İnternet resursları https://www.youtube.com/watch?v=RlmCNPeImYk https://help-sophia.ru/az/semya/zdorovyi-obraz-zhiznii-kak-faktor-ekologicheskoi-kultury-formy-i-metody.html	Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünü-qiymətləndirmə cədvəli Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Kiçik qruplarda “Təbiəti qorumaq özünü qorumaq deməkdir” adlı sosial reklamı yaradın. 2. Dərslikdə olan mətnə əsasən insan fəaliyyətinin müsbət və mənfi təsirlərini və onların nəticələrini cədvəldə qeyd edin. 1. İnsanı digər canlı varlıqlardan fərqləndirən xüsusiyyətləri müəyyən edin. Bu xüsusiyyətlərə görə insanın hansı üstünlüklərinin olmasını araşdırın.	1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteqrasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymətləndirmə	Diferensiallaşdırma	Saat
2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir	20. Həyat naminə – Bioloji müxtəlifliyin qorunmasına dair dövlətin funksiyalarını izah edir (2.1.2.); – Bioloji müxtəlifliyi qorumaq üçün BMT-nin fəaliyyətini, onun fəaliyyət istiqamətlərini izah edir (2.2.1.).	Bio: 3.1.2.	– vəziyyətin təhlili; – beyin həmləsi; – siyahı; – cədvəl üzrə iş; – esse; – layihə; – arqumentlər cədvəli	– dərslik; – kompüter; – proyektor; – İnternet resursları https://azerbaijan.az/related-information/32 http://www.youtube.com/watch?v=BKCZgwALcQM	Şagird tərəfindən – yoldaşının işinin qiymətləndirilməsi Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Ekoloji tarazlığı qoruyan təşkilatı yaratmaq üçün onun adını, məqsədini, şüarını, fəaliyyət proqramını qeyd edin. 2. “Qlobal düşün, yerində fəaliyyət göstər” ifadəni ekoloji davranışla əlaqələndirin. 1. Necə düşünürsünüz, yeniyetmələrin zibili zibil qutularına atmamasının səbəbləri nədir? Vəziyyəti dəyişmək üçün hansı təklifləriniz var? Burada davranış qaydalarının rolu nə ola bilər? – yazın.	1
KSQ							1
5. BÖLMƏ: Təhlükəsiz həyat							
4.2.1. Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını fərqləndirir.	21. Diqqətli olaq! – Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını fərqləndirir (4.2.1.) – Məişətdə və ictimai yerlərdə potensial təhlükəli olan obyektləri fərqləndirir (4.2.1.)	F-t: 1.2.1.	– şəkillər üzrə təhlil; – beyin həmləsi; – cədvəl üzrə iş; – təsnif edin; – cümlələri təmamlayın; – qruplaşdırın; – reklam; – təcrübə.	– dərslik; – “Ayna” uşaq ensiklopediyası; – kompüter; – proyektor; https://www.facebook.com/Sevdikl%C9%99rimiz-295225897240325/videos/m%C9%99%C5%9F%C9%99td%C9%99yan%C4%BF%C4%B1n-t%C9%99hl%C3%BCK%C9%99sizliyi/968316466597928/	Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünü-qiymətləndirmə cədvəli Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Sağlam həyat tərzini və təhlükəsiz davranış qaydalarına əməl etmə bir-biri ilə necə əlaqəlidir? İzah edin. 2. Məişətdə hansı davranışlar təhlükə yarada bilər? Nəyə görə? – izah edin. 1. Gigiyena qaydaları siyahısında təhlükəli obyektləri və əşyaları müəyyən edin. Onlar hansı xüsusiyyətlərinə görə sağlamlıq üçün təhlükəli ola bilər? – qeyd edin.	1

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensial-laşdırma	Saat						
4.2.2. Yol nişanla-rının təyina-tına uyğun bacarıq-lar nümayiş etdirir.	22. Yolda təhlükəsizlik – Yol nişanlarının təyinatını bildiyini nümayiş etdirir (4.2.2.).	F-t: 1.2.1., İnf: 3.3.1., 1.2.2.	– şəkillər üzrə təhlil; – beyin həmləsi; – şəkillər üzrə iş; – hərəkətlər kompleksi; – yaradın və çəkin; – tapmaca; – uyğunu seçin; – məktub	– dərslik; – “Ayna” uşaq ensiklo-pediyası; – kompüter; – proyektor – İnternet resursları https://dyp.gov.az/?/az/road-sign/	Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünüqi-y-mətlən-dirmə cədvəli Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətlən-dirmə cədvəli	3. Yol nişanları insanların hə-yatını necə asanlaşdırır – dostunuza məktub yazın. 2. Piyada və velosipedçiə aid olan yol nişanlarının şəkilləri təqdim olunur – yol işarələrini mümkün olan əsaslara görə qruplaşdırın. İzahat verin. 1. Tanıdığınız yol nişanlarının mənasını açıqlayın.	1						
4.3.1. Fövqə-ladə hadisələr zamanı tələb olunan davranış qayda-larını izah edir	23. Təbiət qəzəb-lənəndə – Təbii fəvqəladə hallarda hansı davranış qayda-larına əməl edil-məli olduğunu izah edir (4.3.1.).	İnf: 3.3.1., Coğ: 2.1.1. 2.1.2.	– təsnifat; – beyin həmləsi; – xəritədə tapın; – suallar tərtib edin; – məqalə	– dərslik; – xəritə; – kompüter; – proyektor; – İnternet resursları https://www.fhn.gov.az/?az/e/menu/26/355	Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünü-qiymətlən-dirmə cədvəli Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şa-girdlərin meyar üzrə qiymətlən-dirmə cədvəli	3. Yaşadığınız zonada hansı təbii fəlakətin təhlükəsi daha yüksəkdir? Yer-li qəzet üçün bu təbii fəlakət ilə bağlı davra-nış qaydaları haqqında qısa məqalə yazın. 2. Subasma zama-nı davranış qaydalarından hansılarını daha vacib hesab edirsiniz? Nəyə görə? 1. Cədvəli doldu-run: <table><tr><td>Təbii fəla-kət</td><td>Təbii fəla-kətin nəticə-ləri</td><td>İnsan üçün təhlü-kələr</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Təbii fəla-kət	Təbii fəla-kətin nəticə-ləri	İnsan üçün təhlü-kələr				1
Təbii fəla-kət	Təbii fəla-kətin nəticə-ləri	İnsan üçün təhlü-kələr											

Alt-standart	Fəaliyyətlər	İnteq-rasiya	Üsullar	Resurslar	Qiymət-ləndirmə	Diferensial-laşdırma	Saat						
4.3.1. Fövqəladə hadisələr zamanı tələb olunan davranış qaydalarını izah edir.	24. Texnogen qəzalar – Texnogen fəv-qələdə hallarda hansı davranış qaydalarına riayət edilməli olduğunu izah edir (4.3.1.).	İnf: 3.3.1.; 3.2.3.; Əd: 3.1.3	– vəziyyətin təhlili; – beyin həmləsi; – cədvəl üzrə iş; – ssenari; – təcrübə; – təqdimat	– dərslik; – xəritə; – kompüter; – proyektor; – əleyhqaz – İnternet resursları https://www.fhn.gov.az/?aze/menu/28/124	Şagird tərəfindən – meyar üzrə özünüqiymətləndirmə cədvəli Müəllim tərəfindən – qrupda işləyən şagirdlərin meyar üzrə qiymətləndirmə cədvəli	3. Kimyəvi qəza zamanı müəllimlər üçün davranış qaydalarını yazın. 2. Təqdim olunmuş davranışlardan radiasiya qəzası zamanı düzgün olanları seçin və izah edin. 1. Cədvəli doldurun: <table> <tr> <td>Tex-nogen qəza</td> <td>Texno-gen qəza-nın nə-ticələri</td> <td>İnsan üçün təhlü-kələr</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	Tex-nogen qəza	Texno-gen qəza-nın nə-ticələri	İnsan üçün təhlü-kələr				1
Tex-nogen qəza	Texno-gen qəza-nın nə-ticələri	İnsan üçün təhlü-kələr											
KSQ							1						
CƏMİ							34						

BÖLMƏ 1. CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

1. ƏMƏKDAŞLIQ

Altstandart:

3.1.1. Ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən amilləri dəyərləndirir.

Məqsəd:

- ✓ İnsanın xarakterik xüsusiyyətlərinin ünsiyyətə təsirini dəyərləndirir (3.1.1.).
- ✓ Ailə və ictimai mühitin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsirini dəyərləndirir (3.1.1.).

İntegrasiya: Əd.: 3.1.1., 1.2.4.

Motivasiya:

Müəllim şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edir:

- ✓ Əməkdaşlıq nə deməkdir?
- ✓ Əməkdaşlıq insanın uğur əldə etməsinə necə təsir edə bilər?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Əməkdaşlıqda ünsiyyət mədəniyyəti insana necə kömək edir?

Şagirdlər müəllimin sualları əsasında əməkdaşlıq əhəmiyyəti ilə bağlı fərziyyələrini söyləyirlər

Dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək şagirdlər ünsiyyətçi olmağın insan həyatındaki əhəmiyyəti ilə bağlı yeni məlumatları araşdırırlar. Şagirdlər fərdi olaraq “iki hissəli gündəlik” üsulundan istifadə edərək dərslikdə olan mətni təhlil edirlər və cədvəli doldururlar. Sonra həmin mətn üçün özləri yeni ad fikirləşirlər. Mətni 3–4 hissəyə bölüb, bölünməsinə əsaslandırırlar və hər bölməni adlandırırlar. Şagirdlər qeydlərini bütün siniflə bölüşürlər.

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

1. ƏMƏKDAŞLIQ

Siz yoldaşlarınızla hansı işlərdə əməkdaşlıq edirsiniz?

- uğur qazanmaq
- etiket
- qaydalar
- ünsiyyət mədəniyyəti

Əməkdaşlıq etmək üçün insanda hansı keyfiyyətlər olmalıdır?

Mətni oxuyub qeydlər aparın və fikirlərinizi cədvəle yazın.

Mətnəndən seçilmiş söz, söz birləşməsi, cümlə	Sizin fikriniz

Yeni dərslə başlayırıq. Siz bu il məktəbə VI sinif gəldiyi kimi gəlmişsiniz. Yəqin ki, yeni dərslərlə bağlı çoxlu planlarınız var. Siz daha yaxşı oxumağı qarşıınıza məqsəd qoymuşunuz. Məktəbdə fəaliyyət göstərən dərslərə qatılmağı, sənə, müsabiqə, yarış, konsert və olimpiadalarda iştirak etməyi düşünənlər də var. Planlarınızı gerçəkləşdirmək istəyirsinizsə, **fəal olmalı** və **ətrafdakı insanlarla əməkdaşlıq etməlisiniz**. Bütün işlərdə uğura aparan yol əməkdaşlıqdan keçir. Əməkdaşlıqda yaşayan fəaliyyət daha səmərəli olur. Əməkdaşlıq kömək istəmək və kömək etmək, fikir bölüşdürməkdir. Əməkdaşlıq etmək müzakirələr aparmağı, bir-birinin işini qiymətləndirməyi bacarmaqdır.

Əməkdaşlıq ünsiyyətdir. Ünsiyyət mədəniyyəti sayəsində insan istədiyi şəxslə səmərəli əməkdaşlıq edə bilər. Ünsiyyət zamanı etiket qaydalarına əməl etmək vacib şərtdir. İlk növbədə, həmsöhbətinə diqqətlə qulaq asmaq, sözünü kəsməmək lazımdır. Bununla siz müsahibinizdən yeni məlumatlar öyrənir, yeni za-

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

mında yaxşı nümunə göstərmiş olursunuz. Diqqətlə dinlədiyinizi görən həmsöhbətiniz daha həvəslə danışır.

Əməkdaşlıq zamanı insanların xarakterik xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır. Qarşılıq, son və zərərli insanlar var. Ona görə də hamı ilə eyni tərəfdə danışmaq olmaz. Hər kəsə ədəblə danışmağı bacarmaq ünsiyyət mədəniyyətinin göstəricisidir.

Ünsiyyət zamanı həm də siz özünüzü ətrafdakılara tanıdırırsınız. Səs tonunuz, mimikalarınız, müsahibinizə necə baxmağınız, danışmağınız, jestləriniz sizin haqqınızda təəsvir yaradır. İnsanlar bu təəsvir əsasında sizinlə münasibət qururlar. Yalnız canlı ünsiyyətdə deyil, sosial şəbəkələrdə də belədir. Ona görə özünü layiqincə təqdim edə bilmək də ünsiyyət mədəniyyətidir.

Bələdlik, ünsiyyət mədəniyyəti uğur qazanmağın vacib şərtidir. İnsanın ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması ailədən başlayır. Evdə böyük rol həyat tərzi və rəfəzi ilə yaşça kiçiklərə nümunə olurlar. Daha sonra məktəbdə müəllimləri və məktəb yoldaşları davranışları ilə şagirdin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasında böyük rol oynayırlar.

Siz gündəlik fəaliyyətinizdə ünsiyyət mədəniyyətinə necə əməl edirsiniz?

Sonra aşağıdakı suallar ətrafında müzakirə aparılır:

1. Gündəliyində şagird bizə nələri çatdırmaq istəyir?
2. Nəyə bu hekayədə şagirdin həyatında hansı rolu oynadı?
3. “Ətrafınızdakı insanların sizinlə necə davranmasında sizin də məsuliyyət payınız var” – fikrinə münasibətiniz necədir?
4. Şagird ünsiyyətçil olmaq üçün daha nə edə bilər?

Sonra şagirdlər Uolt Disney haqqında qısa mətnlə tanış olub aşağıdakı sualları cavablandırırlar:

1. Hansı xüsusiyyətləri Uolt Disneyə nailiyyət əldə etməyə kömək etdi?
2. Əgər onun bu xüsusiyyətləri olmasaydı, necə olardı?
3. İnsan öz xasiyyət və davranışına necə nəzarət edə bilər?
4. Bugünkü dərstdə biz nələri öyrəndik?

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Əməkdaşlıq etməyi bacarmaq uğur qazanmaq üçün vacib keyfiyyətdir. Bizi sevən insanlar valideynlərimiz, dostlarımız, müəllimlərimiz və digər yaxınlarımız bizdə bu keyfiyyətin formalaşmasında böyük rol oynayırlar. Biz əməkdaşlıq sayəsində fəal oluruq. Şagird ona aydın olmayan məsələlərə dair daim suallar verməli, problemləri araşdırmalı, müstəqil nəticə çıxarmağı öyrənməlidir. Çətin anlarda müəllimlərə, valideynlərə, ailə üzvlərinə müraciət etməlidir. Şagird əməkdaşlıq etməyi bacarsa, həyatda uğurlar əldə edə biləcək, cəmiyyət, dövlət üçün yaxşı vətəndaş, işçi ola biləcək.

CƏMIYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

Yay tətilində kəndə, nənəmgilə getmişdim. Bir gün nənəmlə gəzməyə çıxmışdıq. Təbiət çox gözəl idi. Mən dağ çıxırı ilə gedib nənəmdən xeyli uzaqlaşmışdım. Fikirləşdim ki, nənəm mənə görməyib narahat olar. Ona görə onu səslədim:

– Nənə!

Bir qədər sonra uzaqdakı qayalardan da eyni səs eşidildi.

– Nənə!

Bu səsni haradan gəldiyini öyrənmək üçün özümü qayalara tutub bir də “nənə!” deyə çağırıdım.

Qarşı tərəfdən də eyni səsle “nənə!” deyə cavab gəldi.

Yenə heç nə ayırd edə bilmədim:

– Kimdən? – soruşdum.

Qayalar da “kimdən?” sualını təkrar etdi.

Nənəm mənə sarı gəlirdi. Mən də irəli gedib ona yaxınlaşdım. Nənəm özünü qayalara tutub qışqırdı:

– Mənim balam ağıllıdır!

Qayalar da “mənim balam ağıllıdır!”, – deyə cavab verdi.

– Mən nənəmi çox sevirəm! – qışqırdım.

Gələn cavab yenə də eyni idi. Nənəm təəcübləndiyimi görüb izah etdi:

– Oğlum, buna əks-səda deyirlər. Əks-səda səs dalğalarının öz yolunda rast gəldiyi maneələrdən əks olunaraq qayıtma hadisəsidir. Səsimiz qayalara çatır, onlara dəyib geri qaydır. İnsanın əməlləri də buna bənzəyir. Etdiyi hər hərəkət insanın özünə qaydır. Əgər səfəq istəyirsənsə, özün səfəqçisi olmalısən, hörmət istəyirsənsə, insanlara hörmət etməlisen. Başqalarından səbir tələb edərsənsə, özün onlardan səbirlə olmalısən.

Kəndə təzə gəldiyin vaxtlar Toplan səni görəndə bərkəndə hürürdü. Sən onunla məhrəbən davranırdın, siz dostlaşdınız. Qonşudakı uşaqlar səninlə oynayırdılar. Sən tək qalıb darıxdırdın. Onlarla tanış olduqdan sonra hər şey dəyişdi. Siz birlikdə maraqlı oyunlar oynayırsınız. Onlar sənə yeni oyunlar öyrədiblər. Sən də onlara bildiyin oyunlardan danışmısan. Birlikdə meşəyə, dağa gedirsiniz. Nənəmin sözləri barədə düşündüm. O, doğru deyirdi. Yay tətilim elə bunun sayəsində çox maraqlı keçirdi.

Siz bu söhbətdən hansı nəticəni çıxardınız?

8

Cədvəldə göstərilən amillər ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına necə təsir göstərir?

Ailə

Məktəb mühiti

MARAQLIDIR

Redaksiyasında çalışdığı qəzetin redaktoru Uolt Disneyi işdən çıxarmışdı. Onun fikrinə, Disney taxayyül və cəlbədicilik ideyalarından məhrum idi. İşsiz qalan Disney bir neçə dəfə öz şirkətini yaratdı, amma onların hamısı iflasa uğradı. Sonra o, “Ağca” cizgi filmini çəkdi və çox keçmədən dünyada məşhurlaşdı.

Sizin fikrinizcə, nailiyyət əldə etməkdə Uolt Disneyə hansı xüsusiyyətləri kömək etdi?

Əgər arxasınca getməyə cəsarətiniz olsa, bütün xəyallarınız gerçək olar.

Uolt Disney

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Ətrafınızda olan yaxınlarınızla sorğu aparın. Onların uğurlarına hansı amillərin təsir etdiyini müəyyən edə bilərsiniz.

9

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Mövzuya beşlik yazın. Cütlərdə bölüşün. Bəzilərini böyük qrupa təqdim edin.
- ✓ Yeni sözlərlə iş: “ünsiyyət” sözünə sinonim söz və ya söz birləşməsi deyin. “Ünsiyyət” sözünü yeni cümlədə işlədin.

Ev tapşırığı (ev tapşırıqlarından biri bütün sinfə verilə bilər və ya hamısı şagirdlər arasında bölüşdürülə bilər):

- ✓ Ətrafınızda olan yaxınlarınızla sorğu aparın. Onların həyatında uğur əldə etmələrinə hansı xüsusiyyətlərinin təsir etdiyini müəyyənləşdirin.
- ✓ 6-cı sinif şagirdləri üçün ictimai həyatda fəal olmağa kömək edən amilləri yazın.
- ✓ Dərslikdə mövzunun əvvəlində qeyd olunmuş açar sözlərdən istifadə edərək öz hekayənizi yazın.

Dərsdə şagirdin nailiyyətlərini müəyyən etmək üçün kitabda mətnin sonunda verilən suallardan istifadə olunur.

Refleksiya və qiymətləndirmə: dəyərləndirmə

I	II	III	IV
İnsanın xarakterində müsbət cəhətləri dəyərləndirir.	İnsanın xarakterinin ünsiyyətə təsirini köməklə dəyərləndirir.	İnsanın xarakterini ünsiyyətə təsir edən amil kimi dəyərləndirir.	Uğurlu əməkdaşlıq üçün lazım olan keyfiyyətləri dəyərləndirir.
Ailənin ünsiyyət mədəniyyətinə təsirini dəyərləndirir.	Ailə və ictimai mühiti ünsiyyətə təsir edən amil kimi köməklə dəyərləndirir.	Ailə və ictimai mühiti ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən amil kimi dəyərləndirir.	Ailə və ictimai mühiti ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən amil kimi dəyərləndirir və nümunələr göstərir.

2. İKİ HƏYAT HEKAYƏSİ

Altstandart:

3.2.2. Ailə və ictimai mühitdə mənəvi borcunu nümunələrlə izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Ailəsi qarşısında və ictimai mühitdə mənəvi borcunu nümunələrlə, həyatı misallarla izah edir (3.2.2.)

İntegrasiya: Əd.: 3.1.3.; Bio.: 3.1.2.

Motivasiya:

Lövhədə şəkil: *insan bir neçə yolun qarşısında*

Müəllim şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edir:

- ✓ Sizcə, bu insan hansı yolu seçəcək?
- ✓ İnsanın seçdiyi həyat yolu nələrdən və kimlərdən asılıdır? Nə üçün bir insan həyatda pis işlər görür, yalnız özünü düşünür, digəri isə cəmiyyət üçün yaxşı, xeyirli işlər görür?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Cəmiyyətə faydalı olmaq üçün nə etmək lazımdır?

Şagirdlər tədqiqat sualı ilə bağlı fərziyələrini söyləyirlər.

Dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək şagirdlər insan həyatında kimlərin və nələrin rolu olduğunu müəyyənləşdirirlər. Şagirdlər dərslikdə olan birinci mətnlə (Araşdıracaq!) fərdi tanış olub mətndən sonra olan suallara cavab verirlər. Bu suallar ətrafında bütün siniflə qısa müzakirə aparılır:

Sonra aşağıdakı suallar ətrafında müzakirə aparılır.

- ✓ Bu mətnin əsas ideyası nədir? Müəllif bunu necə göstərir?

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

2. İKİ HƏYAT HEKAYƏSİ

Öz gələcəyinizi necə təsəvvür edirsiniz?

- maarifçi
- xeyriyyəçi

İnsanın gələcəyinin formalaşmasına kimlər təsir edə bilər?

Hekayələri oxuyun. Cədvəli cütlərdə işləyin.

Əsas qəhrəmanlar	Kim kima təsir etdi?	Təsirin nəticəsi necə oldu?

ÖMÜR YOLUNU DƏYİŞƏN BİR SUAL

Mirzə Fətəli Axundzadə

Mirzə Fətəli Axundzadə nəinki Azərbaycanın, bütün Yaxın Şərqi tanınmış simalarından biridir. Valideynlərini erkən yaşda itirdiyi üçün onu yaxın qohumu Axund Hacı Ələsgər öz himayəsinə götürmüşdü. Axund Hacı Ələsgər Fətəlini dini məktəbə qoymuşdu. O özü ruhani idi, Fətəlinin də ruhani olmasını istəyirdi.

Fətəliyə xəttatlıq sənətini öyrədən müəllimi Mirzə Şafiq Vəzehi bir dəfə ondan soruşdu: "Sən, doğrudanmı, ruhani olmaq istəyirsən?" Bu suala cavab vermək üçün Fətəli çox

düşündü. Nəticədə başa düşdü ki, o, əslində, ruhani olmaq istəmir. İrədisini toplayaraq məktəbini dəyişmək fikrində olduğunu Axund Hacı Ələsgərə bildirdi. Xoşbəxtlikdən o, Fətəlinin başqa yol seçməsinə mane olmadı, əksinə ona kömək etdi.

Sonralar M.F.Axundzadə Azərbaycanın görkəmli maarifçisi oldu, xalqını elmə, mədəniyyətə səslədi. O, Şərqdə ilk dəfə komediya yazaraq dramaturgiyanın əsasını qoydu, qiymətli əsərlər yaratdı.

ZƏHMƏT, SƏBİR VƏ MİLYONLAR

Tanınmış neft milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakıda kasıb bir ailədə doğulmuşdu. Atası Tağı kişi İçərişəhərdə çəkməçilik edirdi. 10 yaşında olarkən ailəsinin çox çətin dolandığını görən Zeynalabdin atasından xahiş etdi ki, onu bir işə qoysun. Atası Zeynalabdinə bəna yanına palçıq daşımağa qoydu. O, gündə 6 qəpik əməkhaqqı alırdı. Zeynalabdin ilk qazancını götürüb atasına verəndə Tağı kişi çox sevinərək demişdi: "Parvədigara! Çox şükür ki, oğlunun qazancını gördüm". Atasının bu münasibətindən ruhlanan Zeynalabdin daha səylə çalışdı. Palçıq daşıya-daşıya daşyonanların işinə diqqət edərək bu sənəti də öyrəndi.

O zaman Bakı dünyada neft şəhəri kimi məşhurlaşmışdı. Hətta uzaq ölkələrdən də insanlar gəlib burada torpaq sahəsi alır, neft çıxarmaq üçün quyular qazdırırdılar. Zeynalabdin də bir qədər pul toplayıb torpaq sahəsi aldı, neft quyusu qazdırdı. Bir gün quyudan neft fontan vurdu. Bundan sonra Zeynalabdin Tağıyev dövrünün tanınmış milyonçularından biri oldu.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev

Kiçik yaşlarından ailəsinə kömək edən Zeynalabdin Tağıyev varlanandan sonra xeyriyyəçiliklə məşğul oldu, topladığı sərvətin bir hissəsini millətin savadlanması və mədəniyyətinin yüksəlişi naminə sərf etdi.

Mövzuya dair suallar

1. Mirzə Fətəli Axundzadənin müəllimi ilə söhbəti onun həyat yolunu necə dəyişdi? O, xalqı üçün hansı faydalı işləri görmüşdür?
2. Atasının sözləri kiçik Zeynalabdinə necə təsir etdi?
3. Mirzə Fətəli Axundzadə ilə Hacı Zeynalabdin Tağıyevi hansı xüsusiyyətlər yaxınlaşdırır?
4. Fikirlərinə çox inandığınız, məsləhətlərinə güvəndiyiniz insanlar varmı? Onlar kimlərdir?

Proqramçı — proqramlaşdırma dillərindən və ya müəyyən kodlaşdırma istifadə etməklə kompüter proqramları yazan şəxs

Bu gün sinif yoldaşım Azər bizə gəlmişdi.

O dedi:

— Valideynlərim istəyirlər ki, mən mütləq həkim olum. Mən isə **proqramçı** olmaq istəyirəm.

— Sən arzun barədə valideynlərinə demisənmi?

— Nə deyim ki?.. Valideynlərim hər şeyi özləri həll edirlər. Mənim fikrimi heç soruşmurlar.

Elo bu vaxt babam gəldi və mən onu Azərlə tanış etdim. Söhbətimiz haqqında babama danışdım. O dedi:

— Hər bir insanın görək öz məqsədi olsun. Arzusı, məqsədi olmayan insan xoşbəxt ola bilməz. İnsan istəyinə çatanda özünü xoşbəxt hiss edir. Gözləmək lazım deyil ki, sənə aid işləri başqaları görsün. Çalışmalısən ki, həm öz işlərini görsən, həm də ətrafındakı insanlara köməyin dəysin.

Babamla tanışlıq Azər üçün faydalı oldu. İndi artıq onun gələcək haqqında öz planları, arzuları var. Valideynləri ilə də bu barədə danışib, onlara proqramçı olacağını deyib. İndi o, məqsədinə çatmaq üçün daha səylə çalışır.

Yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olan tanıdığınız bir şəxsin həyat yolunu təsvir edin. Onun mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına təsir göstərən amilləri qeyd edin.

✓ Mirzə Fətəli Axundzadənin Mirzə Şəfi Vazehlə ünsiyyəti onun həyat yolunu necə dəyişdi? O nə etdi? Xalqı üçün hansı faydalı işləri gördü?

✓ Zeynalabdin Tağıyevin həyatda uğur əldə etməsinin səbəbi nə idi?

✓ Zeynalabdin Tağıyevi öz sərvətlərini xalqın xeyri üçün istifadə etməyə kim və ya nə vadar edirdi?

✓ Birinci və ikinci mətnlərin arasında əlaqə varmı? Əgər varsa, o nədədir?

Tədqiqatı davam etdirərək şagirdlər cütlərdə işləyirlər. Dərslikdə verilmiş növbəti mətni oxuyurlar və cədvəli doldururlar.

Daha sonra “Şagirdin gündəliyindən mətni oxunur və aşağıdakı suallar cavablandırılır:

✓ Əgər insan kimsəsiz adaya düşsə, onun başına nə gələ bilər? Bu adada yaşamaq üçün o nələrə möhtac olacaq?

✓ Nə üçün insanlar tək yox, birlikdə (ailədə, cəmiyyətdə) yaşayırlar? Həyatının əvvəlində insan kimlərə ehtiyac duyur?

✓ Nə üçün insan ailə, cəmiyyət, dövlət qarşısında borcunu ödəməlidir?

✓ Bəs elə insanlar olubmu ki, onların sizə dediyi sözlərin təsiri ilə həyatınızda nəyi isə dəyişmisiz? Onlar kimlərdir?

✓ Siz özünüz kiməsə məqsədə doğru fəaliyyət göstərməkdə kömək etməsinizmi?

✓ Hazırda ailə və məktəb qarşısında öz mənəvi borcunuzu nədə görürsünüz?

✓ Bugünkü dərsdə biz nələri öyrəndik?

Şagirdlərə debat aparmaq təklif olunur.

✓ Gələcəyinizi qurmaq üçün siz hansı fəaliyyətləri vacib hesab edirsiniz?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

İnsanın həyatında, həyat yolunu düzgün seçməkdə ətrafda olan insanlar böyük rol oynayır. Sözsüz ki, burada bizim maraqlarımız, məqsədlərimiz, xasiyyətimizin də böyük rolu var. Bunların hamısının təsiri ilə insan öz həyat yolunu seçir. Həyatda nəyəyə nail olmaq üçün bizə ailə, məktəb, dövlət kömək edir. Biz təhsil alırıq, öyrənirik, vətəndaş, yaxşı insan kimi yetişirik. Böyüyəndə biz də ətrafdakılara öz yolunu düzgün seçməkdə kömək etməliyik, yaxşı işlər görməliyik, Vətənimizin inkişafında iştirak etməliyik.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Müəllim dərslə rayonda və ya şəhərdə tanınmış şəxsiyyəti (icma, cəmiyyət tərəfindən hörmət qazanmış yaxşı həkim, qabaqcıl müəllim, hər hansı müəssisənin rəhbəri və s.) dəvət edə bilər. Şagirdlər dərslə əks etdirən sözlərdən (xarakter, ailə, valideyn, cəmiyyət, mənəvi borc) istifadə edərək suallar tərtib etməlidirlər. Bu şəxsiyyət özü haqqında qısa danışib şagirdlərin suallarına cavab verə bilər.
- ✓ Yeni sözlərlə iş: dəftərə “passivlik”, “faydalı işlər”, “mənəvi keyfiyyətlər” sözlərinə sinonim sözlər və ya söz birləşmələrini yazın. Bu sözləri yeni cümlələrdə işlədin.
- ✓ Əgər sizə öz yolunuzu düzgün seçməyə kömək edən insanla rastlaşsaydınız, o sizə nə deyirdi, nə soruşardı, hansı məsləhətləri verərdi?
- ✓ Mənim həyatıma hansı amillər təsir edir? Cədvəli doldurun.

	Mənə təsir edən amillər	Necə təsir edir?
Nələr təsir edir?		
Kimlər təsir edir?		
Nəticə:		

Ev tapşırığı (ev tapşırıqlarından biri bütün sinfə verilə və ya hamısı şagirdlər arasında bölüşdürülə bilər):

- ✓ H.Z.Tağıyev və ya digər tanınmış şəxslər hansı işlər vasitəsilə Azərbaycan xalqının və ya yaşadığı yerin insanların yaddaşında qalıb? Onların həyatına kim və nələr təsir etmişdir? Bu şəxsiyyət haqqında yazın və onun sizə təsiri haqqında fikirlərinizi siniflə bölüşün.
- ✓ H.Z.Tağıyev öz xalqına necə fayda verdi? Araşdırın. O bunu nəyə görə edirdi?
- ✓ Dərslərdə mövzunun əvvəlində qeyd olunmuş açar sözlərdən istifadə edərək gələcəkdə kim olacağınız və cəmiyyət üçün nə edəcəyiniz haqqında esse yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Ailəsi qarşısında məsuliyyətini izah edir.	Ailəsi qarşısında və ictimai mühitdə mənəvi borcunu köməklə izah edir.	Ailəsi qarşısında və ictimai mühitdə mənəvi borcunu bəzi səhvlərlə izah edir.	Ailəsi qarşısında və ictimai mühitdə mənəvi borcunu nümunələrlə izah edir.

3. DAVRANIŞ QAYDALARI

Altstandart:

3.2.1. Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir;

Məqsəd:

- ✓ Cəmiyyətin həyatındakı əxlaq və davranış qaydalarını təsnifatına görə şərh edir (3.2.1.);

İntegrasiya: Əd.: 1.2.2.; Tex.: 3.1.1.

Motivasiya:

Dərslikdə “Düşünək!” bölməsi ilə tanış olub cədvəllə bağlı sualları cavablandırın.

- ✓ Davranış normaları bir-birindən nə ilə fərqlənir? Onların oxşar cəhətləri nədir?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatında nə kimi əhəmiyyəti var?

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyəti haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Bunun üçün əvvəl “Araşdırmaq!” bölməsində olan məlumat ilə fərdi şəkildə tanış olub “Bizim sinifdə davranış qaydaları” adlı cədvəli doldururlar. İşə davam edərək

“İctimai yerlərdə davranış qaydaları” adlı cədvəldə qeydlərini aparırlar. Dərslərdən istifadə edərək təbiətdə olarkən davranış qaydalarına aid verilmiş sualları cavablandırmaq və bu qaydaları müəyyən etmək təklif olunur. Dərslərdə verilmiş məlumatla öz münasibətini bildirmək və dövlətin funksiyalarını izah etmək tapşırılır. Bu bölmənin axırında şagirdlər dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları ilə tanış olub sualları cavablandırırlar.

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Davranış normalarını hansı sahələr üzrə təsnif etmək olar? Nəyə görə? (sahələri lövhədə qeyd etmək vacibdir)
- ✓ Cəmiyyətin əxlaqı ilə ailə əxlaqı arasında nə əlaqə var?
- ✓ Məktəb qaydalarına əməl etməyin təhsilin keyfiyyətinə müsbət təsiri nədən ibarətdir?
- ✓ Məişət və təbiətdə olan davranış qaydalarını ekoloji mədəniyyətlə nə birləşdirir?
- ✓ Davranış qaydalarına əməl etməyən insan özünə nə kimi ziyan vurur? Ətrafa (məişət, təbiət) və ətrafdakılara (ailə, sinif, cəmiyyət) bu necə təsir edə bilər?
- ✓ Cəmiyyət üzvləri davranış qaydalarının qorunması üçün necə məsuliyyət daşıyırlar?

Dərs ərzində gördükləri işləri əlaqələndirərək şagirdlər nəticə çıxarırlar.

- ✓ Davranış normalalarının cəmiyyətin həyatındakı əhəmiyyəti haqqında biz nə öyrəndik?

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Cəmiyyətdə insanların müxtəlif yerlərdə özlərini necə aparmalarını müəyyən

CƏMIYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

3. DAVRANIŞ QAYDALARI

- Pəncərələri icazəsiz açmaq, pəncərədə oturmaq, pəncərədən hər hansı bir əşya atmaq olmaz.
- Sinfi, məktəbin yeməxanasını, dəhlizi və ya məktəbin həyatını zibilləmək olmaz.
- Məktəbin əmlakına zərər vurmaq olmaz.

- cəmiyyət
- qayda
- əxlaq
- davranış

Məktəbdə bu qaydalara əməl etmək nə üçün vacibdir?

İnsanlar başqa hansı yerlərdə davranış qaydalarına əməl edirlər?

Davranış qaydaları yalnız məktəblə bağlı deyil. Bu qaydalar olduğumuz hər yerdə necə davranmamızı müəyyən edir. Məsələn, küçədə əlindəki kağız parçasını, yaxud başqa əşyanı atmaq istəyən hər kəs yaxınlıqdakı zibil qutusuna yaxınlaşmalıdır. Zibil qutusu yoxdursa, atılacaq əşyanı cibində saxlayıb həyətdə, yaxud evdə zibil qabına atmalıdır. Küçədə yeriyərkən başqalarına toxunmaq olmaz. Təsədüfən toxunsan, üzr istəmək lazımdır.

Məktəb kollektivi məktəbin daxili intizam qaydalarına əməl edir. Bu, məktəbin nailiyyətlərindən də təsir göstərir.

Hər ailənin də öz qaydaları olur, ailə üzvləri bu qaydalara əməl edirlər. Məsələn, bir çox ailələrdə qəlyanaltı, nahar, şam yeməklərinin müəyyən vaxtı olur. Həmin saatda ailə üzvləri hamıqla süfrə ətrafına yığılır. Uşaqların müəyyən saatlarda yatması adət halını alır. Ailə üzvləri icazəsiz bir-birinin şəxsi əşyasına toxunmurlar.

Valideynlər, valideynlərlə övladlar, bacı-qardaşlar arasındakı münasibətlər insanın həyatında böyük rol oynayır. Münasibətləri mehribanlıq, qayğı üzərində qurulan ailədə mənaviyyətli insanlar yetişir. Ailə qaydalarına əməl edən ailə üzvləri ictimai yerlərdə də qaydalara uyğun davranırlar.

14

CƏMIYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

Avtobusda və metroda, kitabxanada, akt zalında, kafedə, kinoteatrda, parkda və digər ictimai yerlərdə əməl etdiyiniz etik davranış qaydaları vardır.

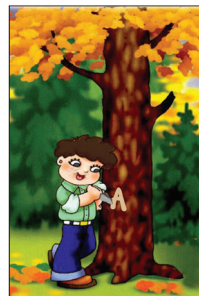
Davranış qaydaları uzun illər ərzində formalaşmış, insanlar tərəfindən qorunaraq nəsil-dənəslə ötürülmüşdür.

Mövzuya dair suallar

1. Davranış qaydaları necə yaranıb?
2. Ailədə davranış qaydaları ilə cəmiyyətdə davranış qaydaları bir-biri ilə necə əlaqəlidir?
3. Davranış qaydalarına əməl etməyin faydası nədir?
4. Cəmənləkdə ocaq qalanağın təbiətdə davranış qaydalarına uyğun olmadığını necə izah edə bilərsiniz?

Məktəb yoldaşlarınız yanınızda belə hərəkətlər etsələr, onlara nə deyərsiniz?

15

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

“Bizim sinifdə davranış qaydaları” adlı cədvəl hazırlayın.

Mənim davranış qaydalarım	Sinif yoldaşlarımla davranış qaydaları

“İctimai yerlərdə davranış qaydaları” adlı cədvəl hazırlayın.

Yerlər	Davranış qaydaları
1. İctimai nəqliyyatda	
2. Kitabxanada	
3. Akt zalında	
4. Kafedə	
5. Kinoteatrda	
6. Parkda	

16

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

MÜƏYYƏN EDƏK

Həmsəhərlər ictimai yerlərdə davranış qaydalarına uyğun deyil?

- Kükəddə öskürərkən, əsnəyərkən ağzını tutmaq;
- İctimai yerlərdə astadan danışmaq;
- Parkda, ictimai nəqliyyatda yerə tüpürmək;
- Kinoteatrda kinoya baxarkən danışmamaq;
- Yol gedərkən tum çırtlayıb qabıqlarını yerə tökmək;
- Metroda eskalatorlarda oturmaq;
- İctimai nəqliyyatda ayaqlaşıb yanındakı oturmağa çantını qoymaq;
- Konsert zalında qida qəbul etmək;
- Teatrda olarkən telefonu söndürmək.

edən davranış qaydaları var. Hər bir həyat sahəsi üçün ona uyğun əxlaq və davranış normaları vardır. Ailədə, ictimai yerlərdə, təbiət qoynunda davranış normaları insanların əməl etməli olduqları qaydalarlardır. Bu qaydalara hər bir kəs əməl etməlidir. Əks halda insanlar arasında çoxlu münaqişələr baş verə bilər, ətraf mühit yaşamaq üçün əlverişsiz olar. Belə şəraitdə insanlar rahat və xoşbəxt yaşaya bilməzlər. Deməli, özünün və ətrafda-
kılarının rahat yaşaması hər insandan asılıdır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Siz dövlət başçısı olsaydınız, insanların hansı davranış normalarına əməl etmələrini istəyərdiniz? Fikrinizi yazın.
- ✓ Cəmiyyətdəki əxlaq və davranış normaları üzrə dövlətin funksiyasını kiçik qruplarda araşdırın və sxem vasitəsi ilə təqdim edin.
- ✓ Fərdi əxlaq və davranış normalalarının ictimai həyata təsiri üzrə telereportaj yaradın (sualları tərtib edin və müxtəlif sahələrdən olan insanlar ilə müsahibəni modeləşdirin).
- ✓ “Hər kəs nə eləsə, özünə eləyər”, “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz”. Bu atalar sözlərinin cəmiyyətdə davranış qaydaları ilə necə əlaqəli olması haqqında yazın.

Ev tapşırığı:

- ✓ Cəmiyyətdə davranış normalarına əməl edilməsə, bu nəyə gətirib çıxara bilər? Filmlərdən, həyatdan nümunələr gətirin.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Davranış qaydalarını sadalayır.	Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini köməklə izah edir.	Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini müəyyən səhvlərlə izah edir.	Cəmiyyətin həyatındakı davranış qaydalarını sərbəst izah edir.

4. PEŞƏ ETİKASI

Altstandart:

3.2.1. Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir;

Məqsəd:

- ✓ Cəmiyyətdəki peşə etikasını qaydalarının sahələrini (müəllim, həkim, satıcı və s. peşə etikasını) seçib izah edir (3.2.1.);
- ✓ Fərdi peşə etiket qaydalarının əhəmiyyətini izah edir (3.2.1.);

İntegrasiya: Riy.: 5.1.4.; Tex.: 3.1.1.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölməsində olan şəkillərə baxıb verilmiş aşağıdakı sualları cavablandırmaq tapşırılır.

- ✓ Şəkillərdə nə baş verir? Baş verənlərə münasibətiniz necədir?
- ✓ Şəkillərdə kimlər təsvir olunub? Şəkillərdə baş verənlər cəmiyyətdə məqbul hesab edilə bilərmi?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Peşə etikasının insanın həyatında nə kimi rolu və əhəmiyyəti var?
- Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

4. PEŞƏ ETİKASI

Bu cür davranışlar insanlar tərəfindən necə qarşılanı bilər?

- peşə
- rəftar
- etik davranış

İnsan öz peşəsi ilə necə hörmət qazana bilər?

Peşə sahibinin öz üzərində daim çalışması nə üçün vacibdir?

Bütün peşələr görəkdir. Peşələrə ziyanon insanlar cəmiyyətə xidmət edirlər. Biz gündəlik tələbatlarımızı ödəmək üçün, demək olar ki, hər gün alış-veriş edirik. Çoxlarımız gülbrüz, xoşraflar satıcıların işlədiyi mağazalara üz tuturuq. Sağ düzümlünü qay-

daya salmaq istəyən hər kəs yaxşı usta axtarır. Əgər onun saçını düzəldən barber mehriban, xoşraflar olarsa, bu, insana ikinə sevinc verir.

İnsan hansı peşənin sahibi olursa olsun, ilk növbədə, öz sənətini dərindən öyrənməli, daim öz üzərində çalışmalıdır. İkinci şərt isə etik davranış normalarına əməl etməkdir. Dərzi də, barbar da, həkim də, bəna da, avtomobil ustası da, bir sözlə, bütün peşə sahibləri peşəkar olmaqdan başqa, həm də etik davranış qaydalarına əməl etməlidirlər. İnsan peşəsində bacarıqlı, amma insanlarla rəftarında kobud, qışqabaqlı və acıdlı olarsa, çoxları onunla münasibət qurmaq istəməz. İnsan görək öz peşəsini sevsin. Sevmədiyi işlə məşğul olmaq insanı tez yorur və əsəbi edir. Öz peşəsini sevməklə başqaları ilə ünsiyyətdə xoşraflar olurlar. Belə insanlar cəmiyyətdə nüfuz qazanır, sayılıb-seçilirlər.

Mövzuya dair suallar

1. İnsanların hansı peşə sahiblərinin xidmətinə daha çox ehtiyacı olur?
2. Məsuliyyət hissi və peşəkarlıq arasında necə əlaqə var?
3. Peşə sahibləri üçün etik davranış qaydalarına əməl etməyin əhəmiyyəti nədir?
4. Peşə seçərkən nələri nəzərə almaq lazımdır?

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rolu və əhəmiyyəti haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Tədqiqatı aparmaq üçün şagirdlər 3 peşə sahəsi üzrə 6 qrupda birləşirlər: müəllimlər və şagirdlər, həkimlər və həkimlərə müraciət edənlər, satıcılar və alıcılar.

Hər qrupun nümayəndələri “Araşdıracaq!” bölməsində olan məlumat ilə əvvəl fərdi şəkildə tanış olub, sonra mətnə həmin qrup üçün uyğun hissələri seçir və öz sahələri üzrə cədvəli doldururlar:

Peşə:		Peşə üzrə rol:	
Peşənin xüsusiyyətləri və insanlar üçün əhəmiyyəti	Peşə nümayəndəsinin borcu	Peşənin etikasının qaydaları	Bu peşə etikasının qaydalarının cəmiyyətin həyatı üçün əhəmiyyəti

Sonra şagirdlər işi davam etdirərək “Hansı cümlələrdə satıcının peşə etiket qaydaları pozulmuşdur?” – tapşırığını fərdi şəkildə dəftərlərində yerinə yetirirlər.

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Bütün bu peşələri birləşdirən nədir?
- ✓ Peşə etikasını nə üçün lazımdır?

Dərs ərzində gördükləri işləri əlaqələndirərək şagirdlər nəticə çıxarırlar.

Söylənən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Peşə etikasını ictimai həyatda iş fəaliyyəti zamanı insanların münasibətlərini tənzim edir. Peşə etikasını insanın əmək fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə əlaqəlidir. Hər peşə sahəsi üçün ona uyğun peşə etikasını var. Böyük məsuliyyəti və insanlarla ünsiyyəti nəzərdə tutan peşələrdə peşə etikasını böyük rol oynayır. Peşə sahələrində əxlaq normaları və qaydalar peşə fəaliyyətini yüksək səviyyədə və səmərəli qurmağa kömək edir.

Peşə etikası peşənin cəmiyyət həyatında yeri və rolunu göstərir. Peşə etikasının əsas anlayışlarından biri peşə borcudur. Peşə borcu insanın iş vəzifələrində öz əksini tapır. Peşə etikası cəmiyyətin sağlam olmasına şərait yaradır.

Yaradıcı təbiiqetmə:

- ✓ Əxlaqın (mənaiviyyatın) “qızıl” qaydasında deyilir: “Özünə rəva bilmədiyini başqasına da rəva görmə”. Bu qaydanı nümunələrlə əsaslandırın.
- ✓ “Peşə etikası” mövzusu ilə bağlı suallar tərtib edin. Hər qrup müəyyən olunmuş qruplara növbə ilə öz suallarını verəcək. Seçilmiş qrup sualı cavablandırılmalıdır.
- ✓ Bizim dünyamız sürətlə dəyişir, yeni peşələr əmələ gəlir: nanotexnoloq və s. Müasir dünya üçün yeni bir peşə fikirləşin. Həmin peşə üçün etiket qaydalarını yaradın.
- ✓ “Sərbəst prefiks” üsulundan istifadə edərək prefikslərin vasitəsi ilə (super-, multi-, meqa-, mini- və s.) tanış olan bir peşənin yeni formasını fikirləşin. Bu peşənin yeni forması üçün peşə etikası qaydalarını yaradın. Öz fikirlərinizi əsaslandırın.

Ev tapşırığı:

- ✓ Peşə etiket qaydalarına dair müsahibə keçirmək üçün sorğu suallarını hazırlayın. Sorğunu həmyaşidləriniz və böyüklər arasında keçirin.

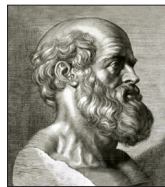
Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Etika anlayışını izah edir.	Peşə etikası anlayışını izah edir.	Peşə etikası anlayışını 1–2 sadə nümunə ilə izah edir.	Peşə etikasının sahələrini (tərbiyə və təhsil, səhiyyə və xidmət) seçib nümunələr göstərərək izah edir.
Peşə etikasını, ictimai həyat sahələri ilə əlaqəsini izah edir.	Peşə etikasının ictimai həyat sahələrində necə əks olunduğunu izah edir.	Peşə etikasının ictimai həyat sahələrində əhəmiyyətini izah edir.	Peşə etikasının ictimai həyat sahələrində rolunu və əhəmiyyətini nümunələrlə izah edir.

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Həkimlik cəmiyyət üçün çox lazımlı peşədir. Həkimlər insanların sağlamlığı üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bununla yanaşı, həkim etikası tələb edir ki, həkimlər xəstələrlə ünsiyyətdə xoş rəftar etsinlər, üzlərində təbəssüm olsun. Çox qədim dövrlərdə də bunu həkimlərdən tələb etmişlər. Bilirsinizmi ki, tibb fakültələrinin tələbələri məzun olarkən and içirlər. Bu and “Hippokrat andı” adlanır. Hippokrat eramızdan əvvəl Qədim Yunanıstanda yaşamış həkimin adıdır. O bu andı həkim peşəsinin şərəf və məsuliyyətini dərk etsinlər deyə, tələbələri üçün tərtib etmişdi.

Hippokrat (Büst)

“Hippokrat andı”ndan:

And içirəm ki, verdiyim sözə və götürdüyüm öhdəliklərə gücüm və dərrakəm çatdığı qədər əməl edəcəyəm. Bu sənətdə müəllimimi valideynlərim kimi tanıyacağam. Gücüm çatdığı qədər mülkiyyəmi heç bir vaxt pislilik üçün deyil, kömək üçün istifadə edəcəyəm. Məndən istifadə üçün zəhmət istəməyə onu verməyəcəyəm kimi, belə bir hərəkəti də heç kimə tövsiyə etməyəcəyəm.

Hansı evə daxil olarsam, ancaq xəstənin keyfini düşüncəyəm. Sənətimin icrası zamanı baş verənləri, görüb eşitdiklərimi sifr kimi saxlayacağam. Andıma sadıq olarsam, qoy həyatımda və sənətimdə nasibim xoşbəxtlik və insanların rəğbəti, olarsam, bunun əksi olsun.

5. DİNİ MƏRASİMLƏR

Altstandart:

3.3.1. Dini ibadət və mərasimləri müqayisə edir.

Məqsəd:

- ✓ Dinlərdə oxşar olan ibadətlərin xüsusiyyətlərini müqayisə edir (3.3.1.);

İnteqrasiya: Əd.: 3.1.3.; Az.-t.: 1.1.2., 1.2.1., 5.1.2.

Motivasiya:

Lövhədə “?” işarəsinin altında aşağıdakı sözlər qeyd olunur: *sitayış, ibadət, ayin*

- ✓ Bu sözlərin mənası nədir? Bu sözləri birləşdirən nədir?
- ✓ Müxtəlif dinlərin ibadət və mərasimləri haqqında biz nə bilirik?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Müxtəlif dinlərin ibadət və mərasimlərinin fərqi və oxşarlığı nədir?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək bəzi (atəspərəstlik, xristianlıq, yəhudilik, islam) dinlərin, onların ibadət və mərasimlərinin arasında oxşarlıq və fərqlər haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATİ

5. DİNİ MƏRASİMLƏR

Azərbaycan ərazisində həmişə müxtəlif dinlərə etiqad edən insanlar yaşamışlar. İndi Azərbaycan tarixi abidə kimi qorunan Bakıdakı atəspərəstlik məbədi, Kiş, Gəncəşər, Xudavəng alban xristian kilsələri, Şamaxıdakı Cümə məscidi həmin dövrlərin yadigarıdır. Quba rayonundakı Qırıqızı Qəsəbədə yəhudilərə aid tarixi ibadət yerləri vardır.

- sitayış
- atəşgah
- tanrıçılıq
- oruc
- qurban

Keçmişdə Azərbaycan əhalisi hansı dinlərə etiqad etmişdir?

Azərbaycan ərazisində mövcud olan dinləri bir-birinə nə yaxınlaşdırır?

Qədim türklər tanrıçılıq dininə etiqad edirdilər. Onlar hər şeyin Göy Tanrının əlində olduğuna inanırdılar. Fəlakət baş verəndə onun qarşısını almaq üçün Göy Tanrıya qurban verirdilər. Tanrıçılıqda insanların yaşadığı dünya ilə yansı, göy və yeraltı dünyaların da olduğuna inanırdılar. Başqa dinlər tərəfindən sıxışdırılaraq aradan cəzalısa da, tanrıçılıq bəzi əlamətləri dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Gədən arxasında su atmaq, əlləri göyə açmaq və s. tanrıçılıq adətliyinin izləridir.

Qədim dövrlərdə Azərbaycanda atəspərəstlik dini də yayılmışdır. Günümüzdə gəlib çatan odla bağlı bəzi adətlər göstərir ki, qədim dövrdə Azərbaycanda atəspərəstliyin güclü əbədləri olmuşdur.

Müasir dövrdə Azərbaycan əhalisi islam, xristian və yəhudi dinlərinə etiqad edir. Bu dinlərin hər birinin özünəməxsus ibadət və mərasimləri var. Bəzi mərasimlər isə müəyyən fərqlərlə hər üç dində yerinə yetirilir. Məsələn, oruc tutmaqla bağlı ibadət islam, xristian və yəhudi dinlərində müxtəlif şəkildə icra olunur.

Müsləmanlar Ramazan ayında oruc tuturlar. Ramazan hırcı təqvimindəki aylardan birinin adıdır. Ramazanda oruc tutan insanlar səhər yeməyini hələ hava işıqlanmamış yeyir, sonra gün batıb hava qaralana kimi yeməkdən və sudan imtina edirlər. Ramazan ayında səhər yeməyi *sahur*, axşam yeməyi isə *iftar* adlanır. Həm *sahur*, həm də iftar zamanı Allaha dualar oxunur. Bir ay ərzində hər

21

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATİ

günün öz duası olur. Müsləmanlar məscidlərə toplaşır, birlikdə namaz qılır, Allaha dualar edirlər. Ramazanın sonuncu günü orucluğu ayı başa çatır və növbəti gün Ramazan bayramı kimi qeyd olunur.

Yazda qeyd olunan *Paxxa* xristianların ən böyük dini bayramıdır. Xristianlar *Paxxa* bayramı ərzində qırx gündən çox oruc tuturlar. Bu ibadət zamanı onlar qəlb və bədənlərinin günahlardan təmizlənməsi üçün Allaha dualar edirlər. Oruc tutan xristianlar qida qəbulunu məhdudlaşdırır, bəzi qida məhsullarından isə imtina edirlər. Oruc tutulan günlərdə əylənmək, dalaşmaq, küsmək olmaz.

Yəhudilikdə də günahlardan bağışlanmağı üçün oruc tutulur. Bu ibadət zamanı yəhudilər bir sutka ərzində qida qəbul etmirlər, su içmirlər, yuyunmurlar. Yəhudi ənənələrində görə bu mərasimdə hər bir yəhudi sinaqoga gedib dua etməlidir. Yəhudilərin orucda bağlı digər ibadət istisi su ilə yuyunmağı, at yeməyi, şərab içməyi yasaq edir.

Müsləmanların ikinci böyük bayramı Qurban bayramıdır. Qurban bayramında dünyanın hər yerindən müsəlmanlar *Məkkəyə* gedir, *Kəbəni* ziyarət edirlər. Onlar orada kütləvi şəkildə müxtəlif ibadətləri icra edir və qurban kəsirlər. Kəsilən qurbanlar ehtiyacı olan insanlara paylanılır. *Məkkə* ziyarətinə gətirməyən müsəlmanlar bayram günlərində qurban mərasimini yaşadıkları yerdə icra edirlər. Digər dini inanclarla qurbanla bağlı rəvayət olsa da, yalnız müsəlmanlar bu mərasimi böyük bayram kimi qeyd edirlər.

Dini bayramlar yalnız ibadət və dini mərasim olmayıb, həm də qarşılıqlı və mənəvi həmrəyliyi gücləndirən vasitədir. Bayramlarda kimsəsizlər, imkansızlara əl tutulur, valideynlərə, yaşlılara, hələ qohumlara baş çəkilir, küsülülər barışdırılır, uşaqlara, yaşlı valideynlərə hədiyyələr alınır.

İftar vaxtı. Türkiyə

Ramazana və Qurban bayramlarının hansı oxşar və fərqli cəhətləri var?

22

Şagirdlər 4 kiçik qrupda birləşirlər:

1. Mətnə əks olunmuş dinlərdə ümumi olan prinsipləri sərbəst araşdırın və cədvəldə təqdim edin:
2. Müxtəlif dinlərdə ibadətlərin hansı növləri var? İbadətlər haqqında məlumatı cədvəldə qeyd edin:

Din	Oxşar xüsusiyyətlər	Fərqli xüsusiyyətlər	Səbəblər
Atəşpərəstlik			
Tanrıçılıq			
Yəhudilik			
Xristianlıq			
İslam			

3. “Nə üçün insanlar Allaha sitayiş edirlər? Allah qarşısında insanın mənəvi borcu nədən ibarətdir?” “İnsanın mənəviyyatının formalaşmasında dinin rolu” adlı slayd-təqdimat hazırlayın.

Dərs ərzində gördükləri işləri əlaqələndirərək şagirdlər nəticə çıxarırlar.

✓ Müxtəlif dinlərin ibadət və mərasimləri haqqında biz nə öyrəndik?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında ümumiləşdirmə aparılır:

Azərbaycan ərazisində keçmiş dövrlərdə atəşpərəstlik, xristianlıq dinləri yayılmışdı. Sonralar islam dini gəldi və Azərbaycanda hakim dinə çevrildi.

Bu dinləri birləşdirən ortaq prinsiplər vardır. Onların üçündə də xeyir və şər in mübarizəsi öz əksini tapır. Hazırda Azərbaycanda ən geniş yayılmış din islamdır.

Respublikamızda müxtəlif dinlərin nümayəndələri də yaşayırlar. Bunlar daha çox xristianlıq və yəhudi dininin nümayəndələridir. İslam, xristianlıq və yəhudilik dinlərinin özünəməxsus ibadətləri vardır.

Oruc tutulması hər üç dində mövcuddur. İslamda, xristianlıqda və yəhudilikdə oruc tutmanın həm oxşar və həm də fərqli cəhətləri vardır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

✓ Fərdi şəkildə “Allaha inam insanın həyatında öz əksini necə tapır?” adlı esse yazın.

✓ Azərbaycan tarixində dinlər – Azərbaycan tarixini nəzərdən keçirib dinlərin dəyişmələrinin səbəblərini araşdırın. Müasir Azərbaycanın həyatında bu öz əksini necə tapıb? Zaman oxunda dinlərin dəyişilməsini əks etdirin.

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

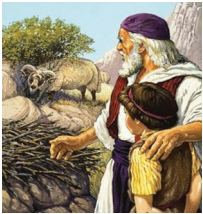
Mövzuya dair suallar

1. Tanrıçılıq dinini islam dininə yaxınlaşdırən cəhət nədir?
2. Yəhudiliyi, xristianlığı və islamı nə üçün səmavi din adlandırırlar?
3. Yəhudilik, xristianlıq və islam dinlərində oruc ayınları necə fərqlənir?
4. İnsanın mənəviyyatının formalaşmasında dinin necə rolu var?

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Qurban bayramı haqqında rəvayətə görə, İbrahim peyğəmbər sonsuz itaətinə sübut olaraq oğlu İsmayılı Allaha qurban vermək istəyir. Rəhmli Allah qurbanlıq qoç göndərərək ona oğlunu öldürməməyi buyurur. İbrahim peyğəmbər Allahın mərhəməti qarşısında çox sevinib şükür edir, qoçu kəsir, yoxsul insanlara paylayır. Ona görə də Qurban bayramına müsəlmanlar "İsmayıl qurbanı" da deyirlər.

Bibliyada da buna bənzəyən rəvayət vardır. Orada Avraam oğlu İsaakı Allaha qurban vermək istəyir. Allah qurbanlıq qoç göndərərək ona İsaakı həyatda saxlamağı buyurur.

Avraam oğlu İsaakla

BİLİRSİNİZMİ?

Müsəlman ölkələrində dini mərasim və bayramlar Günəş təqvimini ilə yox, Ay təqvimini ilə keçirilir. Ay təqvimində ilin uzunluğu 354(5), Günəş təqvimində isə 365(6) gündür.

Azərbaycanda Günəş təqvimindən istifadə edildiyinə görə dini bayramlar hər il müxtəlif vaxtlara təsadüf edir.

23

CƏMİYYƏTİN MƏNƏVİ HƏYATI

I. Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. **(maddə 18)**

III. ... Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozursam və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir. **(maddə 48)**

Anamın çox yaşlı bir babası var. Tez-tez ailəlikə onu görməyə gedirik. Babamız oruc tutur, namaz qılır. Ramazan bayramında onu təbrik etmək üçün getmişdik. O, orucluğu haqqında maraqlı söhbətlər etdi, dedi ki, Quran ilk dəfə bu ayda nazil olub. Qurana görə, Ramazan ayı bütünlüklə dualar və ibadət ayıdır. Biz də bu ayda ibadət və dualarla Allaha daha yaxın olmağa çalışırıq. Həyatın bəzi nemətlərindən qısa müddətə imtina etməklə onların dəyərini dərk edirik. Bu ay, həmçinin dünyada yeməyə və suya möhtac olan bir çox insanların duyğularını anlamağa kömək edir və mərhəmət hissi yaradır.

Dini bayramlar haqqında məlumat toplayın.

24

Ev tapşırığı (ev tapşırıqlarından biri bütün sinfə verilə bilər və ya tapşırıqlar şagirdlər arasında bölüşdürülə bilər):

- ✓ Ətrafınızdakı insanların nə niyyətlə oruc tutduqlarını özünüzdən üçün aydınlaşdırmağa çalışın. Araşdırmaları yazın.
- ✓ 2021-ci ildə Ramazan bayramı 12–13 mayda qeyd olunubsa, 2022-ci ildə bu bayramın hansı tarixə düşəcəyini hesablayın və qeyd edin.
- ✓ Müxtəlif dini etiqadlara mənsub olan insanlara münasibətiniz necədir? Öz fikrinizi əsaslandırın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: müqayisə etmə

I	II	III	IV
Dinlərə aid ibadət və mərasimləri çətinliklə müqayisə edir.	Dini ibadətləri müqayisə edərkən səhvlərə yol verir.	Dini ibadətləri köməklə düzgün müqayisə edir.	Dini ibadətləri sərbəst müqayisə edir və nümunələr göstərir.

BÖLMƏ 2. DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

6. AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİ

Altstandart:

2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Dövlətin daxili funksiyalarını izah edir (2.1.2.);
- ✓ Dövlətin xarici funksiyalarını izah edir (2.1.2.).

İntegrasiya: Az-t.: 3.1.1.; 3.1.2.;

Əd.: 3.1.3.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölümündə şəkillər (Azərbaycanın xəritəsi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Milli Ordu, gerb və milli pul) və onlara dair sual verilir:

✓ Bu şəkillər nəyin əlamətləridir və bizi bu şəkillərlə nə birləşdirir?

Tədqiqat sualı:

Dövlət insanlar üçün nəyi ifadə edir?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslikdəki birinci mətn və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək dövlət haqqında yeni məlumatı araşdırırlar.

Sınıf 4 qrupa bölünür:

1. “Azərbaycanın dövlətçiliyinə tarixi baxış” adlı təqdimat hazırlayın. Bunun üçün “Azərbaycan tarixi” dərsliyindən istifadə edin.
2. Mətnə əsasən dövlətin daxili funksiyalarını izah edin. Funksiyaları sxem vasitəsilə təqdim edin. Cavabınızı nümunələrlə möhkəmləndirin.
3. Mətnə əsasən dövlətin xarici funksiyalarını izah edin. Funksiyaları sxem vasitəsilə təqdim edin. Cavabınızı nümunələrlə möhkəmləndirin.
4. Azərbaycan dövləti cəmiyyəti necə idarə edir? Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün mətndən faktları seçin.

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

6. AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİ

- AXC
- dövlət
- dövlətin daxili funksiyaları
- dövlətin xarici funksiyaları

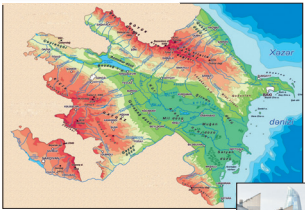

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey şübhəsiz inşaatçı Vətən!
Sənəm öləm cəm vətəniyə cümle baxarım!
Sənəm öləm öləm vətəniyə cümle baxarım!
Ünvanlı bəyqarda mənəm yığar!
Ünvanlı bəyqarda mənəm yığar!

Mənimlə cəm qurban oldu,
Sənəm hərbi meydan oldu!
Həmişədən keçən nəgər,
Həmişə bir qurban oldu!

Sən olasan güllüstan,
Sənə hər an cəm qurban!
Sənə mən hər məhəbbət!
Sənəmlə baxım cümle!

Nəməmlə baxım cümle,
Bəyqarda mənəm yığar!
Cümle gənclər mənəm yığar!
Sənə Vətən! Sənə Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

?

Bu şəkillər nəyi ifadə edir və bizi bu şəkillərlə nə birləşdirir?

Heydər Əliyevin “Xalq dövlət üçün deyil, dövlət xalq üçündür” sözləri nəyi ifadə edir?

26

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Azərbaycanın dövlətçilik tarixi nə vaxtdan başlayır?
- ✓ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özündən əvvəlki Azərbaycan dövlətlərindən nə ilə fərqlənirdi?
- ✓ Azərbaycan hansı beynəlxalq təşkilatların üzvüdür?

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) yarandı. Bu, Azərbaycan adı ilə tanınan ilk dövlət idi. Azərbaycanın ilk parlamenti və hökuməti təşkil edildi, ölkənin sərhədləri müəyyənləşdirildi, bugünkü dövlət rəmzləri-miz yaradıldı, ana dilimiz dövlət dili elan edildi. Azərbaycan adlı dövlətin ərazi bütövlüyü dünya dövlətləri tərəfindən tanındı, sərhədlərinin toxunulmazlığı qəbul edildi. Azərbaycan dövlətinin yaranması Azərbaycan xalqı üçün tələyikli bir hadisə idi, çünki hər bir xalq üçün dövlətin olması olduqca əhəmiyyətlidir. Dövlət xalqın mənafeyini həm ölkə daxilində, həm də bütün dünyada qoruyur. Dövlətin daxili və xarici funksiyaları vardır.

Dövlətin daxili funksiyasına bunlar aiddir:

- Ölkədəki dövlət quruluşunu qoruyub saxlamaq;
- Ölkənin təsərrüfatını təşkil etmək, iqtisadiyyatını tənzimləmək;
- Qanunların tam həyata keçirilməsini təmin etmək;
- Ətraf mühitin və təbiətdən istifadənin vəziyyətinə nəzarət etmək;
- Ölkə əhalisinin həyat şəraitinin yaxşılaşması üçün proqramlar icra etmək;
- Ölkədə təhsili, mədəniyyəti, elmi inkişaf etdirmək.

Dövlətin xarici funksiyasına aiddir:

- Beynəlxalq aləmdə ölkənin mənafeyini qorumaq və suverenliyini təmin etmək;
- Dünya dövlətləri ilə dinə, mehriban qonşuluğu və əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- Ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji vəziyyəti qorumaq sahəsində dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq etmək;
- Ölkənin təhlükəsizliyi və müdafiəsini təmin etmək.

Dövlət mövcud olmasa, bu vəzifələrin yerinə yeritilməsi mümkün olmur. Ona görə də hər bir xalq öz dövlətini qoruyub saxlamağa çalışır. Ölkəsini sevən hər bir vətəndaş öz qabiliyyət və imkanları daxilində dövlətinin şərafətini qoruyur.

2020-ci ilin payızında 44 günlük Vətən müharibəsində xalqımız Azərbaycan dövləti ətrafında sıx birləşdi. Xalq, dövlət, ordu birliyi sayəsində torpaqlarımız işğaldan azad edildi. Hazırda azad edilən torpaqların minalardan təmizlənməsi, dağıdılmış kənd və şəhərlərimizin yenidən qurulması, məcburi köçkünlərin doğma yurd-yuvalarına qayıtməsi dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər sayəsində həllini tapır.

Ərazi bütövlüyümüzün təmin edilməsi dövlətin hansı funksiyalarına aiddir?

- ✓ Musiqi festivallarının, idman yarışlarının və digər beynəlxalq tədbirlərin həyata keçirilməsinin ölkəmiz üçün nə kimi əhəmiyyəti var?
- ✓ Azərbaycan dövləti vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün hansı tədbirləri görür?
- ✓ Ölkənin milli maraqları nə deməkdir?
- ✓ Vətənə layiqli vətəndaş necə olmalıdır?
- ✓ Əsl vətənpərvər kimlərə deyilir? Şagirdlər dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqi ilk demokratik respublikası idi. Bu gün Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrini müasir Azərbaycan Respublikası uğurla davam etdirir. Dövlət insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını təmin etmək üçün həm daxili, həm də xarici funksiyalarını həyata keçirir. Bunun üçün dövlət qanunlar qəbul edir, bu qanunlara əməl olunmasına nəzarət edir. Müxtəlif layihələr və proqramlar həyata keçirir.

Vətəninə sevən hər bir insan vətən qarşısında məsuliyyətini dərk edir. Yaşının az olmasına baxmayaraq, hər bir uşaq vətəndaşdır. O, vətən, dövlət qarşısındakı

borcunu dərk etməli, vətənə layiqli vətəndaş kimi böyüməyə çalışmalıdır.

Yaradıcı təbiiqetmə:

- ✓ “Azərbaycan dövləti” anlayışına dair şəxələndirmə sxemi qurun.

Ev tapşırığı:

✓ “Hansı qələbəni qazanmaq və onu vətənə ithaf etmək istəyərdim” adlı esse yazın.

✓ Uşaq jurnalına “44 günlük müharibə, Azərbaycan dövləti və uşaqlar” adlı məqalə yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Cəmiyyətin idarə edilməsinin dövlətə aid olmasını izah edir.	Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin daxili funksiyasını köməklə izah edir.	Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin daxili funksiyasını izah edir.	Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin daxili funksiyalarını nümunələrlə izah edir.
Cəmiyyətin idarə olunmasını dövlətin funksiyası kimi izah edir.	Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin xarici funksiyasını köməklə izah edir.	Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin xarici funksiyasını izah edir.	Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin xarici funksiyalarını nümunələrlə izah edir.

7. CƏMIYYƏT VƏ QANUNLAR

Altstandart:

2.1.1. Cəmiyyətin idarə olunmasını şərh edir.

Məqsəd:

- ✓ Qanunların hazırlanması qaydalarını şərh edir (2.1.1.);
- ✓ Qanunların cəmiyyət həyatının tənzimlənməsinə təsirini şərh edir (2.1.1.);

İntegrasiya: Ü-t.: 3.1.1.; Az-t.: 3.1.1., 3.1.2.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölməsində qanunla bağlı bir vəziyyət və ona dair suallar verilir:

✓ Babil hökmdarı Hammurapinin qanun külliyyatı hazırlamasına nələr səbəb ola bilərdi?

7. CƏMİYYƏT VƏ QANUNLAR

Eramızdan əvvəl 2-ci minillikdə Babil hökmdarı Hammurapi öz ölkəsi üçün qanun külliyyatı yaratdı. Bu qanunlar varlıların, kəndlilərin, azad insanların və qulların cəmiyyətdə necə davranmalı olduqlarına aid idi. Hammurapinin qanunları yarandıqdan sonra hakimler mütləq Hammurapinin qanunlarına uyğun qərar çıxarmalı idilər.

- hakimiyyət
- qanun
- prezident
- parlament

Babil hökmdarı Hammurapi qanun külliyyatını nə üçün yaratdı?

Qanunlar cəmiyyətin həyatını necə tənzimləyir?

Mətni oxuyun və sxemi işləyin.

Qanunların yaranma səbəbləri	Qanunlar	Qanunların icrasının nəticələri

İnsanlar ibtidai icma quruluşu dövründən başlayaraq qaydalar yaratmışlar. Qaydaları yaratmağa onları həyat özü məcbur edirdi. Məsələn, odu əldə etməyi hələ bacarmadıqları zamanlar hamı yatır, tonqal söndürdü. Onu yenidən yandırmaq üçün təbii yanğın çıxana qədər gözləməli olurdular. Sonralar odu sönməyə qoymamaq üçün qədim insanlar növbə ilə tonqalın keşiyini çəkməyə

29

başladılar. Bu, qədim insanların birgəyaşayışını tənzimləyən ilk qaydalardan biri idi. Bunlar dövrün yazılmamış qanunları olub onların həyatını tənzimləməyə kömək edirdi.

Sonra dövlətlər yarandı. Bu dövlətlərə başçılıq edən hökmdarlar vergi toplanması, ordu yığılması və dövlət əhəmiyyətli digər işləri nəzarətləmək üçün qanunlar yaradırdılar. Hökmdarların yaratdığı qanunlar həmişə ədalətli olmurdu. Ona görə də əhali vaxtaşırı üsyan edərək bu yolla öz narazılığını bildirirdi. Cəmiyyətdə insanların dinc, rahat, firavan yaşamasına şərait yaradan, yəni ədalətli qanunlar lazım idi. İnsanlar tarix boyu bu cür qanunları necə yaratmağın yollarını axtarmış, nəhayət, qərara gəlmişlər ki, cəmiyyət üçün qanunları yaradarkən xalqın iştiraklarını da nəzərə almaq lazımdır. Belə cəmiyyətdə demokratik cəmiyyət deyirlər. Bu söz ilk dəfə qədim Yunanıstanda yaranıb. Yunan dilində "demos" – xalq, "kratos" – hakimiyyət deməkdir. Müasir dövrdə insanlar demokratik qanunlar uğrunda mübarizə aparırlar.

"Birgəyaşayış" nə deməkdir?

Mövzuya dair suallar

1. Qanunlar yaratmaqda hökmdarların məqsədi nə idi?
2. Tarixdə üsyanlar nə üçün baş verirdi?
3. Qədim dövrlərdə yaranan qanunlarla müasir qanunlar arasında nə kimi fərq var?

Azərbaycan Respublikasının qanunları necə yaranır?

Azərbaycan Respublikasının qanunları onun Milli Məclisində yaranır. Milli Məclisdə 125 millət vəkili çalışır. Millət vəkillərini səsvermə yolu ilə xalq seçir. Milli Məclisdə Hüquq siyasəti və Dövlət quruculuğu komitəsi, İnsan hüquqları komitəsi, Təbii ehtiyatlar, Energetika və Ekologiya komitəsi, Elm və təhsil komitəsi, Səhiyyə komitəsi, Mədəniyyət komitəsi və digər komitələr fəaliyyət göstərir. Komitələr həyatımızın ayrı-ayrı sahələrinin

30

✓ Qanun külliyyatını yaratmaqla, sizcə, Hammurapi nələrə nail oldu?

Tədqiqat sualı:

✓ Qanunlar necə hazırlanır?
✓ Cəmiyyətin həyatının tənzimlənməsinə qanunlar necə təsir edir?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələri irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək qanunlar və cəmiyyət haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər 4 qrupda birləşir:

1. Sxemə əsasən cəmiyyətdə qanunların yaranma səbəbini və nəticələrini müəyyən edin.

2. Dövlətdə demokratiyanın əsas şərtləri üçün rəmlər fəxrəşib çəkin.

3. Qanunların müxtəlif sahələr üzrə insanların fəaliyyətini tənzimlədiyini sübut edin. Həyatdan nümunələr gətirin.

4. Qanunların hazırlanması qaydalarını müəyyən edib siyahı və ya alqoritm şəklində qeyd edin.

Bu qanunlar insanların bütün sahələr üzrə fəaliyyətlərini tənzimləyir.

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

✓ Qədim insanlar nə üçün qəbilə və tayfalarda birləşirdilər?

✓ Dövlətin əlamətləri hansılardır?

✓ Qanunlar yaratmaqda hökmdarların məqsədi nə idi?

✓ Azərbaycanda qədim dövrlərdə yaradılan qanunlarla müasir dövrdə yaradılan qanunlar arasında nə kimi fərqlər var?

✓ Tarixdə inqilablar nə üçün baş verirdi?

Şagirdlər dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Dövlət yaranandan sonra dövlətdə yaşayan insanların fəaliyyətini tənzimləmək üçün hökmdarlar qaydaların əvəzinə təsiri daha mühüm olan qanunları yaradıblar. Xalqın rəyini nəzərə almadan yaradılan qanunlar həmişə ədalətli olmurdu. Ona görə də tarixdə müxtəlif vaxtlarda inqilablar baş verirdi. Cəmiyyət üçün ən yaxşı qanunları onun üzvü olan insanların fikri ilə hesablaşaraq müəyyən etmək olar. Belə cəmiyyətə demokratik cəmiyyət deyirlər.

Azərbaycan demokratik respublikadır. Azərbaycan dövlətinin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsidir. Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. Azərbaycanın qanunverici orqanı Milli Məclisdir. **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası** Azərbaycan Respublikasının əsas qanunudur. Qanunlar bütün sahələr üzrə fəaliyyətləri tənzimləyir.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Sizcə, millət vəkili necə olmalıdır?
- ✓ Siz millət vəkili olsaydınız, hansı sahələrə aid qanunlar hazırlamaq istərdiniz?

Bu barədə fikirlərinizi yazın.

Ev tapşırığı:

- ✓ Qanunlar haqqında beşlik yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: şərhətmə, izahətmə

I	II	III	IV
Qanunlara aid misallar göstərir, onların hazırlanması qaydalarını şərh edə bilmir.	Qanunların hazırlanmasının qaydalarını köməklə şərh edir.	Qanunların hazırlanması qaydalarını çətinliklə müstəqil şərh edir.	Qanunların hazırlanması qaydalarını sərbəst şərh edir.
Qanunların cəmiyyət həyatı ilə əlaqəsini şərh edir.	Qanunların cəmiyyətin həyatı üçün vacibliyini şərh edir.	Qanunların cəmiyyət həyatına təsirini 1–2 nümunə ilə şərh edir.	Müxtəlif sahələrə aid nümunələr əsasında qanunların cəmiyyət həyatına təsirini sərbəst şərh edir.

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

tənzimlənməsinə yönəlmiş qanunların layihələrini hazırlayır. Hazırlanmış qanun layihələri Milli Məclis tərəfindən müzakirə olunur və səsə qoyulub qəbul edilir.

Layihə – hər hansı bir sənədin əvvəlcədən yazılmış təxmini mətni

 Siz millət vəkili olsaydınız, hansı sahələrə aid qanunlar hazırlamaq istərdiniz? Seçdiyiniz bir sahəyə aid qanunlar siyahısını hazırlayın.

31

8. ÖLKƏNİN ƏSAS QANUNU

Altstandart:

2.1.1. Cəmiyyətin idarə olunmasını şərh edir;

Məqsəd:

✓ Konstitusiyanın dövlət üçün əhəmiyyətini şərh edir (2.1.1.);

İntegrasiya: Az-t.: 3.1.1., 3.1.2.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölməsində aşağıdakı suallar verilir:

- ✓ Əgər cəmiyyətdə hər kəs hər zaman və hər yerdə istədiyini etsəydi, insanların həyatı necə olardı?
- ✓ Cəmiyyətdə insanların davranışı nəyin vasitəsilə tənzimlənir?
- ✓ Dövlətin elə bir vasitəsi varmı ki, onunla insanların həyatına təsir edə bilsin?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Konstitusiya nədir və onun dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik (Düşünək!) və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək konstitusiyanın əhəmiyyəti haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

8. ÖLKƏNİN ƏSAS QANUNU

 Ölkədə qərarlar, hökmlər nəyin əsasında çıxarılır?

- Konstitusiya
- prezident
- Konstitusiya Məhkəməsi

 Azərbaycan Respublikasında qəbul edilən qanunlar nəyə əsaslanır?

Konstitusiya dövlətin ali qanunudur. Ölkədə qəbul edilən qanunlar və bütün hüquqi sənədlər Konstitusiyaya əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasının ədalətli cəmiyyət qurmaq niyyətlərini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını əks etdirən Konstitusiyası vardır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ona dəyişikliklər edilməsi yalnız **referendumla** həll oluna bilər.

Müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 12-də ümum-xalq səsverməsi (referendum) ilə qəbul olunmuşdur.

Konstitusiyada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin başçısıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır. Prezident Azərbaycan xalqını ölkənin daxilində və xaricində təmsil edir.

Azərbaycan demokratik ölkədir. Demokratik ölkələrdə dövlət başçısı seçilərkən hər bir vətəndaş inandığı namizəddə səs verir. Azərbaycan Prezidenti xalq tərəfindən seçildikdən sonra ölkənin Konstitusiyasında yazılanların təminatçı olacağına and içir.

Konstitusiyaya görə, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti üç yərə bölünür. Bunlar qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətləridir.

Milli Məclis qanunverici hakimiyyətdir. Milli Məclisin əsas funksiyası insanların hüquq və azadlıqlarını nəzərə alan və cəmiyyət həyatını tənzimləyən qanunlar yaratmaqdır.

“Konstitusiya” latın sözü olub, “quruluş” deməkdir.

Referendum – xüsusi əhəmiyyətli dövlət məsələlərinin həlli üçün ümumxalq sorğusu

 Prezident ölkəsinin xalqını hansı fəaliyyətləri ilə təmsil edir?

33

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin andıçma mərasimi

İcra hakimiyyəti Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunları icra edir. İcraedici hakimiyyəti Prezident, Nazirlər Kabineti həyata keçirir.

Məhkəmə hakimiyyətini məhkəmələr yerinə yetirir. Məhkəmələr vətəndaşların hüquq və mənafeyini qoruyur.

Ölkəmizdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi də fəaliyyət göstərir. Konstitusiya Məhkəməsi qanunların, qərarların və digər hüquqi sənədlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunu yoxlayır.

Mövzuya dair suallar

1. Azərbaycanda qanunverici orqan və prezident necə seçilir?
2. Konstitusiyaya dəyişikliklər nə üçün referendum yolu ilə edilir?
3. Konstitusiyaya görə, Azərbaycanda hakimiyyət necə bölünür?
4. Qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin oxşar və fərqli cəhətləri nədir?

34

Şagirdlər 4 qrupa bölünürlər:

1. Konstitusiyaya dair cədvəli doldurun:

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi yolu	Konstitusiyanın əhəmiyyəti

2. Konstitusiya qanununa görə hakimiyyət bölgüsünü təsvir edin.
3. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinə dair rəmslər fikirləşib çəkin. Sxem üzrə dövlət qurumlarının funksiyalarını izah edin.
4. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən daha hansı icraedici orqanları tanıyırsınız? Tanıdığınız icra orqanlarının funksiyaları haqqında məlumat hazırlayıb cədvəli doldurun:

İşlərin siyahısı	Dövlət qurumlarının iştirakı	Hansı funksiyanı yerinə yetirir?

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Konstitusiya nə deməkdir?
- ✓ Konstitusiyada Azərbaycan xalqının hansı arzu və niyyətləri öz əksini tapmışdır?
- ✓ Hakimiyyət nə deməkdir?
- ✓ Konstitusiyaya görə, Azərbaycanda hakimiyyət necə bölünür?
- ✓ Qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti bir-birindən nə ilə fərqlənir?
- ✓ Konstitusiyaya dəyişikliklər nə üçün referendum yolu ilə edilir?

Şagirdlər dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Konstitusiya dövlətin ali qanunudur. Konstitusiya latın sözü olub mənası “quruluş” deməkdir. Konstitusiyada dövlətin siyasi, hüquqi və iqtisadi sistemlərinin əsasları təsbit edilir. 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq referendumu ilə müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası qəbul olundu. Konstitusiyaya dəyişiklik etmək üçün mütləq referendum keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 5 bölmə və 12 fəsildə təsbit olunmuş 158 maddədən ibarətdir. Konstitusiya Aktında əks olunan prinsiplər Azərbaycan xalqının demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq arzularını bəyan edir.

Konstitusiyaya görə, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti üç yerə bölünür. Bunlar qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətləridir. Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur. Prezident Azərbaycan xalqını ölkənin daxilində və xaricində təmsil edir. O, dövlətin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün təminatçısıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Əgər siz dövlət başçısı olsaydınız, ölkədə hansı yeni icraedici orqanlar yara-
dardınız? Bu icraedici orqanlar hansı funksiyaları yerinə yetirərdi? Tapşırıq
fərdi şəkildə yerinə yetirilir.

Ev tapşırığı:

- ✓ Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1 iş gününü təsəvvür edin. Qərar-
ları qəbul edərkən o hansı dövlət qurumları ilə birgə iş görə bilər? O, gün
ərzində dövlətin hansı daxili və xarici funksiyalarını yerinə yetirə bilər? Ən
azı 3 fəaliyyəti yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: şərhətmə

I	II	III	IV
“Konstitusiya”, “dövlətin əsas qanunu” anlayışlarını şərh edir.	Konstitusiyanın yaranma səbəbini şərh edir.	Konstitusiyanın dövlət üçün əhəmiyyətini şərh edir.	Konstitusiyanın cəmiyyət həya- tının tənzimlə- məsində rolunu şərh edir.

9. TƏLƏB VƏ TƏKLİF

Altstandart:

2.3.1. İqtisadiyyatın inkişafında qiymət, tələb və təklifin rolunu izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Pərakəndə və topdansaş qiyməti və maya dəyəri terminlərinin mənasını
izah edir (2.3.1.);
- ✓ Tələb və təklif terminlərini izah edir (2.3.1.).

İntegrasiya: A-d.: 4.1.4.; Əd.: 2.2.1.

Motivasiya:

Dərslərdə alış-verişlə bağlı bir problemlə vəziyyət verilir.

Müəllim aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edir:

- ✓ Burada nədən söhbət gedir?
- ✓ Kişi niyə varlana bilmədi? Kişi nələri nəzərə almalı idi?
- ✓ O nə etsəydi, varlana bilərdi?

9. TƏLƏB VƏ TƏKLİF

Bir kişi öz torpaq sahəsini alıb qazanc əldə etmək istəyirdi. O, bazara baş çəkib nəyin baha satıldığını öyrənmək istədi. Bazarda çiyələyin yaxşı satıldığını görüb çiyələk akçəyinə qərar verdi.

Növbəti il bol çiyələk yetişdi. Yaxşı gəlir götürəcəyinə əmin olan kişi məhsulu bazara apardı, ancaq fikirləşdiyi qədər qazanc əldə edə bilmədi. Bazarda çiyələk çox, qiyməti isə ucuz idi.

- tələb
- təklif
- pərakəndə satış
- topdansaş
- maya dəyəri

Çiyələyin qiyməti hansı səbəbdən dəyişdi?

Məlin qiymətinə hansı amillər təsir edir?

İstehl edilən malları iki cür: həm toplu halda, həm də tək-tək satmaq olar. Ona görə də məlin iki satış qiyməti var. Bir maldan çoxlu miqdarda alanda onun qiyməti xeyli ucuz olur. Buna məlin **topdansaş qiyməti** deyirlər. Məlin tək-tək satışı isə pərakəndə satışdır. Bu qiymətə məlin **pərakəndə qiyməti** deyirlər.

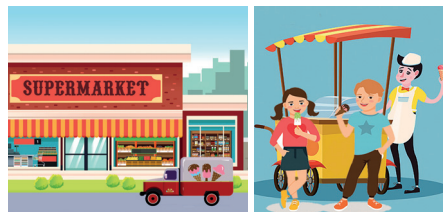
Topdansaş qiyməti pərakəndə satış qiymətindən aşağı olur. Məli topdansaş qiymətinə alan ticarətçilər onu tək-tək satmaqla qazanc əldə edirlər. Bu qazanc bazarda **tələbdən**, yəni əhalinin satılan mala olan ehtiyacından asılıdır. Alıcıların onlara **təklif** olunan məhsula ehtiyacı nə qədər böyük olarsa, satış və qazanc da o qədər çox olur.

Bəs məlin qiyməti necə yaranır?

Hər bir istehsal olunan mal istehsalçıya müəyyən bir məbləğə başa gəlir. Məsələn, avtomobil istehsalçısı onun detallarına, zavodun işçilərinə, istehsal

Nə üçün məlin topdansaş qiyməti daha aşağı olur?

Dondurmanın topdan alınması və pərakəndə satış

prosesində sarf olunan enerjiyə və digər zəruri vasitələrə pul ödəyir. Bu xərclər üst-üstə yığılıb avtomobilin hazırlanması üçün lazım olan məsrəfləri yaradır. Bu məsrəflərə avtomobilin **maya dəyəri** deyilir. Məli maya dəyərindən aşağı qiymətə satılır. Pərakəndə və topdansaş qiymətləri həmişə məlin maya dəyərindən yuxarı olur.

Nə üçün məli maya dəyərindən aşağı qiymətə satılır?

Mövzuya dair suallar

1. Alqı-satqıda "tələb" və "təklif" sözləri nəyi ifadə edir?
2. Hansısa məhsula tələb təklifdən yüksək olsa, onun qiymətinə bu necə təsir edə bilər?
3. Məlin maya dəyəri necə yaranır?

Özünü şirkət yaratmaqla əlaqədar, nə istehl etmək istərdiniz? Nə üçün?

Tədqiqat sualı:

✓ İqtisadiyyatın inkişafında qiymət, tələb və təklifin hansı rolu var?

Şagirdlər müəllimin sualları əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər 5 kiçik qrupda birləşir:

1. Rolu oyun (satıcı, alıcılar) vasitəsilə 2 (biri unu topdansaş, digəri isə pərakəndə alır) alıcı pərakəndə və topdansaş qiymətlərini müzakirə edib öz seçimlərini əsaslandırırırlar.
2. Sxem vasitəsilə hər hansı bir məhsul üçün pərakəndə qiymətin necə yaranmasını göstərin.
3. Rolu oyun vasitəsilə (müxtəlif istehsalçıların 2 eyni məhsulunu satan satıcı və alıcılar) alış-veriş vəziyyəti yaradın. Tələb və təklif terminlərindən istifadə edərək onların arasında olan əlaqələri göstərin.
4. 6-cı sinif şagirdləri üçün iqtisadi lüğət tərtib edin və aşağıdakı terminlərin izahını özünü verin: *iqtisadiyyat, iqtisadiyyatın inkişafı, qiymət, tələb, təklif, pərakəndə, topdansaş*.

Şagirdlər dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

✓ İqtisadiyyatın inkişafı haqqında biz nə öyrəndik?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Məhsula tələbat yüksəldəndə, onun qiyməti yüksəlir. Qiymət pərakəndə və topdansaş ola bilər. Pərakəndə satış malı tək-tək satmaq deməkdir. Topdansaş isə bir maldan birdəfəyə çoxlu miqdarda satmaq deməkdir. Malın topdansaş qiyməti pərakəndə qiymətindən aşağı olur. Buna baxmayaraq, satıcılara malı topdan satmaq daha çox sərf edir. Bu halda mallar daha tez satılır və maldan əldə edilən gəlir daha tez reallaşır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Kiçik qruplarda davam etdirilə bilər: şirkət yaratmalı olsaydınız, nə istehsal etmək istərdiniz? Nə üçün? Nələri nəzərə almaq lazımdır?
- ✓ Qiymətə daha hansı amillər təsir edir? Nümunələrlə göstərin.

Ev tapşırığı (ev tapşırıqlarından biri bütün sinfə verilə bilər və ya hamısı şagirdlər arasında bölüşdürülə bilər):

- ✓ 3–4 ay əvvəl aldığınız hər hansı bir əşyanın indiki qiyməti ilə maraqlanın. Qiymətin artıb-azalmasını müəyyən edin. Qiymətdə fərq olarsa, bunun səbəbləri barədə düşünün.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Pərakəndə və topdansaş qiyməti terminlərinin alış-verişlə bağlı olmasını izah edir.	Pərakəndə və topdansaş qiymətləri arasında olan fərqi izah edir.	Pərakəndə və topdansaş qiymətinin necə yaranmasını izah edir.	Pərakəndə və topdansaş qiyməti və maya dəyəri terminlərini misallar göstərməklə izah edir.
Tələb və təklif terminlərinin bazarla əlaqəli olmasını izah edir.	Tələb və təklif terminlərinin mənasını qismən izah edir.	Tələb və təklif terminlərini 1–2 sadə nümunə əsasında izah edir.	Tələb və təklif, tələb qiymət əlaqələrini nümunələr əsasında sərbəst izah edir.

10. ÖLKƏMİZİN İQTİSADİYYATI

Altstandart:

- 2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir;
2.3.1. İqtisadiyyatın inkişafında qiymət, tələb və təklifin rolunu izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Dövlətin neftlə bağlı funksiyalarını izah edir (2.1.2.);
- ✓ Neft gəlirlərinin Azərbaycanın ümumi inkişafına təsirini izah edir (2.3.1.).

İntegrasiya: Əd.: 3.1.3.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölməsində olan sözlərə baxıb aşağıdakı sualı cavablandırmaq tapşırılır.

✓ Bu sözləri hansı anlayış ətrafında birləşdirmək olar?

Tədqiqat sualı:

✓ Nə üçün nefti Azərbaycan iqtisadiyyatının “onurğa sütunu” adlandırırlar? Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Dərslik və digər məlumat mənbələrinə istiqad edərək neft sənayesinin Azərbaycan iqtisadiyyatında rolu haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Sınıf 4 qrupa bölünür:

1. Dövlət Neft Fondunun dərslikdə verilən layihələri barədə məlumat toplayıb cədvəli doldurun:

Oğuz–Qəbələ– Bakı su kəməri	Bakı–Tbilisi– Qars dəmiryolu

2. Neftlə əlaqədar dövlətin funksiyalarını müəyyən edin. Azərbaycanda neftin çıxarılması ilə bağlı dövlətin funksiyalarını sxem vasitəsilə təqdim edin.
3. İqtisadi jurnal üçün “Neftin dünya iqtisadiyyatında rolu” adlı məqalə yazın.

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDƏŞ

10. ÖLKƏMİZİN İQTİSADİYYATI

Burq

Müqavilələr

İnkişaf

Gəlir

Sərvət

Yuxarıdakıları hansı anlayış ətrafında birləşdirmək olar?

Nə üçün nefti Azərbaycan iqtisadiyyatının “onurğa sütunu” adlandırırlar?

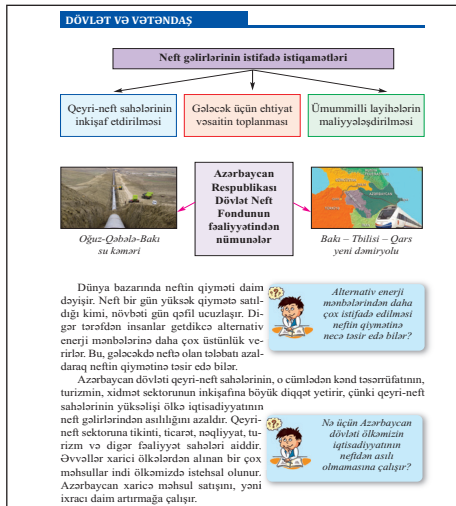
Mətni oxuyun. Neft istehsalının Azərbaycan üçün faydalı və zərərli təsirlərinə aid cədvəli işləyin.

Faydalı təsirlər	Zərərli təsirlər
 Neftin yüksək gəlir gətirməsinin səbəbi nədir?	Dünya bazasında neft tələbat böyükdür. Ona görə də neft istehsalı yüksək gəlir gətirən sahədir. Azərbaycan, əsasən, neft və qaz ölkəsi kimi tanınır. Respublikamızın dövlət büdcəsinin formalaşmasında neft gəlirləri üstünlük təşkil edir. 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (ARDNF) yaradılmışdır. Ölkənin neft gəlirlərinin toplanması Dövlət Neft Fondu ölkənin iqtisadi həyatında yaxından iştirak edir.

Bu məqalədə aşağıdakı anlayışlara əsaslanın: dünya bazarı, dollar, neftin qiyməti, gəlir, nəqliyyat, plastmas, polietilen paketlər, ekologiya.

4. Neftdən gələn gəlir Azərbaycan iqtisadiyyatına necə təsir edir? Meyarları əlavə edib “+” və “-” işarələri ilə cədvəli doldurun:

Meyarlar	Yeni binaların tikilməsi	Əhalinin işlə təmin edilməsi
Əvvəl		
İndi		
Nəticə		

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

✓ Neftin Azərbaycanın iqtisadiyyatında böyük rol oynaması nə ilə bağlıdır?

✓ Azərbaycan dünyada daha hansı sərvətləri ilə tanınır?

✓ İqtisadi sahələrdən hansının inkişafını vacib hesab edirsiniz? Nə üçün?

✓ Azərbaycanda neft olmasaydı, ölkənin iqtisadiyyatı necə inkişaf edərdi?

Dərslikdə verilən tapşırığı fərdi şəkildə yerinə yetirmək təklif olunur.

✓ Verilmiş sözlərdən (sabun, təkər, rezin, parça, kağız, benzin, şüşə, parfümeriya, plastmas) hansılarının neftlə əlaqəsi var? Necə əlaqəlidir? Tapşırığın nəticələrinə əsasən neft sənayesinin iqtisadiyyata təsirini müəyyənə bilərsiniz.

Şagirdlər dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar. Söylənilən fikirlər əsasında ümumiləşdirmə aparılır:

Neft qiymətli yanacaq, enerji mənbəyidir. Dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatında neftin böyük rolu var. Azərbaycanda gəlirlərin mühüm hissəsi neft sənayesindən gəlir. Dövlət neftdən əldə edilən gəlirləri Azərbaycanın inkişafı üçün istifadə edir.

Yaradıcı təbiiqetmə:

✓ İnternetdən, ensiklopediyalardan və digər məlumat mənbələrindən qeyd olunanlara aid məlumat toplayın, yoldaşınızla cütlərdə müzakirə edin.

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDƏŞ

Mövzuya dair suallar

- Neftin iqtisadiyyatda böyük rol oynaması nə ilə bağlıdır?
- Azərbaycan dünyada daha hansı sərvətləri ilə tanınır?
- Qeyri-neft sahələrindən hansının inkişafını vacib hesab edirsiniz?

Esse yazın: “Neft Azərbaycanın ən böyük sərvəti olub, xalqa, özü də təkcə indiki nəsə deyil, həm də gələcək nəsillərə mənasıdır”.

Heydər Əliyev, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

XIX əsrin sonlarından Azərbaycanda neft sənayesi çox sürətlə inkişaf etməyə başladı. Həmin illərdə dünyada hasil edilən neftin 50%-dən çoxu Bakıda çıxarıldı. Başqa yerlərdə çıxarılan neft müxtəlif quruluşlardan təmizlənmək üçün çoxlu vəsait tələb olunurdu. Bakı nefti isə təmiz olduğundan hasilatı çox ucuz başa gəlirdi. Bakı neftinin iqtisadi əhəmiyyəti dünyanın ən varlı neft sahibkarlarının diqqətini Azərbaycana cəlb etdi. Bunların arasında Nobel, Rokfeller, Rotşild kimi çox nüfuzlu sahibkarlar da var idi. Onlar az vəsait qoymaqla çoxlu qazanc əldə edirdilər. Mütəxəssislər, iş axtaran yoxsul insanlar Bakıya üz tuturdular. Müxtəlif sənaye sahələrinin sürətli inkişafı neftə tələbatı artırmışdı. Neft yanacaq kimi ən qiymətli təbii sərvət idi.

Azərbaycanlı neft milyonçuları Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Murtuzi Muxtarov və başqaları neftdən gələn sərvət hesabına Azərbaycanda iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, elm və təhsilin inkişafına böyük

Müəllim üçün məlumat!

- ✓ “Neftin qiymət səviyyəsi əvvəlki illərdə elə də yüksək olmayıb. Məsələn, 1972-ci ildə xam neftin 1 barelinin qiyməti 2,64 dollar, 1998-ci ildə isə 9 dollar olduğu vaxtlar olmuşdur. Sonrakı illərdə neftin qiymətinin, hətta 1 barel üçün təxminən 150 ABŞ dollarına yaxın yüksəlməsinin şahidi olduq. – Verilmiş məlumatı necə izah etmək olar?

Ev tapşırığı:

- ✓ Azərbaycan Respublikasının ərazisində neftin çıxarılmasının ölkə üçün hansı faydalı və hansı zərərli təsirləri var? Fikirlərinizi əsaslandırın və cədvəldə yazın.

Faydalı təsirlər	Zərərli təsirlər

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Neftin Azərbaycan dövlətində əsas gəlir mənbəyi olduğunu izah edir.	Neftlə bağlı dövlətin 1–2 funksiyasını izah edir.	Neftlə bağlı dövlətin funksiyalarını 1–2 nümunə göstərməklə izah edir.	Cəmiyyətin idarə edilməsində dövlətin neftlə bağlı funksiyalarını izah edir.
Dövlət büdcəsində neft gəlirlərinin böyük payı olmasını izah edir.	Neft gəlirlərinin dövlətimiz tərəfindən nələrə xərcləndiyini izah edir.	Neftdən gələn gəlirlərin Azərbaycanın inkişafına təsirini 1–2 nümunə ilə izah edir.	Neft gəlirlərinin Azərbaycanın inkişafına təsirini ətraflı izah edir.

11. VƏTƏNDAŞ VƏ VERGİ

Altstandart:

2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Vergi siyasətini dövlətin daxili funksiyalarından biri kimi izah edir (2.1.2.);

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

II. VƏTƏNDAŞ VƏ VERGİ

İki nəfər **şərikli** biznes yaratmışdı. Onlar çoxlu gəlir əldə edirdilər və bu gəlirdən dövlət büdcəsinə vergi ödədilər. Şəriklərdən biri vergiyə görə gəlirlərin azalmasını məyus olub dedi:

– Biz bu pulu zəhmətlə özümüz qazanmışıq, axı niyə onu dövlətə verməliyik?

Şərikli dedi:

– Düzüldür, biz bu pulları özümüz qazanmışıq, lakin dövlət biznesimizi yaratmaqda kömək edib: kredit verib, təsərrüfatımızı avadanlıqla təmin etməyə yardım göstərmiş. Biz vergini ödəməliyik ki, dövlət bu işləri daha çox sahibkar üçün edə bilsin. Ölkəmizin gələcəyi üçün bir vətəndaş kimi biz də məsuliyyət daşıyıq.

Şərikli onunla razılaşırdı.

Şərikli – başqası ilə birlikdə bir iş görmək

Şərikli cavabına sizin münasibətiniz necədir?

Dövlət vergi siyasətini nə üçün həyata keçirir?

Dövlət öz ərazisində işləyib amma haqqı alanlardan gəlirinə görə vergi tutur. Bu hüquq dövlətə gəliri çox olan əhəliyə gəlirlərinin bir hissəsini alıb yoxsullara vermək imkanı yaradır. Beləliklə, cəmiyyətin qayğıya ehtiyacı olan üzvlərinə: əlillərə, kasıblara, qocalara qayğı təmin edilir.

Vergitutma cəmiyyətin həyatını tənzimləmək üçün dövlətin yerinə yetirdiyi fəaliyyətlərdən biridir. Vergi vasitəsi ilə dövlət öz büdcəsini qurur, büdcəsinin hesabına həm daxili, həm də xarici funksiyalarını yerinə yetirir.

Verginin ədalətli olması nə deməkdir?

DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ

Vergi ədalətli olmalıdır. Bu sistem ilə düşünülməli və tətbiq edilməlidir ki, vergilər insanların narazılığına səbəb olmasın.

Vətəndaş yaşadığı cəmiyyətin inkişafı üçün üzvlərinə düşən vergini ödəməlidir. Vergini ödəmək hər bir vətəndaşın qanunla müəyyən olunmuş borcudur.

Mövzuya dair suallar

- Vergi toplanması dövlətin hansı funksiyalarına aiddir?
- Vergiləri ödəmək nə üçün borc hesab olunur?
- Vergilər vaxtında ödənməyə, bu, ölkənin həyatına necə təsir edir?
- Reklam plakatında ifadə olunmuş fikri izah edin.

Vergilər gələcəyimiz üçün

1. Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur.

2. Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdə əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilməz.

(maddə 73)

İntegrasiya: Az-t.: 3.1.1., 3.1.2.; T-i.: 2.1.2.; Tex.: 3.2.1.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölümündə olan iki şərik arasında yaranmış vəziyyətə münasibət bildirmək təklif olunur.

- ✓ Bu iki şərikin söhbətində kim haqlı idi və nə üçün?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Vergiləri ödəmək nə üçün vacibdir?
- ✓ Ölkənin vergi ödəyicisi olan hər bir vətəndaşı tərəfindən verginin ödənilməsinin dövlət üçün nə kimi əhəmiyyəti ola bilər?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik (Araşdırmaq!) və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək vergilərin ödənilməsinin əhəmiyyəti haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Sınıf 4 qrupa bölünür:

- Vergilərin ödənilməsinin əhəmiyyəti ilə bağlı sosial reklam plakati düzəldin (jurnallardan olan şəkillərdən də istifadə edə bilərsiniz).
- Vergilərin ödənilməsi ilə bağlı dövlətin funksiyaları haqqında təqdimat hazırlayın.
- Nə üçün vətəndaş vergini ödəməlidir? Cədvəli doldurun.

Vətəndaşın qanunla müəyyən olunmuş borcu kimi	Vətəndaşın mənəvi keyfiyyətlərinin göstəricisi kimi	Nəticə

4. “Azərbaycan tarixi” dərsliyindən istifadə edərək qədimdə olan vergilər ilə bağlı vəziyyəti müasir vəziyyətlə müqayisə edin.

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Vergi kimlərdən tutulur?

- ✓ Vergiləri ödəmək nə üçün həm də mənəviyyatın göstəricisi hesab olunur?
- ✓ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vergi ilə bağlı nələr təsbit olunmuşdur?
- ✓ Vergilər vaxtında ödənməsə, bu, ölkənin həyatına necə təsir edər?

Şagirdlər dərs ərzində gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

Dövlət öz ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan, həm dövlət, həm də özəl müəssisələrdə çalışıb işinə görə əməkhaqqı alanlardan gəlirinə görə vergi tutur. Vergiləri ödəmək hər işləyən, gəliri olan vətəndaşın borcudur. Dövlətin büdcəsinin formalaşmasında bu vergilərin rolu böyükdür. Bu pullar cəmiyyətimizin, dövlətimizin xeyrinə və inkişafına xərclənir. Dövlət çalışır ki, vergilər ədalətli olsun və qanunlar vasitəsilə vergilərin ödənilməsinə həyata keçirir.

Ev tapşırığı:

- ✓ Valideynlərinizlə birlikdə onların gəlirlərini və dövlətə ödədikləri vergini hesablayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Vergilərin toplanmasının dövlətə aid funksiya olmasını izah edir.	Dövlətin vergi siyasətinin mahiyyətini izah edir.	Vergilərin ödənilməsinə cəmiyyətin idarə olunması ilə əlaqələndirərək izah edir.	Dövlətin vergi siyasətini onun daxili funksiyası kimi izah edir.

OLAVƏ OXU UÇUN

İtalyan yazıçısı Canni Rodari baş qəhrəmanı soğan olan "Çipollininonun macəraları" adlı maraqlı əsər yazmışdır. Əsərdə əhalisi və hökmdarı meyvə-tərəvəzlər olan uydurma ölkədən bəhs edilir. Bu ölkədə əhalinin hüquqları, o cümlədən vergi hüququ pozulur. Aşağıdakı parça ölkənin hakimi şahzadə Limonun əhali qarşısındakı çıxışındandır.

"... Son vaxtlar dövlətimizin gəliri azalıb. Havaya vergi qoyulandan sonra siz az nəfəs almağa başlamısınız! Bu sizin tərəfinizdən çox çirkin hərəkətdir! Sakit olun!!! Bu gündən yağıntı üçün də yeni vergilər qoyulur:

Adi yağış üçün – 100 lir,
 Leysan yağış üçün – 200 lir,
 Şimşəkli, ildırımli yağış üçün – 300 lir.
 Sakit olun dedim!!!"

Lir – keçmişdə İtaliyada pul vahidi

Canni Rodari. "Çipollininonun macəraları" kitabından

BÖLMƏ 3. İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

12. İNSAN HAQLARI

Altstandart:

2.2.1. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyətini sadə şəkildə təsvir edir.

Məqsəd:

- ✓ İnsan hüquqlarını müdafiə edən dövlət qurumlarının fəaliyyətini sadə şəkildə təsvir edir (2.2.1.).
- ✓ İnsan hüquqlarını müdafiə edən beynəlxalq qurumların fəaliyyətini sadə şəkildə təsvir edir (2.2.1.).

İntegrasiya: Az-d.: 4.1.4.; Ü-t.: 3.1.1.; Az-t.: 3.1.2.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölməsində aşağıdakı sual verilir:

- ✓ Hər hansı bir uşağı öz fikrini söyləməkdən, təhsil almaqdan məhrum etmək olarmı? Niyə?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Hər bir insanın doğulduğu andan hüquqları vardır. İnsan hüquqlarına nələr daxildir?

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

12. İNSAN HÜQUQLARI

İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərində “Kolizey” adlı qədim, əzəmətli tikili var. Bir zamanlar bu tikilinin divarları arasında qanlı gladiator döyüşləri keçirilmişdir. Bu döyüşlər əsl ölüm səması idi. Roma ayanları gladiator döyüşlərinə baxıb əylənirdilər. Gladiatorialar yaşamaq uğrunda vuruşurdular. Onların bu döyüşlərdən imtina etməyə haqları yox idi. Məğlub olan gladiatorun taleyini ayanlar müəyyən edirdilər. Qalib gladiator istəsəydi belə, məğluba mərhəmət edə bilməzdi. Məğlubun həyatı ayanların bir barmaq işarəsindən asılı idi. Əyanların baş barmaqlarını qaldırması gladiatorun həyatının bağışlanması, aşağı salınması isə ölüm hökmü idi. Yüzlərlə insanın gözü qarşısında gladiatorların həyatına son qoyulur, buna görə heç kimə cəza verilmirdi. Bu, həmin dövr üçün adi hal idi, çünki gladiatorlar qul idilər. Qulları insan deyil, danışan alət hesab edirdilər.

Qədim Romada gladiatorların hansı haqları əllərindən alınır?

Müasir dünyada insan hüquqları necə qorunur?

Hüquq — dövlət tərəfindən müəyyən olunan və insanlar arasında münasibətləri nizama salan qaydalar məcmusudur.

İnsan hüquqları qoruyucu təbəqə kimidir: insanı mühafizə edir, insanla necə davranmaq lazım olduğunu göstərir. Hüquqlar insanı əzilməkdən, təhqir edilməkdən, istismar olunmaqdan və digər məhrumiyətlərdən qoruyur. Hüquqlar ümumdür, yəni dərəcəsinin rəngindən,

- dövlət
- insan hüquqları
- BMT
- Avropa Şurası
- Avropa Məhkəməsi

Gladiatorlar nə üçün vuruşmaqdan imtina edə bilmirdilər?

48

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

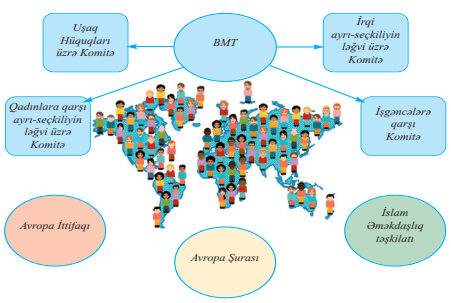
Varlı-kəsib, uşaq-böyük, qadın-k kişi olmasından asılı olmayaraq hamıya aiddir. Əsas insan hüquqlarına insanların mülki hüquqları, siyasi hüquqları, iqtisadi və sosial hüquqları, mədəni hüquqları daxildir.

Müasir dövrdə insan hüquqları yalnız ayrı-ayrı ölkələrdə deyil, beynəlxalq səviyyədə qorunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”ni imzalayan dövlətlər insanların şəxsi hüquq və azadlıqlarını tanıyır və onları qorumağa təminat verdiklərini bildirirlər. “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”də göstərilən hüquq və azadlıqlar əksər ölkələrin konstitusiyasında öz əksini tapmışdır.

Avropa Şurası, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi də insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına yardım edir.

Hazırda dünyada insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi işləri ilə məşğul olan çoxlu beynəlxalq qurum fəaliyyət göstərir.

İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurumlar

49

Şagirdlər dərslik (Düşünək!) və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək insan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyəti haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

İQS-dən (İnteraktiv Qeydiyyat Sistemi) istifadə edərək şagirdlər fərdi şəkildə dərslikdə olan materialı oxuyurlar. Sonra aşağıdakı cədvəl üzrə ümumi müzakirə aparırlar:

“+” bunu bilirdim	“V” yeni məlumatdır	“?” bu haqda əlavə öyrənmək istəyirəm	“—” bildiklərimə ziddir

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Yaşamaq hüququ nəyi ifadə edir?
- ✓ Siyasi hüquqlar nələri nəzərdə tutur?
- ✓ BMT-nin yaradılmasının insan hüquqlarının qorunmasına müsbət təsiri nədən ibarət oldu?
- ✓ Avropa Şurası ona üzv olan ölkələrə insan hüquqlarının qorunması sahəsində necə təsir göstərir?
- ✓ İnsan hüquqlarının qorunmasında Avropa Məhkəməsinin rolu nədən ibarətdir?
- ✓ Qədim dövrlərdə yaşayan insanların hüquqlarını müasir insanların hüquqları ilə müqayisə etsək, hansı nəticəyə gələ bilərik?

Şagirdlər dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Yaradıcı təbiiqetmə:

✓ Dərslikdə təqdim olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunan hər şəxsi hüquq və azadlıq üçün sinonim və ya onun mənasını əks etdirən söz fikirləşib yazın.

- ✓ Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkilinə (“Ombudsmana”) insan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyəti ilə bağlı hansı sualları vermək istədiyinizi yazın.

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

Müvzu dair suallar

- İnsan hüquqlarının qorunmasına BMT-nin təsiri nədən ibarətdir?
- Avropa Şurası ona üzv olan ölkələrə insan hüquqlarının qorunması sahəsində necə təsir göstərir?
- İnsan hüquqlarının qorunmasında Avropa Məhkəməsinin rolu nədən ibarətdir?

“... İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsəbiyyəyə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır”.

(maddə 25)

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Bunlar uşaqların hüquqlarıdır:

18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti olda etməyən şəxslər **uşaq** hesab olunurlar.

Hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir.

Uşaq öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun layiqətinə hörmət olunması hüququna malikdir.

Uşaq valideynləri, babaları, nəvələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsindən

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

BİLİRSİNİZMİ?

Dünyada qadınlar uzun müddət seçki hüququndan məhrum olmuşlar. Azərbaycanda 1918, ABŞ-da 1920, Fransada və Yaponiyada 1945, İsveçdə 1971, İspaniyada 1976, Sudiyyə Ərəbistanında isə 2011-ci ildə qadınlara seçkilərdə iştirak etmək hüququ verilmişdir.

Yeni Zelandiya qadınlara seçki hüququ verən ilk ölkədir. Yeni Zelandiyada bu hüquq qadınlara 1893-cü ildə verilmişdir.

- İnsan hüquqlarını qoruyan dövlət qurumlarının fəaliyyəti haqqında məlumat toplayıb cədvəli işləyin.

İnsan hüquqlarını qoruyan dövlət qurumu	Fəaliyyəti

- ✓ Bu gün dərsdə sizin üçün ən maraqlı olan məlumat haqqında öz dostuna elektron məktub yaz.

Ev tapşırığı:

1. a) İnsan hüquqlarını qoruyan dövlət qurumlarının fəaliyyəti haqqında məlumat toplayıb cədvələ yazın.

İnsan hüquqlarını qoruyan dövlət qurumu	Fəaliyyəti

- b) İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurumlar haqqında məlumat toplayıb cədvələ yazın.

İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurum	Fəaliyyəti

Refleksiya və qiymətləndirmə: təsviretmə

I	II	III	IV
Hüquqların qorunması ilə bağlı olan dövlət orqanlarından bəzilərini sadalayır.	İnsan hüquqlarının müdafiəsində dövlət qurumlarının rolunu təsvir edir.	İnsan hüquqlarının qorunmasında dövlətin fəaliyyətini nümunələrlə təsvir edir.	İnsan hüquqlarının qorunmasında dövlətin fəaliyyətini nümunələrlə sadə şəkildə təsvir edir.
İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurumlardan bəzilərini sadalayır.	İnsan hüquqlarını qoruyan təşkilatların rolunu sadə şəkildə təsvir edir.	İnsan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasına aid bir nümunəni sadə şəkildə təsvir edir.	İnsan hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasını nümunələrlə sadə şəkildə təsvir edir.

13. HƏR ŞEY UŞAQLAR ÜÇÜN

Altstandart:

- 2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir;
2.2.2. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyətilə bağlı topladığı materialları təqdim edir.

Məqsəd:

- ✓ Uşaq hüquqlarının qorunmasında dövlət orqanlarının funksiyalarını izah edir (2.1.2.);
- ✓ Uşaq hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasına aid topladığı materialları təqdim edir (3.2.2.).

İntegrasiya: A-d.: 3.1.3.; Riy.: 5.1.4.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslikdə “Düşünək!” bölməsində rəsmi sənəddən qısa məlumat və onlara dair sual verilir.

Tədqiqat sualı:

- ✓ Uşaq hüquqları dövlət və beynəlxalq səviyyədə necə qorunur?
Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

13. HƏR ŞEY UŞAQLAR ÜÇÜN

Böyüklerden fərqli olaraq uşaqların əlavə müdafiəyə ehtiyacı var. Uşaqlara qarşı şiddət müəssisələrdə, məktəblərdə və ailədə baş verə bilər. Kibernetiklikdən artması da müasir dövrün bir problemdir. Zorakılığa məruz qalan uşaqlar çox vaxt özlerini qoruya, kömək və dəstək ala bilmirlər.

- Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi
- Ombudsman
- UNICEF

Bir uşağın daim incidildiyini müşahidə etsəniz, onu müdafiə etmək üçün hara müraciət edərsiniz?

Müasir dövrdə uşaqların hüquqları necə qorunur?

Hər bir ölkənin gələcəyi uşaqların rifahından və inkişaf imkanlarından asılıdır. Hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi böyüməsi üçün uşaqların hüquqları təmin edilməlidir. Bu məqsədlə ölkəmizdə Təhsil, Səhiyyə nazirlikləri, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi və digər dövlət qurumları fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmis “Körpələrin və erkən yaşlı uşaqların qidalanması haqqında”, “Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında”, “Validənlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında”, “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında”, “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” və digər qanunlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpa edilməsi, hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) vəzifəsi təsis edilmişdir.

Bütün ölkələrdə insan hüquqları lazımı səviyyədə qorunmur. Dünyada milyonlarla uşaq cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü olmaq imkanından məhrumdur. Yoxsulluq uşaqların inkişafına son dərəcə

52

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

mənfi təsir göstərir. Dünyada hər beş uşağdan biri həddindən artıq yoxsulluq içərisində yaşayır. Dünyanın bir çox yerində yüz milyonlarla uşaq ibtidai və məktəbəqədər təhsil almır. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanı rəhbər tutan UNICEF dünya ölkələrində hər bir uşağın hüquqlarını təmin etməyə çalışır. Təşkilatın ayrı-ayrı ölkələrdə nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. Bu nümayəndəliklər vasitəsilə UNICEF dünya ölkələrində uşaqların yaşayış şəraiti, təhsil və səhiyyə məsələləri ilə məşğul olan təşkilatlarla birgə fəaliyyət göstərərək onlara tövsiyələr verir.

Bir nümunə göstərək: Una qidalandırıcı maddələrin əlavə edilməsi sayəsində hər il yüzlərlə uşağın həyatını yaxşılaşdırmaq, hətta xilas etmək mümkündür. UNICEF ölkə hökumətinə bu barədə məsləhətlər verir. Təşkilatın ölkədəki nümayəndəliyi qida məntəxəssisləri, un istehsalçıları, millət vəkili və başqa məsul qurumların bu təşəbbüsə dəstəkləmələri üçün iş aparır.

Sizcə, “keyfiyyətli təhsil” anlayışı nəyi ifadə edir?

53

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

UNICEF səhiyyə işçiləri üçün də təlim proqramları işləyib hazırlamaqla uşaqlarda əqli və inkişaf ləngimələrinin erkən aşkar edilməsi və qarşısının alınması işinə dəstək verir.

UNICEF Azərbaycan Respublikası ilə də əməkdaşlıq edir.

Mövzu dairə suallar

1. Azərbaycanda insan hüquqlarının qorunması üçün hansı qurumlar fəaliyyət göstərir?
2. UNICEF nə məqsədlə yaradılmışdır?
3. Dünya ölkələrində UNICEF-in dəstəyi ilə hansı fəaliyyətlər həyata keçirilir?
4. Azərbaycan Respublikası UNICEF-lə hansı sahələrdə əməkdaşlıq edir?

UNICEF-in Azərbaycanda həyata keçirdiyi layihə və tədbirlər barədə məlumat toplayın.

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

11 yaşlı Mələlə Yusufzay tanınmış internet sahifəsinə gizli ad altında öz həyatı haqqında **bloq** yazırdı. Onun yaşadığı əyalətə nəzarət edən silahlı qruplaşma qızların məktəbə getməsinə qadağa qoymuşdu. Onlar Mələləni məktəb avtobusunda odlu silahla yaralamışdılar. Aldığı yara o qədər ağır idi ki, qızın sağ qalması əsl möcüzə oldu. Sonra bir amerikalı jurnalist məktəbli qızın həyatından bəhs edən sənədli film hazırladı. Qısa müddətdə Mələlə tanındı, televiziya kanallarına, qəzet-jurnallara müsahibələr verdi və Uşaqların Beynəlxalq Sülh Mükafatı ilə təltif olundu. 17 yaş

Bloq – internetdə yazılan gündəlik

54

İNSAN HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

olanda isə Mələlə Yusufzay "... bütün uşaqların təhsil hüququ üzrə mübarizəsinə görə" Nobel mükafatının ən gənc sahibi oldu.

2017-ci ildə Mələlə qızların təhsilinin əhəmiyyəti barədə məlumatlandırmağa kömək etmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sülh səfəri təyin edildi.

Keyfiyyətli təhsil insanların həyatını yaxşılaşdırmağa və davamlı inkişafın açarıdır. Bununla belə, dünyada yalnız bir neçə ölkə təhsilin bütün səviyyələrində yüksək hədəfə çatmağı bacarmışdır.

BMT-nin iclasında on yeddi hədəf qəbul edilmişdir. Bu hədəflər hər cür yoxsulluğun aradan qaldırılması, bərabərsizliklə mübarizə və iqlim dəyişikliyi problemlərinin həlli üçün sayılır səfərbər etməyə yönəlmişdir. Hədəflərdən dördüncüsü hamı üçün əhatəli və keyfiyyətli təhsil vermək və ömürboyu öyrənməyi təşviq etmək məqsədi daşıyır. Dördüncü Hədəfə 2030-cu ilədək təhsildə gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması da daxildir.

BMT qızların təhsilinə niyə bu qədər əhəmiyyət verir?

BİLİRSİNİZMİ?

Azərbaycanlı qadınlar arasında xeyli alim, mədəniyyət xadimi olmuşdur. Sona xanım Vəlixan hakim diplomu almış ilk azərbaycanlı qadındır. O, göz həkimi idi. Dəyərli elmi araşdırmalarına görə Sona xanım tibb sahəsində Nobel mükafatına namizəd olunmuşdu. İkinci Dünya müharibəsinin başlaması ilə bağlı Nobel mükafatının təqdimatı dayandırıldı və Sona xanım bu mükafatı almaq şansından məhrum oldu.

Nigar Sıxlinskaya ilk azərbaycanlı tibb bacısı, Şəfiqə Axundova opera yazan ilk qadın bəstəkarımız olmuşlar. Leyla Məmmədbəyova isə nəinki Azərbaycanda, Qafqazda, həmçinin Yaxın Şərqdə və Cənubi Avropada ilk təyyarəçi qadın idi.

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Azərbaycan qadınları ölkəmizin inkişafına necə töhfə verirlər? (İstehsalatda, mədəniyyətdə, siyasətdə çalışan, o cümlədən rəhbər vəzifələrdə işləyən qadınlarımız)

55

Şagirdlər dərslər (Araşdırmaq!) və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək təhsilin insan və dövlətin həyatında rolu haqqında yeni məlumatları araşdırırlar. İş cütlərdə aparılır. İş aparmaq üçün cütlərdə müəllim/cütlərdə ümumiləşdirmə üsulu tətbiq olunur. Cütdə biri 1 abzası oxuyur və onu 1–2 cümlə ilə ümumiləşdirir, digəri isə bu abzas üzrə əlavə suallar verir. Növbəti abzasda rollar dəyişir.

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Təhsilin insanın inkişafına təsiri nədən ibarətdir?
- ✓ Nə üçün uşaqların təhsilinə böyük maraq göstərilir?

Müəllimə davam etdirilir: Şagirdlər Mələlə Yusufzay haqqında məlumatla tanış olurlar. Sonra aşağıdakı suallar ətrafında müzakirə aparılır:

- ✓ Necə fikirləşirsiniz, bir şəxs aldığı təhsil, özünüinkişaf sayəsində ölkəsinin tarixinə təsir edə bilirmi?
- ✓ Fərdin təhsilinin səviyyəsi onun şəxsi keyfiyyətlərinə necə təsir edə bilər?

“Əlavə oxu üçün” bölməsi ilə tanış olduqdan sonra şagirdlər aşağıdakı sualları cavablandırırlar:

Aşağıdakı sual ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Bu gün biz nələri öyrəndik?

Şagirdlər dərslər zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Təhsil həm şəxsin, həm də dövlətin inkişafında böyük rol oynayır. Ona görə də təhsil hüququnun təmin olunması

vacibdir. Dövlət vətəndaşların sağlamlıq və təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə böyük maraq göstərir. İnsan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq təşkilatlar da

insanların sağlam və təhsilli olmasına çalışır. Belə təşkilatlardan biri də UNICEF-dir. Azərbaycan dövləti UNICEF-lə birgə layihələr həyata keçirir.

Yaradıcı təbiiqetmə:

- ✓ 10 dəqiqə müddətində fərdi şəkildə “Ölkəmizdə insan hüquqları necə qorunur?” mövzusunda inşa yazmaq təklif olunur.
- ✓ Hər hansı bir cəmiyyətdə insan hüquqları qorunmasa, bunun cəmiyyət üçün nə kimi təhlükəsi ola bilər?

Ev tapşırığı:

- ✓ “Hüquqlarımın təminatı mənim inkişafıma necə təsir göstərir?” – fikirlərinizi yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə, təqdimetmə

I	II	III	IV
Uşaq hüquqlarının qorunması ilə bağlı olan dövlət orqanlarından bəzilərini sadalayır.	Uşaq hüquqlarının müdafiəsində dövlətin rolunu izah edir.	Uşaq hüquqlarının qorunmasında dövlətin fəaliyyətinə aid bir nümunəni izah edir.	Uşaq hüquqlarının qorunmasında dövlətin fəaliyyətini nümunələrlə izah edir.
Uşaq hüquqlarını qoruyan beynəlxalq qurumlardan bəzilərini sadalayır.	Uşaq hüquqlarını qoruyan təşkilatların fəaliyyətini sadə şəkildə təqdim edir.	Uşaq hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasına aid bir nümunə təqdim edir.	Uşaq hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunmasına aid topladığı məlumatları təqdim edir.

14. SAĞLAMLIĞIN QORUNMASI HÜQUQU

Altstandart:

- 2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir;
 2.2.1. İnsan hüquqlarını müdafiə edən qurumların fəaliyyətlərini sadə şəkildə təsvir edir.

Məqsəd:

- ✓ Sağlamlıq sahəsində dövlətin funksiyalarını izah edir (2.1.2.);
- ✓ İnsanların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətləri və onların əhəmiyyətini şərh edir (2.1.2.);
- ✓ İnsanın sağlam olmaq hüququnu müdafiə edən qurumların fəaliyyətlərini sadə şəkildə təsvir edir (2.2.1.).

14. SAĞLAMLIĞIN QORUNMASI HÜQUQU

Adi dərslərindən biri idi. Birdən qapı döyüldü. İcari ağxalətli həkim daxil oldu. Sabah uşaqlara peyvənd vurulacağını söylədi və bu haqda valideynlərə məlumat verilməsini xahiş etdi. Mən çox təccübləndim. Tənəffüsdə müəllimə yaxınlaşdım və uşaqlardan kimin xəstə olduğunu soruşdum. Müəllim heç kimin xəstə olmadığını, peyvəndin yoluxucu xəstəliklərin yayılmasına qarşı həyata keçirilən bir tədbir olduğunu söylədi.

- yoxsulluq səviyyəsi
- qida təhlükəsizliyi
- icbari tibbi sığorta
- Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

Yuxarıda göstərilən bu tədbir hansı dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilir?

Vətəndaşların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət hansı tədbirləri görür?

Mətni oxuyub insanların sağlamlığının qorunması haqqında cədvəl işləyin.

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslər (Araşdırmaq!) və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək dövlətin sağlamlıq sahəsində fəaliyyətləri haqqında yeni məlumatları araşdırırlar. İş cütlərdə aparılır.

Şagirdlər dərslər (Araşdırmaq!) və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək təhsilin insan və dövlətin həyatında rolu haqqında yeni məlumatları araşdırırlar. İş cütlərdə aparılır. İş aparmaq üçün cütlərdə müəllimə/cütlərdə ümumiləşdirmə üsulu tətbiq olunur. Cütdə biri 1 abzası oxuyur və onu 1–2 cümlə ilə ümumiləşdirir, digəri isə bu abzas üzrə əlavə suallar verir. Növbəti abzasda rollar dəyişir.

İnsanın qəbul etdiyi qidanın keyfiyyəti də onun sağlamlığına təsir edir. Hər bir istehlakçı aldığı qida məhsulunun keyfiyyətinə əmin olmalıdır.

Dövlət insanları onlara zərər verə biləcək qidalardan qorumaq məqsədi ilə Qida Təhlükəsizliyi Agentliyini yaratmışdır. Bu dövlət qurumu Azərbaycanda istehlak olunan və xarici ölkələrdən gətirilən qida məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət edir, vaxtaşırı marketlərdə yoxlamalar aparır.

Sağlamlığın qorunması üçün tibbi xidmətin əlçatan olması da vacibdir. Ölkəmizdə insanların tibbi yardım almaq hüququnu təmin edən icbari tibbi sığorta həyata keçirilir.

Azərbaycan dövləti insanların sağlamlığının qorunması ilə bağlı beynəlxalq təşkilatlarla da yaxından əməkdaşlıq edir. Azərbaycan Respublikasının səhiyyə sahəsində əməkdaşlıq etdiyi əsas beynəlxalq qurum Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatıdır (ÜST).

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı dünya ölkələrində insanların sağlamlığının

İntegrasiya: A-d.: 4.1.4.; F-t.: 2.1.2.

Motivasiya:

Şagirdlərə dərslərdə “Düşünək!” bölməsində peyvəndlə bağlı vəziyyət təqdim olunur və onlara sual verilir:

✓ Dövlətin həyata keçirdiyi bu tədbir nəyə xidmət edir?

Tədqiqat sualı:

✓ İnsanın sağlamlığına dövlət qayğısı nə deməkdir?

✓ İnsan öz sağlamlığını qorumaq üçün nələr edə bilər?

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının loqosu

qorunması, bir çox yoluxucu xəstəliklərlə mübarizə yolları barədə tövsiyələr hazırlayır. Təşkilatın üzvü olan ölkələr bu tövsiyələrə əməl etməyi öhdələrinə götürürlər. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı xüsusilə yoxsul ölkələrdə uşaqların müxtəlif xəstəliklərə qarşı peyvənd olunmasında yaxından iştirak edir.

Mövzuya dair suallar

1. Normal qidalanmaq orqanizmə nə üçün lazımdır?
2. İnsanın sağlamlıq hüququnu hansı qurumlar və nəco müdafiə edirlər?
3. Azərbaycan dövləti vətəndaşların sağlamlığını qorumaq hüququnu nəco təmin edir?
4. İnsanların sağlamlığının qorunması istiqamətində hansı beynəlxalq təşkilat fəaliyyət göstərir?

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının əhaliyə tövsiyələrini əks etdirən plakat hazırlayın. Təvsiyələrin qoruyucu əhəmiyyətini izah edin.

Təvsiyə	Onun sağlamlıq üçün əhəmiyyəti
---------	--------------------------------

MÜƏYYƏN EDƏK

Hansı cümlələrdə dövlət tərəfindən vətəndaşların sağlamlığının qorunması öz əksini tapıb?

- Məktəblərdə tibb məntəqələri fəaliyyət göstərməlidir.
- Yalnız marketlərdə satılan orzaqların keyfiyyəti yoxlanılmalıdır.
- Şəxsə düzgün tibbi yardım göstərilmədikdə onun məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır.
- Profilaktika işləri yalnız epidemiyaçıların qarşısını almaq üçün aparılmalıdır.

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə aparılır:

- ✓ Normal qidalanmaq orqanizmə nə üçün lazımdır?
- ✓ İnsan sağlamlığı anlayışına daha nələr daxildir?
- ✓ İnsanın sağlam olmaq hüququnu hansı qurumlar və necə müdafiə edirlər?
- ✓ Cəmiyyətdə baş verən hadisələr insan sağlamlığına necə təsir göstərir?

Azərbaycan dövləti vətəndaşların sağlamlığını qorumaq hüququnu necə təmin edir?

İnsan sağlamlığına təsir edən amillər	İnsanların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətlər

Şagirdlər dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək nəticə çıxarırlar.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

İnsanın sağlamlığı həm onun özündən, həm də dövlət qayğısından asılıdır. Dövlət vətəndaşların normal qidalana bilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. İnsanın sağlamlığı təkcə onun necə qidalanmasından asılı deyil. Qəbul etdiyi qidanın keyfiyyətli olması da sağlamlığı üçün vacibdir. Dövlət ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət etmək üçün Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi adlı qurum yaratmışdır.

Sağlamlığını qoruya bilməsi üçün hər bir vətəndaşın həm də keyfiyyətli tibbi xidmət alması vacibdir. Azərbaycan dövlətinin bu istiqamətdə apardığı siyasəti Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasında əhalinin icbari tibbi sığortası həyata keçirilir.

Müəllim üçün məlumat!

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının tərkibində 1948-ci ildə yaradılmışdır. Bu təşkilat dünya əhalisinin sağlamlıq problemləri ilə məşğul olur. ÜST-ün Nizamnaməsinə görə, sağlamlıq yalnız xəstəliklərin olmaması və fiziki qüsurlarla deyil, insanın fiziki, mənəvi və sosial rifahının səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

İşin davamı kimi şagirdlər növbəti tapşırıqları cütlərdə yerinə yetirirlər.

- ✓ Sizcə, sağlamlığınız üçün sizin istehlak səbətinizdə nələr olmalıdır? Nə üçün?

Hansı qidanı qəbul etməli?	Onun tərkibində nə var?	Orqanizm üçün hansı faydası var?

- ✓ Dərslikdən fərdi tapşırıq: Hansı cümlələrdə dövlət tərəfindən vətəndaşların sağlamlıqlarının qorunması öz əksini tapıb?— həmin cümlələri seçib deyin.
- ✓ Orqanizmi möhkəmləndirmək üçün hansı sağlamlaşdırıcı vasitələrdən istifadə edirsiniz? Yazın.
- ✓ Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinə məktub yazın və orada qidaların keyfiyyəti ilə bağlı fikirlərinizi qeyd edin. Məktubu belə başlayın:

Azərbaycan Dövlət Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin
sədrinə
_____ şəhərinin (rayonunun) _____ məktəbinin 6-cı sinif
şagirdlərindən _____

Müraciət məktubu

Hörmətli, _____

Hörmətlə, _____

6-cı sinif şagirdləri _____ (imzalar)

Tarix: _____

Ev tapşırığı:

- ✓ İnsanın sağlam olmaq hüququnu müdafiə edən dövlət və qeyri-dövlət qurumları haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
- ✓ Mənim sağlam olmağımın özümə, ailəmə, Vətənimə hansı faydaları var? Yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə, təsviretmə

I	II	III	IV
Sağlamlığı insanın hüququ kimi izah edir.	Sağlamlıq sahəsində dövlətin rolunu izah edir.	Sağlamlıq sahəsində dövlətin funksiyalarını izah edir.	Sağlamlıq sahəsində dövlət orqanlarının funksiyalarını nümunələrlə izah edir.
Sağlamlığın qorunmasına xidmət edən qurumları sadalayır.	İnsanların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətləri qismən təsvir edir.	İnsanların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətləri köməklə təsvir edir.	İnsanların sağlamlığını qorumaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətləri nümunələrlə təsvir edir.
ÜST-ü sağlamlığın beynəlxalq qaydada qorunması ilə məşğul olan təşkilat kimi təsvir edir.	İnsanın sağlam olmaq hüququnu müdafiə edən beynəlxalq qurumların fəaliyyətini qismən təsvir edir.	İnsanın sağlam olmaq hüququnu müdafiə edən beynəlxalq qurumların həyata keçirdiyi fəaliyyətləri köməklə təsvir edir.	İnsanın sağlam olmaq hüququnu müdafiə edən beynəlxalq qurumların fəaliyyətini sadə şəkildə sərbəst təsvir edir.

BÖLMƏ 4. İNSAN VƏ TƏBİƏT

15. ZƏRRƏLƏR

Altstandart:

1.1.1. Maddələrin xassələrini onların daxili quruluşu ilə əlaqələndirir.

Məqsəd:

✓ Maddənin xassəsini onun daxili quruluşu ilə əlaqələndirir (1.1.1.).

İntegrasiya: Əd.: 3.1.3.; Fiz.: 2.1.1., 2.1.2., 2.1.3.

Motivasiya:

Günəbaxan yağı və su butulkaları

Müəllim bir neçə şagirdə eyniölçülü yağ və su butulkalarını qaldıraraq onların ağırlığını müqayisə etməyi təklif edir. Sonra aşağıdakı sualla şagirdlərə müraciət edir:

✓ Su daha yüngüldür, yoxsa günəbaxan yağı?

✓ Bu nə üçün belədir?

Şagirdlərin fərziyyələri dinlənilir.

Tədqiqat sualı:

✓ Maddələrin xassələri nə üçün fərqli olur? Öz fikrinizi əsaslandırın.

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək sinifdə maddələrin xassələrini onların daxili quruluşu ilə əlaqələndirən təcrübə aparırlar. Müəllimin sualları əsasında maddələrin daxili quruluşu ilə bağlı fərziyyələrini söyləyirlər.

Sonra müəllim şagirdlərə birinci mətn ilə (Birlikdə araşdıraraq!) cütlərdə İQS (İnteraktiv Qeydiyyat Sistemi) üsulu vasitəsilə tanış olmağı tapşıra bilər.

Cədvəldə qeydlər aparılır:

“+” tanış məlumatdır	“V” yenidir	“?” sual yarandı	“—” köhnə biliyə ziddir

Cütlərdə doldurulmuş cədvəl əsasında müəllim hər sütunu nəzərdən keçirərək bütün siniflə qısa müzakirə aparır.

İNSAN VƏ TƏBİƏT

15. ZƏRRƏLƏR

Təbiətdə biz suyu maye, buxar və buz halında görürük. Bunlar suyun agregat hallarıdır.

buz

su

su buxarı

Buxar və buz bir-birindən necə fərqlənir?

Bu fərqlərin səbəbi nədir?

Təbiətdəki maddələr adi gözə görünməyən kiçik zərrəciklərdən ibarətdir. Maddələrin bərk, maye və qaz halında olması onların zərrəciklərinin vəziyyətindən asılıdır. Zərrəciklər bir-birinə çox yaxın yerləşəndə maddə bərk halda olur. Bərk halda olan maddələr formalarını və həcmi saxlaya bilər.

Mayelər həcmi saxlaya da, formalarını saxlaya bilmir, onlar hansı qaba tökülürsə, o qabın formasını alır. Ona görə ki, mayelərin hissəcikləri bir-birinə bərk maddələrdə olduğu qədər yaxın yerləşir.

Qazlarda hissəciklər arasındakı məsafə mayelərdə olduğundan da çoxdur. Hissəcikləri bir-biri ilə çox zəif əlaqədə olduğuna görə qazlar həcmi və formalarını saxlaya bilmir, olduğu mühitə hər yeri yayılır.

Maddəni qızdıranda onun zərrəcikləri arasında əlaqələr zəifləyir və onlar bir-birindən aralanır. Maddəni soyutduqda isə əksinə, zərrəciklər arasındakı əlaqələr güclənir, onlar bir-birinə yaxınlaşır. Temperaturun dəyişməsi maddənin agregat halının dəyişməsinə səbəb olur.

- agregat hal
- bərk cisim
- maye
- qaz

Siz qazların olduğu mühitə yayılmasına aid hansı nümunəni göstərə bilərsiniz?

60

İNSAN VƏ TƏBİƏT

50 L
27 L
10 L
5 L

Məişətdə istifadə edilən maye qaz

Əridilmiş şəkər – karamel

MADDƏLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Nö	Adı	Quruluşu	Xüsusiyyətləri	Nümunə
1	Bərk cisim		1. Formasını saxlayır. 2. Həcmini saxlayır.	
2	Maye		1. Formasını asanlıqla dəyişir. 2. Həcmini saxlayır. 3. Axıcı olur.	
3	Qaz		1. Daimi həcmi olmur. 2. Forması olmur. 3. Olduğu mühitdə hər yeri yayılır.	

Müvzuya dair suallar

1. Bərk cisimlərin əsas xüsusiyyəti nədir?
2. Mayelərlə bərk cisimlər hansı xüsusiyyətə görə oxşardır?
3. M.Ə.Sabirin "Uşaq və buz" şeirində bəhs olunan hadisələrin mənasını izah edin.

61

Bu işi yekunlaşdırdıqdan sonra şagirdlər fərdi "Araşdırmaq!" hissəsini yerinə yetirirlər və araşdırmadan sonra qısa mətn ilə tanış olurlar. Müəllim bütün siniflə aşağıdakı suallar ətrafında müzakirə aparır:

- ✓ Bərk cisimlərin, mayelərin və qazların daxili quruluşu bir-birindən necə fərqlənir?
- ✓ Qazlar mayeyə, mayələr bərk cismə çevrilə bilər. Bu zaman onların daxili quruluşunda hansı hadisə baş verir?
- ✓ Eyni həcmdə balla yağın çəkisi bir ola bilərmi? Onlar necə fərqlənir?

Dərstdə gördükləri işləri əlaqələndirərək şagirdlər nəticə çıxarırlar.

- ✓ Bugünkü dərstdə biz nələri öyrəndik?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

İNSAN VƏ TƏBİƏT

Sizə tanış olan maddələrin adlarını uyğun sütunlara yazın. Sətirləri tapdığınız nümunələrin sayına görə artırın.

Bərk cisim	Maye	Qaz

MÜƏYYƏN EDƏK

Hansı cümlələrdə ifadə edilən fikirlər düzgündür?

- Maddənin üç əqreqlat halı vardır.
- Bərk maddələrin hissəcikləri arasında əlaqələr mayelərə nisbətən zəifdir.
- Mayelər hansı qaba tökülürsə, o qabın formasını alır.
- Qazlar istənilən qədər genişlənə və sıxıla bilər.
- Maddənin qızdırılması, yaxud soyudulması onun zərrəciklərinin hərəkətinə təsir etmir.

MARAQLIDIR

Eramızdan əvvəl yaşamış qədim yunan filosofu Demokrit belə nəticəyə gəlmişdi: bizə belə görünür ki, cisimlər bütövdür. Əslində isə onlar çoxlu zərrəciklərdən təşkil olunmuşdur. Çox kiçik olduğundan onları görmək olmur. Bu zərrəcikləri Demokrit "atom" adlandırdı. Atom yunanca "bölünməz" deməkdir. Demokrit deyirdi ki, atomlar saysız-hesabsızdır. Onlar daim hərəkət edir, beləliklə də, od, su, hava, torpaq və bütün mürəkkəb şeylər yaranır.

Demokrit

62

İNSAN VƏ TƏBİƏT

Bir gün səhər yeməyində şəkəri çaya salıb qarışdırarkən beynimdə bir sual yaranırdı: şəkərlə duz görkəmcə bir-birinə bənzəyir, ikisi də suda asanlıqla həll olur, amma dadları çox fərqlidir. Nə üçün belədir? Bu sualla müəllimimə müraciət etdim.

O məni başa saldı ki, əqreqlat halı maddənin xassələrindən yalnız biridir. Bundan başqa maddənin rəngi, iy, dadı və digər xassələri də olur. Bu xassələr maddənin quruluşu zərrəciklərinin növündən, onların sayından və bir-biri ilə necə əlaqə yaratmasından asılıdır. Şəkər və xörək duzu görünüşcə bir-birinə bənzərsə də, hər biri fərqli növə və fərqli sayda zərrəciklərdən qurulub.

Sonra o mənə şəkərin və duzun daxili quruluşunu əks etdirən şəkillər göstərdi. Şəkillərə diqqətlə baxanda zahirən oxşar olan bu iki maddənin əslində çox fərqli olduğunu gördüm.

Şəkərin quruluşu

Xörək duzunun quruluşu

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Evdə yağlı boyanı su ilə, sonra isə neftli təmizləməyə çalışın və fərqi müşahidə edin.

BİLİRSİNİZMİ?

Adətən, dondurmanın daşınması və satışı zamanı quru buzdan geniş istifadə edilir. Bu buz mayeyə çevrilmədən buxarlanır.

63

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Müxtəlif maddələrin xassələri fərqlidir. Bu fərqlərin səbəbi maddələrin daxili quruluşu ilə bağlıdır. Maddələr xırda hissəciklərdən, yəni molekulardan ibarətdir.

Molekullar isə atom adlanan daha kiçik zərrəciklərdən ibarətdir. Molekullar və atomlar “maddənin daxili quruluşunu” təşkil edirlər. Maddənin xassələri onun molekulunda hansı atomların iştirak etməsindən, onların sayından və necə düzülməsindən asılıdır. Molekul quruluşu fərqli olan maddələr xassələri ilə bir-birindən fərqlənir. Dadına, rənginə, qoxusuna, həllolma, ərimə temperaturuna, başqa maddələrlə birləşmə əmələ gətirmək və digər xüsusiyyətlərinə görə fərqli olurlar.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ “Atom” adından onunla baş verən hadisə haqqında danışın. (Məsələn: maddəyə temperaturun təsiri haqqında və s.)
- ✓ “Cismin içinə səyahət” və ya “Balının içinə səyahət” adlı fantastik hekayə qurun.
- ✓ Yeni sözlərlə iş: dəftərinizdə “xassə”, “atom” sözlərinə sinonim sözlər və ya söz birləşmələri yazın. Bu anlayışlar arasında əlaqələr yaradın. Sxem və ya şəkil çəkin.

Ev tapşırığı:

- ✓ Maddənin daxili quruluşu ilə bağlı krossvord yaradın.
- ✓ Müxtəlif maddələrin daxili quruluşu ilə bağlı slayd-təqdimatı hazırlayın.
- ✓ Dərslikdə mövzunun əvvəlində qeyd olunmuş açar sözlərdən istifadə edərək “Gənc alim” jurnalı üçün maddənin daxili quruluşu haqqında məqalə yazın. Şəkillərlə və sxemlərlə müşayiət edin.

Refleksiya və qiymətləndirmə: əlaqələndirmə

I	II	III	IV
Maddənin bir-iki xassəsini sadalayır.	Maddənin xassələrini onun daxili quruluşu ilə qismən əlaqələndirir.	Maddənin xassəsini onun daxili quruluşu ilə köməklə əlaqələndirir.	Maddənin daxili quruluşu ilə onun xassələrini nümunələrlə əlaqələndirir.

16. SAĞLAM MÜHİT – SAĞLAM İNSAN

Altstandart:

1.2.1. İnsanı təbiətin bir hissəsi kimi səciyyələndirir.

Məqsəd:

- ✓ İnsanı təbiətin ayrılmaz bir hissəsi kimi və onun canlı varlıqlar arasında ən mükəmməli olduğunu səciyyələndirir (1.2.1.).

İntegrasiya: Az-t.:2.1.1.; Bio.: 3.1.2.

Motivasiya:

Dərslərdə təbiətin canlı varlıqlarının şəkilləri və onlara dair suallar verilir.

- ✓ Şəkilə təsvir olunan canlılar bir-birindən necə fərqlənir? Onları birləşdirən cəhət nədir?
- ✓ Yer üzərində həyatın davam etməsində müxtəlif canlı növlərinin nə rolu var?

Tədqiqat sualı:

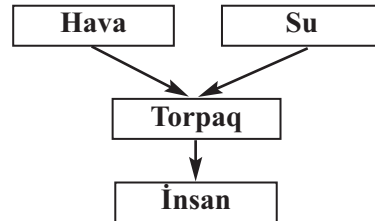
- ✓ İnsanı təbiətin hakimi hesab etmək olarmı?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslərdə və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək insanın təbiətlə əlaqəsi haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər kiçik qruplarda aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirirlər.

1. Həyat amillərinin xüsusiyyətlərini və onların insanın həyatında rolunu müəyyən edin. Cavabları cədvəldə əks etdirin.

Havanın xüsusiyyətləri	Havanın insan həyatında rolu	Suyun xüsusiyyətləri	Suyun insan həyatında rolu
------------------------	------------------------------	----------------------	----------------------------

2. Qədim zamanda insanlar harada daha çox məskunlaşdılar? Bu nə ilə izah oluna bilər?

	Əlverişli təbii amillər	Məskunlaşma yerləri	Bunun səbəbləri
Qədim insan və cəmiyyət			
Müasir insan və cəmiyyət			

3. Şagirdlərə canlı varlıqları müxtəlif qruplara bölmək, hər qrupa ad vermək və qısa xarakterizə etmək və aparılmış təsnifatın əsasında insanın təbiətdə yerini müəyyənləşdirmək tapşırıqlar.

4. “Torpaq və insan” adlı 4-5 cümləlik mühakimə xarakterli mətn yazın.

Dərsdə gördükləri işləri əlaqələndirərək şagirdlər nəticə çıxarırlar.

✓ Canlı varlıqları nələr birləşdirir?

✓ Yer üzündəki canlı aləm hansı xüsusiyyətlərinə görə vahid orqanizmə bənzəyir?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Sadə, yaxud mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq, bütün canlılar ətraf mühit amilləri ilə birlikdə insanın həyatında böyük rol oynayır. Hər canlı orqanizmin həyatın davam etdirilməsində mühüm rolu var. İnsan təbiətin ayrılmaz hissəsi olaraq təbiətdən asılıdır. Digər canlı orqanizmlərdən öz şüuru, nitqi, əmək bacarığı və s. ilə fərqlənir. Nə qədər inkişaf etsə belə, insan həmişə təbiətin bir hissəsi olaraq qalır. O, həyatın davam etməsi üçün təbiəti qorumaq lazımdır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

✓ Dərslikdə verilən cümlələri tamamlamaq təklif olunur. İş fərdi yerinə yetirilir.

Ev tapşırığı:

✓ Cədvəldə əlaqələrin nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırmağa çalışın.

İNSAN VƏ TƏBİƏT

Havanın, suyun çirklənməsi insanın qidasının əsas mənbəyi olan torpağı da çirkləndirir. Torpaq çirklənsə, bu, bitkilərin keyfiyyətinə mütəqasir təsir göstərir. Belə torpaqda yetişən bitkilər canlıların orqanizmində müxtəlif xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. Sağlam məhsul götürmək üçün insan torpağı çirklənmədən qorunmalıdır.

Göründüyü kimi, insan təbiətin hakimi yox, onun bir parçasıdır. Ətrafındakı mühit sağlam olanda insan da sağlam olur. Mühit çirkləndə insan da xəstələnir. Təbiəti qorumaq özümüzü qorumaq deməkdir.

Mövzuya dair suallar

1. Hava və suyun çirklənməsinin insan sağlamlığına mənfi təsirləri nədən ibarətdir?
2. İnsanın təsərrüfat fəaliyyətləri torpağı necə çirkləndirir?
3. “Oturdğun budağı kəsmə” – atalar sözüni mövzu ilə necə əlaqələndirmək olar?

I. Cümlələri tamamlayın.

1. Digər canlılardan fərqli olaraq, insan...
2. Cansız və canlı aləm insana...
3. Ətraf mühitin təmizliyi.....deməkdir.

II. İnsanı təbiətin bir parçası kimi göstərən plakat hazırlayın.

İnsan Yer üzünün sahibidir	İnsan təbiətin bir hissəsidir
✓	✓
✓	✓
✓	✓
Nəticə: İnsan _____, ona görə də o, _____	

Refleksiya və qiymətləndirmə: səciyyələndirmə

I	II	III	IV
İnsanı canlı varlıq kimi səciyyələndirir.	İnsanı ağıllı varlıq kimi səciyyələndirir.	İnsanı təbiətin ayrılmaz bir hissəsi kimi səciyyələndirir.	İnsanı təbiətin ayrılmaz bir hissəsi və ən mükəmməl varlıq kimi nümunələrlə səciyyələndirir.

17. SAĞLAM HƏYAT TƏRZİ

Altstandart:

4.1.1. Sağlam həyat tərzinin əsas şərtlərini fərqləndirir.

Məqsəd:

- ✓ Sağlamlığı şərtləndirən əsas amilləri fərqləndirir (4.1.1.).

İnteqrasiya: Əd.:3.1.3.; T-i.: 2.1.1., 2.1.2.; F-t.: 2.1.2.

Motivasiya:

Dərslərdə sxem verilir: sxemdə sağlam həyat tərzini əks etdirən fəaliyyətlər qeyd olunub.

Müəllim aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edir:

- ✓ Bunlar insana nə üçün lazımdır?
- ✓ Bu şərtlərə əməl etməmək insanın sağlamlığı üçün hansı problemlər yarada bilər?
- ✓ “Sağlam həyat tərzini” nə deməkdir?

Tədqiqat sualı:

- ✓ İnsanın sağlamlığına hansı amillər və necə təsir edir?

Şagirdlər müəllimin sualları əsasında sağlamlığa təsir edən amillərlə bağlı fərziyyələrini söyləyirlər.

Şagirdlər dərslik (Araşdırmaq!) və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək sağlam həyat tərzilə əlaqədar yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər 5 kiçik qrupda birləşirlər.

1. İnsan sağlamlığına hansı amillər müsbət, hansılar mənfi təsir edə bilər? – dərslikdəki cədvəli doldurun.
2. Ayağıstü yeməklər lazımdır mı? Müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən (yeməklərin satıcısı, həkim, uşaq, müəllim, idmançı) vəziyyəti qiymətləndirin.
3. Sağlam həyat tərzilə bağlı müxtəlif qida məhsullarının adından (göyərtili, meyvə, saf su, pirojna, meyvə şirəsi, doner) səhnəcik qurun.
4. “Hərəkət sağlamlığın şərtidir” adlı hərəkət kompleksini tərtib edin və bütün siniflə aparın.
5. Sağlam həyat tərzilə fərdə, cəmiyyətə hansı faydalar verə bilər. Öz fikrinizi əsaslandırın.

Dərs zamanı gördükləri işləri əlaqələndirərək şagirdlər nəticə çıxarırlar.

✓ Sağlam olmağın şərtləri haqqında biz nə öyrəndik?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qayıdır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Sağlamlığın fiziki, emosional, mənəvi tərkib hissələri mövcuddur. Fiziki sağlamlıq sağlamlığın maddi, emosional və mənəvi sağlamlıq isə onun mənəvi tərəfini əks etdirir. Maddi sağlamlıq bədən ilə, mənəvi sağlamlıq ruh ilə bağlıdır. Sağlam həyat tərzilə fiziki sağlamlığın bir hissəsidir. Sağlam həyat sürməyin yolları aşağıdakılardır: düzgün qidalanmaq, yuxu rejiminə əməl etmək, piyada çox gəzmək, idmanla məşğul olmaq və s. Sağlam insan həm özünə, həm də cəmiyyətə daha çox

İNSAN VƏ TƏBİƏT

17. SAĞLAM HƏYAT TƏRZİ

- gigiyena
- idman
- hərəkət
- sağlam qida

Bu işarələr nəyi ifadə edir?

İnsan sağlamlığına hansı amillər müsbət, hansılar mənfi təsir edə bilər?

Mətni oxuyub cədvəldə qeydlər edin.

Müsbət amillər	Mənfi amillər

Qədim Yunanıstanda belə bir deyim vardı: “Güclü olmaq istəyirsənsə, qac, gözəl olmaq istəyirsənsə, qac, ağıllı olmaq istəyirsənsə, qac”. Qədim yunanlar hərəkəti insan həyatı üçün niyə bu qədər önəmli hesab edirdilər? Çünki fəal hərəkət zamanı ürək tez-tez yığılıb-açıılır. Bədəndə qan daha sürətlə hərəkət edir. Çox hərəkət edəndə insanın tənəffüsü tezləşir. Buna görə də orqanizmə bol oksigen daxil olur. Orqanlar daha çox oksigen alır, orqanizmin karbon qazından və zərərli maddələrdən təmizlənməsi prosesi sürətlənir.

İnsan az hərəkət etdikdə bu proseslər zəifləyir. Orqanların fəaliyyəti pozulur. Uzun müddət hərəkətsiz qalanda isə insanın orqanizmində müxtəlif xəstəliklərə səbəb olan dəyişikliklər baş verir.

67

İNSAN VƏ TƏBİƏT

“İstəyirəm hər gün səhər süfrəmdə çoxlu şirniyyatlar, kolbasalar olsun. Nəhar vaxtı müxtəlif sendviçlər, ketçuplu, qızardılmış kartof yeyib, qazlı, şirin sular içim. Axşam isə çipsi yeyə-yeyə saatlarla televizorun qarşısında oturum. Bu zaman mən özümü çox xoşbəxt hiss edirəm”.

Bu uşağın həyat tərzinə və qidalanmasına münasibiniz necədir?

Küçədən açıq şəkildə satılan qida sağlamlıq üçün necə təhlükəli ola bilər?

Sağlamlığı qorumaq üçün sağlam qida qəbul etmək, düzgün qidalanmaq da vacib şərtidir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, küçədə açıq şəkildə satılan, hazırlanma şəraiti bilinməyən qida məhsulları sağlamlıq üçün təhlükəli ola bilər. Keyfiyyətsiz qida həm maddəni, həm də bağışsaqları xəstələndirir. Bu isə tədricən bütün orqanizmin xəstələnməsinə səbəb olur.

Daim tərkibində zərərli maddələr olan qidalar qəbul etmək

Bu cür qidalar orqanizmə birdən deyil, yavaş-yavaş ziyan vurur

İmmuniteti zəiflədir, infeksiyalara, allergiyaya yol açır

Bu qidaların orqanizmə faydası və zərəri nədir?

68

İNSAN VƏ TƏBİƏT

Gün ərzində insanın özünü necə hiss etməsi, əhvali-ruhiyyəsi və iş qabiliyyəti onun normal yuxusundan da çox asılıdır. Gündüz fəaliyyət, axşam isə dincəlmək orqanizmin tələbatıdır, çünki yuxu orqanizmin istirahətini təmin edir, iş qabiliyyətini bərpa edir və əsəb sisteminin zəifləməsinin qarşısını alır. Yuxu rejiminin olmaması insanın sağlamlığına mənfi təsir göstərə bilər. Axşam yatmadan əvvəl açıq havada gəzmək yuxuya yaxşı təsir edir.

Mövzuya dair suallar

1. Hərəkət etməyin sağlamlıq üçün hansı faydaları var?
2. **Sağlam qida, düzgün qidalanma** ifadələrini necə izah edə bilərsiniz?
3. Sağlamlığın qorunmasında şəxsi gigiyena qaydalarının rolu nədir?
4. İnsanın sağlamlığına ziyan vuran pis vərdişlər hansılardır?

MÜƏYYƏN EDƏK

İnsan sağlamlığı üçün faydalı və ya zərərli vərdişləri müəyyənləşdirin:

- Uzun müddət kompüterin qarşısında aylaşmaq;
- Gün ərzində 1–2 saat piyada gəzmək;
- Təzə meyvə-tərəvəz yemək;
- Siqaret çəkmək və ya siqaret çəkmə şəxsin yanında aylaşmaq;
- Çox yağlı və duzlu xörəklər yemək;
- Bayırdan gəldikdə əlləri yumaq;
- Otağın havasını tez-tez dəyişmək;
- Qazlı içkilər qəbul etmək.

MÜŞAHİDƏ EDƏK

Ətrafınızda olan insanları müşahidə edin. Onlar sağlamlığa mənfi təsir edən hansı hərəkətlərə yol verirlər?

69

fayda verə bilər, özü və onun ətrafı xoşbəxt ola bilər.

Yaradıcı tətbiqetmə:

✓ “Şahzadənin 3 gecəsi” adlı nağılı yazıb səhnələşdirin (az, çox və 8–9 saat yazmaq). Sağlam həyat tərzini dəstəkləyən komiks və ya karikaturalar yaradın.

✓ Uşaqlara sağlam olmaq üçün necə kömək edə bilərsiniz? Valideynlərə tövsiyə yazın.

Ev tapşırığı:

✓ Sağlam həyat tərzini ilə bağlı sorğu sualları fikirləşib yazın. Həmin sorğunu ətrafdakılarla keçirin və sorğunun nəticələrini sinifdə bölüşün.

✓ “Sağlamlıq” jurnalı üçün sağlam həyat tərzinin fərdə, cəmiyyətə faydaları ilə bağlı məqalə yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: fərqləndirmə

I	II	III	IV
Sağlam həyat tərzinə aid bir neçə misal göstərir.	Sağlam həyat tərzinin insana təsirini fərqləndirir.	Sağlam həyat tərzinin amillərini fərqləndirir.	Sağlam həyat tərzinin amillərini və onların insan orqanizminə təsirini fərqləndirir.

18. EKOLOJİ MƏDƏNİYYƏT

Altstandart:

3.2.1. Əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir.

Məqsəd:

✓ Təbiət ilə bağlı əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edir (3.2.1.).

İntegrasiya: T.-i.: 2.1.2.; Az-t.: 2.1.1.; Coğ.: 3.2.3.

Motivasiya:

- ✓ “Su içdiyən quyuya tükürmə”;
“Oturduğun budağı kəsmə”.

Bu atalar sözlərinin mənası nədir?

- ✓ İnsanın təbiətə münasibəti ilə bu atalar sözlərinin nə kimi əlaqəsi var?

Dərslikdə “Düşünək!” və “Araşdıraraq!” bölmələrində təbiətin qorunması ilə bağlı qısa vəziyyətlər təsvir olunur və suallar verilir.

Müəllim aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edir:

- ✓ Sağlam ekoloji mühit dedikdə nə başa düşürsünüz?
- ✓ Təbiətin təmizliyini qorumaq üçün nə etmək lazımdır?
- ✓ Bu şərtlərə əməl etməmək insanın sağlamlığı üçün hansı problemlər yarada bilər?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Ətraf mühitin təmizliyini qorumaq üçün biz nə edə bilərik?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək insanın təbiətlə əlaqəsi haqqında yeni məlumatlar araşdırırlar.

Şagirdlər 5 kiçik qrupa bölünürlər.

1. Dərslikdə verilən cədvəli çəkin və doldurun.

2. İnsanın canlı varlıqlar aləmində yerini müəyyən edin. İnsanın onlarla oxşar və onlardan fərqli xüsusiyyətlərini araşdırın. İnsanı onlardan fərqləndirən xüsusiyyətləri qiymətləndirin.

3. “Şagirdin gündəliyindən” mətni ilə tanış olub təbiət ilə bağlı əxlaq və davranış normalarını müəyyən edin. Öz əlavələrinizi yazın. Bu əxlaq və davranış normalarının cəmiyyətin həyatındakı rol və əhəmiyyətini izah edin. Təbiətə laqeyd münasibət nəyə gətirib çıxara bilər?

4. Dövlət təbiətin, ekoloji tarazlığın qorunması ilə bağlı hansı daxili və xarici funksiyaları yerinə yetirir? Bu istiqamətlərdə nələr edilir? Nümunələr yazın.

5. “Yer saati” və “Ağıllı şəhər (kənd)” layihələri barədə təkliflərinizi yazın.

İNSAN VƏ TƏBİƏT

18. EKOLOJİ MƏDƏNİYYƏT

Sağlam ətraf mühit dedikdə nə başa düşürsünüz?

Ətraf mühitin təmizliyini qorumaq üçün biz nə edə bilərik?

- ekologiya
- təbiət
- ekoloji mədəniyyət

Mətni oxuyun. Mətnə əsasən cədvəldə qeydlər edin.

İnsanın təbiətə mənfi təsiri	Mənfi təsirin nəticələri	İnsanın təbiətə müsbət təsiri	Müsbət təsirin nəticələri

Dünya əhalisinin sayı artır, bu, Yerin təbii sərvətlərindən istifadənin artmasına səbəb olur. Həyatın bütün sahələrində yeni texnologiyaların tətbiqi edilməsi də təbiətə təsiri gücləndirir. İnsanın fəaliyyəti çox vaxt təbiətə ziyan vurur. Bu fəaliyyətin getdikcə artması, Yer ehtiyatlarının qonaqsız istismar edilməsi gələcəkdə arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Ona görə də müasir dövrdə ətraf mühitin qorunması günün tələbinə çevrilmişdir. Hər bir insan öz üzərinə düşən məsuliyyəti dərk etməli və bu mühüm işdə yaxından iştirak etməlidir. Bunun yolu isə əhalinin ekoloji cəhətdən savadlanmasıdır, ekoloji mədəniyyətə yiyələnməsidir.

Ekoloji mədəniyyət yalnız yerə zibil atmaqla ibarət deyil. Bu həm də enerjiyə, sudan, qazdan, eləcə də təbii sərvətlərdən qənaətlə istifadə etmək, təbiətin digər canlılarına qayğı ilə yanaşmaqdır.

Azərbaycan dövləti əhalinin ekoloji mədəniyyətinin yüksəldilməsi üçün tədbirlər görür. Buna görə də “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə daim bu mövzuda dövlət proqramları qəbul edilib həyata keçirilir.

70

Mövzuya dair suallar

1. İnsanların ekoloji mədəniyyətə yiyələnməsi nə üçün vacibdir?
2. Siz ekoloji mədəniyyətə yiyələnmək üçün nə edirsiniz?
3. Başqaların təbiətə laqeyd münasibətini görəndə buna necə münasibət bildirirsiniz?

İstirahət gününü ailəliklə təbiətin qoynunda keçirdik. Bizdən bir az aralıda çoxuşaqlı bir ailə düşərgə salmışdı. Uşaqların içərisində mənim yaşdım da var idi. Yaxınlaşıb onlarla tanış oldum. Öyrəndim ki, adı Arzudur, o da 6-cı sinifdə oxuyur. Söhbət zamanı mən cibimdən peçenye çıxarıb ona təklif etdim. O, peçeniyi aldı, kağızını soyub yerə atdı. Mən heç nə demədim, kağızı götürüb tullantılar üçün ayırdığımız torbaya atdım.

Axşamüstü getmək üçün yığırdıq. Ailə üzvləri aşıyaqlar toplayanda gördüm ki, Arzu yerdəki salfet kağızlarını yığıb tullantılar olan torbaya yığıdı. Çox sevindim. Ona nümunə olmuşdum, o da bundan nəticə çıxarmışdı. İnanırdım ki, o daha əlindəki zibili yerə atmayacaq.

MARAQLIDIR

Ümumdünya Vəhşi Təbiət Fondunun (WWF) təşəbbüsü ilə hər il mart ayının son şənbə günü dünyada “Yer saati” ekoloji aksiyası keçirilir. Aksiya çərçivəsində diqqəti iqlim dəyişikliyinə və ekoloji fəsadlara cəlb etmək məqsədilə binaların fəsad işıqları yerli vaxtla saat 20:30-dan 21:30-a qədər söndürülür. Yer saati ilk dəfə 2007-ci ildə Avstraliyada keçirilib. Azərbaycan “Yer saati” kampaniyasına 2011-ci ildə qoşulub və ilk aksiyada Qız qalasının işıqları söndürülüb.

71

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

“Ağıllı şəhər” bizim həyatımızı necə asanlaşdırma bilər?

“Ağıllı şəhər”də alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunur. Yollarda tıxacların qarşısını almaq üçün ağıllı sistem müəyyən istiqamətlərdə işıqforların iş rejimini tənzimləyir və yollardakı sıxlığı azaldır.

“Ağıllı şəhər”də Wi-Fi daha geniş ərazidə istifadə olunur və sürəti dəfələrlə böyükdür. “Ağıllı şəhər”in sakinləri kommunal xidmətlərdən daha rahat və daha keyfiyyətli istifadə edə bilərlər.

Şəhərin Günəş enerjisi ilə işləyən “ağıllı avtobus dayanacaqları” hər 10 dəqiqədən bir dezininfeksiya vasitəsinə 10 saniyə müddətində fışqırmaqla avtobus gözləyənləri virusa yoluxmadan qoruyur. “Ağıllı şəhər” ağıllı cihazlarla işləyir. Bu ağıllı cihazlar smart telefonlar belə ola bilər. “Ağıllı şəhər”in çox üstünlükləri var. Yalnız “ağıllı şəhər”lər deyil, “ağıllı kənd”lər də yaratmaq mümkündür.

Yada salaq:
Alternativ enerji mənbələrinə nə daxildir?

“Ağıllı şəhər”də daha nə ola bilər?

Dərs ərzində gördükləri işləri əlaqələndirərək şagirdlər nəticə çıxarırlar.

- ✓ İnsan texnika, texnologiya, elm vasitəsilə təbiətdən çox uzaqlaşıb. Nəyə görə o, təbiəti qorunmalıdır?
- ✓ Təbiətin qorunmasının vacibliyi haqqında biz nə öyrəndik?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qayıdır.

Söylənilən fikirlər əsasında ümumiləşdirmə aparılır:

İnsan canlı varlıqlar arasında ən mükəmməlidir. İnsan təbiəti dəyişdirir. Fəaliyyəti təbiətdə fəsadlar yaratmasın deyərək o öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımalıdır. Təbiətlə bağlı davranış normalarının təbiətin qorunmasında böyük rolu var. Hər insan gələcəyə görə məsuliyyət daşıyır.

İnsan təbiətin bir hissəsidir. Təbiət məhv olsa, insan da Yer kürəsindən yox olar.

Yaradıcı təbiiqetmə:

- ✓ Şagirdlərə dərslikdə verilən tapşırıqları yerinə yetirmək təklif olunur.
- ✓ Kiçik qruplarda “Təbiəti qorumaq özünü qorumaq deməkdir” adlı sosial reklam yaradın: videoçarx, plakat və s. tədqimat formaları seçə bilərsiniz.

Ev tapşırığı:

- ✓ Ətrafınızda olan insanları müşahidə edin. Onlar hansı davranışları ilə təbiətə zərər vururlar?
- ✓ Ailənizdə təbiətə qayğı ilə yanaşmaq üçün nələr edilir? Müşahidələrinizi yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
İnsanın təsərrüfat fəaliyyətinin təbiətə təsirini sadə şəkildə izah edir.	İnsanın təbiətə təsir edən fəaliyyətlərini izah edir.	İnsan fəaliyyətlərinin təbiətdə yaratdığı dəyişiklikləri izah edir.	İnsan fəaliyyətlərinin təbiətə müsbət və mənfi təsirinin nəticələrini izah edir.

19. HƏYAT NAMİNƏ

Altstandart:

2.1.2. Cəmiyyətin idarə olunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Bioloji müxtəlifliyin qorunmasında dövlətin funksiyalarını izah edir (2.1.2.);
- ✓ Bioloji müxtəlifliyi qorumaq üçün BMT-nin fəaliyyətini, onun fəaliyyət istiqamətlərini izah edir (2.2.1.).

İnteqrasiya: Bio.: 3.1.2.

Motivasiya:

Dərslikdə ölü zonalarla bağlı məlumat və ona dair sual verilir.

✓ Doğrudanmı, bu gözəl Xəzərimizin varlığı təhlükə altındadır?

Tədqiqat sualı:

✓ Bioloji müxtəliflik nədir və insan onu nə üçün qorumalıdır?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək insan tərəfindən təbiətin qorunması haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər 4 kiçik qrupda aşağıdakı tapşırıqları yerinə yerirlər:

1. Bioloji müxtəlifliyi qorumaq üçün fərdi davranış qaydalarının siyahısını tərtib edin. Bu qaydalara nə üçün əməl etmək lazımdır? – izah edin.
2. Azərbaycan dövləti bioloji müxtəlifliyi qorumaq funksiyalarını necə həyata keçirir? Cədvəli doldurun:

Fəaliyyətin səbəbi	Fəaliyyətin adı	Hansı dövlət qurumları iştirak edirlər	Dövlətin hansı funksiyası həyata keçirilir

3. Bioloji müxtəlifliyi qorumaq üçün BMT-nin fəaliyyəti ilə bağlı aşağıdakı cədvəli doldurun:

Beynəlxalq təşkilat	İstiqamətin, proqramın adı	Təşkilat, onun proqramının məqsədi	Fəaliyyətlər haqqında məlumat

19. HƏYAT NAMİNƏ

- bioloji müxtəliflik
- UNEP
- qoruq
- yasaqlıq
- milli park

BMT Bioloji Müxtəliflik haqqında Beynəlxalq Konvensiya qəbul etmiş, 22 may tarixini "Beynəlxalq Bioloji Müxtəliflik Günü" elan etmişdir.

Bioloji müxtəliflik ifadəsini necə başa düşürsünüz?

Beynəlxalq Konvensiyanın qəbulu və "Beynəlxalq Bioloji Müxtəliflik Günü"nün qeyd edilməsi nə ilə bağlıdır?

 Dünən babamla Xəzərin sahilində gəzirdik. Ətrafda balıq tutmaq üçün suya tilov atmış insanlar gözü dəyirdi. Babam başını bulayb dedi:

– Özlərini nəhaq yorurlar, Xəzərin bu sahillərində balıq yoxdu, buralar ölü zonaldır.

Soruşdum:

– Ölü zona nə deməkdir?

– Bu o deməkdir ki, bu yerlərdə sular normadan artıq çirklənmişdir. Ona görə də burada canlı yaşamır. Balıqlar buralara gəlmir.

– Ölü zona! Demək, ölü zonalar çoxalsa, Xəzər ölü dənizə çevrilə bilər?

Babam dedi:

– Əlbəttə! Ətrafındakı dövlətlər çalışsın ki, Xəzərin çirklənməsinin qarşısı alsın. Problemlər həllini tapmasa, Xəzərin canlı aləmi yox ola bilər.

Babamın sözləri mənə çox həyəcanlandırdı. Doğrudanmı, gözəl Xəzərimiz təhlükə altındadır?

Bu fəlakətin qarşısını almaq üçün nə etmək olar?

4. “Əlavə oxu üçün” bölməsi ilə tanış olun. Orada verilən məlumata əsasən vəziyyəti xarakterizə edin. Fikirlərinizi esse formasında təqdim edin.

ƏLAVƏ OXU ÜÇÜN

Otuz ilə yaxın Ermənistanın işğalı altında qalmış ərazilərimizdə işğalçılar tərəfindən ekoloji cinayətlər törədilib. Bölgədəki biomüxtəliflik məhv edilib, meşələr qırılıb, faydalı qazıntı yataqları talan edilib, su anbarları və ətraf mühit qəsdən çirkləndirilib. Meşə ərazilərində qiymətli fıstıq, cökə, vələs, palıd ağacları mebel, tikinti materialı kimi, çox istilik verən tozağacı meşələri yanacaq məqsədilə talan edilərək Ermənistanı tərk edib. Meşə və bağ sahələri dəfələrlə yandırılıb. Tozağacı meşələrinin qırılması nəticəsində buranın sakinləri olan Qafqaz tetrası və **Xəzər uları*** yaşayış yerlərindən məhrum olub.

Aşağıdakı suallar ətrafında böyük qrupda müzakirə təşkil olunur:

- ✓ İnsanın təbiətə təsirinin səbəbi nədir?
- ✓ UNEP təşkilatı hansı zərurətdən yaradıldı?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

İnsan öz bəzi fəaliyyəti və xüsusiyyətlərinə görə (acgözlük və s.) bioloji müxtəlifliyi və ekoloji tarazlığı pozur. Bununla həm ətrafa, həm də özünə ziyan verir. İnsan ekoloji tarazlığı qorunmalıdır. Burada həm insan özü, həm dövlət və onun

qurumları, həm də beynəlxalq təşkilatlar əlbir olmalıdırlar. Fərd ekoloji əxlaq vəsiyyətilə burada öz töhfəsini verə bilər.

Yaradıcı tətbiqetmə:

✓ Yaşadığınız yerdə (rayon, şəhər, kənd) ətraf mühitin ən böyük ekoloji problemini nədə görürsünüz? Bu problemin aradan qaldırılmasına yönəlmiş layihə hazırlayın.

Ev tapşırığı:

✓ Reklam plakatında təsvir olunmuş fikri izah edin. “Meşələr və biomüxtəliflik” adlı mətn tərtib edin.

İNSAN VƏ TƏBİƏT

MEŞƏLƏRİ QIRMAYIN!

Reklam plakatında təsvir olunmuş şəkil və fikri nəyi ifadə edir?

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Bioloji müxtəliflik anlayışını izah edir.	Bioloji müxtəlifliyin qorunmasının vacibliyini izah edir	Bioloji müxtəlifliyin qorunmasında dövlətin rolunu köməklə izah edir.	Bioloji müxtəlifliyin qorunmasında dövlətin funksiyalarını sərbəst izah edir.
Bioloji müxtəlifliyin qorunmasının ümumi iş olmasını izah edir.	Bioloji müxtəlifliyi qoruyan beynəlxalq təşkilatların rolunu qismən izah edir.	Bioloji müxtəlifliyi qoruyan beynəlxalq təşkilatların rolunu köməklə izah edir.	Bioloji müxtəlifliyin qorunmasında beynəlxalq təşkilatların rolunu sərbəst izah edir.

BÖLMƏ 5. TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

20. DİQQƏTLİ OLAQ!

Altstandart:

4.2.1. Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını fərqləndirir.

Məqsəd:

- ✓ Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını fərqləndirir (4.2.1.);
- ✓ Məişətdə və ictimai yerlərdə potensial təhlükəli obyektləri fərqləndirir (4.2.1.).

İntegrasiya: F-t.: 1.2.1.

Motivasiya:

Dərslikdə “Düşünək!” bölməsində məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsizlik qaydalarına aid şəkillər və sual verilir:

- ✓ Şəkillərdə təsvir olunanlar bizə nə deyir?

Tədqiqat sualı:

- ✓ İctimai yerlərdə və məişətdə təhlükəsiz davranış qaydalarına nələr daxildir?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək ictimai yerlərdə və məişətdə təhlükəsizlik qaydaları haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər 5 kiçik qrupda birləşir, I, II və III qrupa cədvəl 1, IV və V qrupa cədvəl 2 verilir. Qruplar tədqiqatın nəticəsini cədvəldə yazır.

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

20. DİQQƏTLİ OLAQ!

- elektrik avadanlıqları
- qaz cihazları
- kəsicilər və dəsiçilər
- kibertəhlükəsizlik

?

Bu simvolları necə izah etmək olar?

Məişətdə və ictimai yerlərdə hansı hərəkətlər həyat üçün təhlükə yarada bilər?

Mənzildə, idman zalında, vannada otağında sadə təhlükəsizlik qaydalarına diqqət yetirmədikdə insanlar müxtəlif bədən xəsarətləri alır, həm də güclü qorxu hissi keçirirlər. Məişətdə yanq, əzik, kəsik və s. zədələr almamaq üçün çox diqqətli olmaq lazımdır.

Sanitariya-gigiyena qaydalarına əməl edərkən:

- Vannanı dolduranda əvvəl soyuq, sonra isti suyu açın;
- Saçqurudan islanıbsa, o halda bu cihazdan istifadə etmək olmaz;
- İstifadədən sonra cihazı şəbəkədən ayırın. Cərayana qoşulu olan cihaz suya düşdükdə ağır nəticələrə səbəb ola bilər;
- Ütünün necə qızmasını əlinizlə yoxlamayın;
- Ütünün buxar yerinə su tökməzdən əvvəl onu xətdən ayırın.

Siz burda daha hansı qaydaları əlavə etməyi lazım bilirsiniz?

78

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

Mətbəxdə işləyərkən:

- İçərisində qaynar maye olan qazanlardan kənar durun;
- Donmuş ərzaqları bir az buzunun əriməsini gözlədikdən sonra kəsməyə başlayın;
- Yuyucu və təmizləyici vasitələrə qarşı diqqətli olun;
- Qabları yuyarkən xüsusi əlcəklərdən istifadə edin;
- Əlinizi kəsməsin deyə, şüşədən olan əşya və qablarla ehtiyatlı olun.

Qaz cihazları ilə təhlükəsiz davranış qaydaları:

- Mənzildə qaz qoxusu hiss etdikdə dərhal qapı-pancaranı açmaq lazımdır;
- Qaz qoxusu hiss etdikdə elektrik cihazlarından istifadə etmək olmaz;
- Qazı üfərməklə söndürmək olmaz. Belə hallarda od sönsə də, oduqdan qaz çıxmaqda davam edəcəkdir;
- Qaz pilotasının üzərində paltar qurutmaq, pilotanı yamaq vəziyyətə qoyub yatmaq olmaz.

Internetdəki zərərli veb saytlar və bədniyyətli şəxslərdən gələ biləcək təhlükələrə qarşı diqqətli olmaq, təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək lazımdır.

İnternetdə təhlükəsiz istifadə qaydaları:

- Zərərli məzmunların və təhlükəli saytlara daxil olmanın qarşısını alan proqramlardan istifadə edin.

79

CƏDVƏL 1

Təhlükəli əşyalar, obyektlər	Bu əşya, obyekt nəyə görə sağlamlıq və həyat üçün təhlükəli ola bilər?	Təhlükə yaradan davranışlar	Təhlükəsizlik qaydaları

CƏDVƏL 2

Nəyin nəticəsində və necə baş verir?	Təhlükələr	Qaydalar

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

• Valideynlərinizin internetdəki söhbətlərinə qatılmasın, kimlərlə söhbət və dostluq etdiyinizi bilməsinə şərait yaradın.

• Sosial şəbəkələrdə və ya söhbət (çat) otaqlarında fərdi məlumatlarınızı paylaşmayın.

İnternetdən istifadə zamanı başqa nələrə diqqət etmək lazımdır?

İCTİMAİ YERLƏRDƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİMİZİ NECƏ QORUMALI?

Piyada gəzərkən	Avtobusda olarkən	Qatarda və metronda olarkən
• İnşaat işləri başa çatmamış binaların yaxınlığında gəzməyin; • Qırılmış elektrik xətlərinə toxunmayın; • Təmir-tikinti aparılan yollarda gəzməyin; • Qışda sürüşkən ayaq-qabı geyinməyin; • Sahibsiz itlərlə ehtiyatlı olun.	• Avtobusa daxil olarkən yanğınsöndürmə balonlarının harada olmasına diqqət yetirin; • Şübhəli əşyalara yaxın durmayın; • Partlayış və yanğın olduğu salonda yerə uzanın, ağzınızı və burnunuzu qolunuzla tutun.	• Qatar hərəkətdə olarkən vəqonda gəzməyin; • Qaza baş verdikdə metal hissələrə toxunmayın; • Əgər tuncda tüstü varsa, ağız və burnunuzu qolunuzla tutun.

MÜHABİBƏ ZAMANI DÖYÜŞ ƏMƏLIYYATLARI GEDƏN ƏRƏZİLƏRDƏ

Xəbərdar edici işarələr qoyulmasa da, bələ ərazilərdə partlamamış minalar ola bilər. Ona görə də tanımadığımız ərazilərə girməyin! Minalar, adətən, torpağın altında və ya kol-kos içində gizlədildiyindən onları görmək çətin olur. Mina və partlamamış hərbi sursatlara toxunduqda güclü partlayış baş verir. Partlayış insanları öldürür, yoxud ciddi xəsarət yetirir. Mina və mornirlərə hər yerdə rast gəlmək olar:

- Döyüşlər aparılmış yerlərdə (tarlalarda və bağlarda);
- Xarabalıqlarda (tərk edilmiş və dağıdılmış binalarda);
- Atılıb qalmış hərbi texnikanın içində və onların ətrafında.

Mövzuya dair suallar

1. Təhlükəsizlik qaydalarına diqqət yetirmədikdə hansı məişət qəzaları baş verə bilər?
2. Məişət qəzaları zamanı hansı zədələri almaq mümkündür?
3. Məişət cihazları içərisində ən çox hansını təhlükəli hesab edirsiniz?
4. İnternetdən istifadə edərkən hansı tövsiyələrə əməl edirsiniz?
5. Döyüş əməliyyatları olan yerlərdə necə davranmaq lazımdır?

I. Cümlələri tamamlayın:

1. paltar qurutmaq yağın törəmə bilər.
2. Piyada gəzərkən toxunmaq təhlükəli ola bilər.
3. Qışda piyada gəzərkən
4. Vannanı doldurmaq üçün əvvəl açmaq lazımdır.
5. Qazı söndürmək olmaz.
6. Qaz qoxusu hiss etdikdə zəng vurmaq lazımdır.
7. ərazilərə girməyin.
8. Donmuş əraqları
9. fərdi məlumatlarınızı paylaşmayın.

II. Mina təhlükəsizliyinə aid reklam plakati hazırlayın.

MÜƏYYƏN EDƏK

II. Davranışlardan hansları məişətdə, hansları ictimai yerlərdə olan təhlükəyə aiddir?

1. Eyvandan çox aşağı atılmaq; 2. Rozetkənin içinə çöp salmaq; 3. Yolda olan açıq lyukun üstündən hoppanmaq; 4. Təmir gedən binanın ətrafında oynamaq; 5. Maşın qəzasına yaxın getmək; 6. İşqları yanlış qoyub evdən çıxmaq; 7. Tanış olmayan əraziyə daxil olmaq.

1. Mətbəxdə hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək lazımdır?

2. Emalatxanada hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək lazımdır?

3. Küçədə inşaat və ya təmir olan yerdə hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək lazımdır?

4. Məktəbdən evədək yol üzərində hansı təhlükəli vəziyyətlərlə qarşılaşa bilərsiniz? Onlardan necə yayınmaq olar? Onlar qaçılmazdırsa, nə etməli?

5. Bağda, bostanda işləyərkən hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək lazımdır?

Aşağıdakı suallar ətrafında böyük qrupda müzakirə təşkil olunur:

✓ Təhlükəsizlik qaydalarını necə qruplaşdırmaq olar? (əşyanın, obyektin xüsusiyyətlərinə görə – kəsici, deşici və s.; yerinə görə – məişətdə, ictimai yerlərdə və s.)

✓ Sadə təhlükəsizlik qaydalarına diqqət yetirmədikdə, hansı məişət qəzaları baş verə bilər?

✓ Məişət qəzaları insanlara nə kimi ziyanlar vura bilər?

✓ Elektrik cihazlarından istifadə zamanı hansı qaydalara əməl etmək lazımdır?

✓ İctimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarına nələr daxildir?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Məişətdə və ictimai yerlərdə insan müxtəlif təhlükəli əşyalarla, obyektlərlə rastlaşır. Bu obyektlər: elektrik cihazlar, qazla işləyən cihazlar, kəsici, dəşici və s. alətlər ola bilər. İnsanın həyatı üçün bu əşyalar və obyektlər lazım olur. Onları istifadə edərkən və ya təhlükəli vəziyyətlərlə və obyektlərlə rastlaşanda insan təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməlidir. Hər növ təhlükəli alət, cihaz, obyekt və vəziyyətlər üçün xüsusi təhlükəsizlik qaydaları var. Sonra dərslərdə verilən müxtəlif növde tapşırıqları yerinə yetirmək təklif olunur:

1. Şəkillər təqdim olunur: Şəkillərin hansında uşaqların həyatı üçün təhlükə yarana bilər?

2. Cümlələri tamamlayın.

3. “Müəyyən edək” bölməsində: Davranışlardan hansılar məişətdə olan təhlükəyə, hansılar isə ictimai təhlükəyə aiddir?

Yaradıcı təbiiqetmə:

✓ İctimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarına aid reklam plakadı hazırlayın.

Ev tapşırığı:

✓ Evdə böyüklərlə birlikdə yanan (şərti olaraq) televizorun, yeni il yolkasının işıqlarının söndürülməsi üzrə kiçik təlim keçirin. Qoy əvvəl sizə nə etmək lazım olduğunu göstərsinlər, daha sonra onu özünüz edin.

Refleksiya və qiymətləndirmə: fərqləndirmə

I	II	III	IV
Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükələri fərqləndirir.	Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını qismən fərqləndirir.	Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranış qaydalarını köməklə fərqləndirir.	Məişətdə və ictimai yerlərdə təhlükəsiz davranışları düzgün fərqləndirir.
Potensial təhlükəli obyektləri sadalayır.	Məişətdə və ictimai yerlərdə potensial təhlükəli olan obyektləri qismən fərqləndirir.	Məişətdə və ictimai yerlərdə potensial təhlükəli obyektləri köməklə düzgün fərqləndirir.	Əhali və ətraf mühit üçün təhlükə yaranan obyektləri sərbəst fərqləndirir.

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

MÜƏYYƏN EDƏK

1. Şəkillərdəki uşaqların həyatı üçün hansı təhlükələr yarana bilər?
Bu təhlükələrin nəticəsi nə ola bilər?

82

21. YOLDA TƏHLÜKƏSİZLİK

Altstandart:

4.2.2. Yol nişanlarının təyinatına uyğun bacarıqlar nümayiş etdirir.

Məqsəd:

✓ Yol nişanlarının təyinatını bildiyini nümayiş etdirir (4.2.2.);

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

21. YOLDA TƏHLÜKƏSİZLİK

- yol nişanları
- dövlət yol polisi

Yolda qoyulan bu nişanlar bizə nə deyir?

Yol nişanları necə qrupa bölünür?

Uzaq keçmişdə də insanlar yolçulara müəyyən məlumat vermək üçün yollara bəzi nişanlar qoyurdular. Bunlar tətbiq olunan ən qədim yol nişanları idi. Təbii ki, bu nişanlar müasir yol nişanları kimi deyildi. Avtomobilin yaranması və sayının sürətlə artması bugünkü yol nişanlarının və yol hərəkəti qaydalarının meydana gəlməsinə səbəb oldu. XX əsrin əvvəlində müasir nişanlardan dörd yol nişanı yaranmışdı. Onların hamısı xəbərdarlıq nişanları idi. Xəbərdarlıq nişanlarından fərqli nişanların yaranması üçün əlavə otuz ilə yaxın vaxt lazım gəlirdi. Sonrakı illər yol hərəkəti qaydaları və yol nişanları təkmilləşdirildi, onların sayı artdı. Nəticədə indi dünyanın hər yerində, o cümlədən ölkəmizdə tətbiq olunan yol nişanları yaranmışdır. Yol nişanları elə tərtib edilmişdir ki, onların mənasını dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan və müxtəlif dillərdə danışan insanlar asanlıqla başa düşə bilərlər.

Müasir dövrdə yol nişanları yol hərəkətinə tənzimləmək üçün ən geniş yayılmış vasitədir. Ona görə də hər bir sürücü, piyada və yol hərəkətinin digər iştirakçıları yol nişanlarını bilməli və ona əməl etməlidir.

Müasir yol nişanları bir-birindən hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

83

İntegrasiya: F-t.: 1.2.1.; İnf.: 3.3.1., 1.2.2.

Motivasiya:

Lövhdə 3–4 yol nişanını əks etdirən şəkillər asılır. Şagirdlərə aşağıdakı suallar verilir:

- ✓ Lövhdə nə görürsünüz?
- ✓ Yol nişanları, svetafor insanların hansı tələbatından yaranıb?
- ✓ Siz məktəbə gələrkən yolda hansı yol nişanları ilə qarşılaşırsınız?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Yol nişanlarını necə qruplaşdırmaq olar?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər məlumat mənbələrindən istifadə edərək yol nişanlarını araşdırırlar.

Şagirdlər 4 kiçik qrupda birləşir:

1. Bu qrupa 3 növdə yol nişanlarının 6 şəkli verilir (xəbərdarlıq, qadağan, məcburi hərəkət istiqaməti yol nişanları). Təlimat: hər yol nişanının mənasını açıqlayın. Yol nişanlarını müxtəlif variantda 2–3 qrupa ayırın. Hər qrupun adını müəyyən edin. Öz seçiminizi əsaslandırın.
2. Bu qrupa 2 növdə yol nişanlarının 6 şəkli verilir (məlumatverici-göstərici və yol üzərində istifadə olunan işarələr). Təlimat: hər yol nişanının mənasını açıqlayın. Yol nişanlarını müxtəlif variantda 2–3 qrupa ayırın. Hər qrupun adını müəyyən edin. Öz seçiminizi əsaslandırın.
3. Qrupa 6 yol nişanının şəkli təqdim olunur. Bu yol nişanlarının əhəmiyyəti haqqında yazın.
4. Dövlət qurumları və orqanları yol hərəkəti ilə bağlı hansı funksiyaları yerinə yetirir? Dövlət nə üçün yol hərəkətinə diqqət yetirir?

Aşağıdakı suallar ətrafında böyük qrupda müzakirə təşkil olunur:

Hazırda ölkəmizdə qüvvədə olan yol nişanları "Yol hərəkəti haqqında" Qanuna görə 7 qrupa bölünüb. Aşağıda həmin qruplara aid nişanlardan nümunələr verilmişdir.

Yol nişanları

Xəbərdarlıq nişanları

Yolun təhlükəli sahəsinə yaxınlaşma və təhlükənin xarakteri barədə yol hərəkəti iştirakçılarına məlumat verir.

Üstünlük nişanları

Yolayrıclarını, yolun hərəkət hissəsinin kəsişmələrini və dar sahələri keçmək növbəliliyini göstərir.

Qadağan nişanları

Yol hərəkəti iştirakçılarının hərəkətinə müəyyən məhdudiyyətlər qoyur.

Məcburi hərəkət istiqaməti nişanları

Sürücülərə icazə verilmiş hərəkət istiqamətini, sürəti, eləcə də piyadaların hərəkəti üçün nəzərdə tutulan yolları göstərir.

Məlumatverici-göstərici nişanlar

Yaşayış məntəqələrinin və başqa obyektlərin yerləşməsi və orada tətbiq edilən hərəkət rejimi barədə məlumat verir.

Servis nişanları

Yollarda müvafiq obyektlərin yerləşməsi barədə məlumat verir. Servis nişanlarının düzbucaq forması, enli mavi haşiyəsi vardır.

Əlavə məlumat nişanları

Birlikdə tətbiq olunduğu nişanların təsirini dəqiqləşdirir və ya məhdudlaşdırır.

✓ Yol nişanlarını hansı qruplara bölmək olar? Hansı əsaslara görə?

✓ Yol nişanlarının nə kimi əhəmiyyəti var?

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Yol nişanları yol hərəkətini tənzimləmək üçündür. Onlarsız hərəkət mümkün olmazdı. Buna əsasən dövlət yol hərəkətinə nəzarət edir.

Yol nişanları təyinatına görə aşağıdakı qruplara bölünür: xəbərdarlıq, qadağan, məcburi hərəkət istiqaməti, məlumatverici-göstərici yol nişanları, yol üzərində istifadə olunan və s. işarələr.

Dərslikdə olan sualları cavablandırın və tapşırıqları yerinə yetirin.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Nəqliyyatda uzun müddət əyləşən sürücü və sərnəşinlər üçün sağlamlaşdırıcı hərəkətlər kompleksini fikirləşin və nümayiş etdirin.
- ✓ Zaman keçdikcə nəqliyyat da dəyişilir. 15–20 metr yuxarı uçan avtomobillər üçün yol nişanları fikirləşin. Onları çəkin və təyinatını qeyd edin.
- ✓ Könüllü olan şagird lövhənin önünə çıxır. Ona yol nişanının şəkli verilir. O, həmin yol nişanını pantomima yolu ilə təsvir edir. Sınıfdə olan şagirdlər işarəni tapmalıdırlar və onun təyinatını izah etməlidirlər. Sonra proyektor vasitəsilə həmin yol nişanı təqdim olunur.

Ev tapşırığı:

Yaşadığınız yerdə (şəhərdə, rayonda) hansı yol hərəkət nişanlarına ehtiyac var? Bu yol nişanlarının şəkillərini çəkin və ehtiyac olmasının səbəblərini əsaslandırın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: nümayişetdirmə

I	II	III	IV
Yol nişanlarını digər nişanlardan ayırdığını nümayiş etdirir.	Yol nişanlarından bəzilərini tanıdığını nümayiş etdirir.	Yol nişanlarını təyinatına görə ayırmağı bacardığını nümayiş etdirir.	Yol nişanlarını təyinatına görə qruplaşdırma bildiyini nümayiş etdirir.

22. TƏBİƏT QƏZƏBLƏNƏNDƏ

Altstandart:

4.3.1. Fövqəladə hadisələr zamanı tələb olunan davranış qaydalarını izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Təbii fəvqəladə hallarda hansı davranış qaydalarına əməl edilməli olduğunu izah edir (4.3.1.);

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

22. TƏBİƏT QƏZƏBLƏNƏNDƏ

- zəlzələ
- sürtüşmə
- subasma
- davranış qaydaları

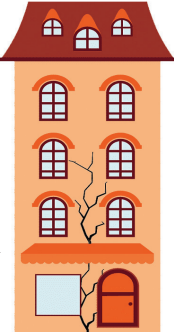
? Yaşadığınız ərazidə hansı təbii fəvqəladə hadisə müşahidə etmişsiniz?

🔍 Yaşadığınız ərazidə təbii fəlakətlər baş verərsə, necə davranmaq lazımdır?

Hazırqlıq olmayan insanlar **zəlzələ** baş verdikdə, adətən, təhlükəli qərarlar qəbul edirlər: pilləkənlərə qaçır, çoxmərtəbəli binaların pəncərə və ya eyvanlarından tullanırlar, liftə minirlər.

Zəlzələ baş verərkən əgər binadasınızsa:

- Çoxmərtəbəli binadasınızsa, liftdən istifadə etmək və pilləkənlərlə qaçmaq olmaz.
- Binaların içində təcili təhlükəsizlik yerlərinə qalmaq, masanın, ya da çarpayının altına girmək lazımdır.
- Daxili qapıların yerində və ya otağın daxili künclərində dayanmaq təhlükəsizlik baxımından daha düzgündür.
- Dayandığınız yer təhlükəli, ya da möhkəm deyilsə, onu yalnız təkanlardan sonra dəyişmək lazımdır.
- Pəncərələrdən, sobalardan, ağır əşyalardan – kitab rəflərindən, soyuduculardan, qab-qacaq rəflərindən kənarda durmaq tövsiyə olunur.

87

İntegrasiya: İnf.: 3.3.1.; Coğ.: 2.1.1., 2.1.2.

Motivasiya:

Dərslikdə “Düşünək!” bölməsində qasırğa, yol qəzası, zəlzələ, qaz partlayışı, subasma sözləri və onlarla bağlı sual verilir:

- ✓ Bu sözləri necə qruplaşdırmaq olar?
- ✓ Təbii fəlakət nə deməkdir?

Tədqiqat sualları:

- ✓ Təbii fəlakətlər zamanı necə davranmaq lazımdır?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik, internet və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək təbii fəlakətlər zamanı davranış qaydaları haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər 3 kiçik qrupda birləşir (“zəlzələ”, “daşqın”, “sürüşmə”).

Qrupun adına uyğun materialla tanış olun. Dərslikdə uyğun təbii fəlakət üzrə davranış qaydaları ilə bağlı tapşırığı yerinə yetirin. Seçiminizi əsaslandırın.

Aşağıdakı suallar ətrafında böyük qrupda müzakirə təşkil olunur:

- ✓ “Təbii hadisəyə psixoloji cəhətdən hazır olmaq” nə deməkdir?
- ✓ Nə üçün zəlzələ zamanı eyvana çıxmaq olmaz? Bu zaman nə baş verə bilər?
- ✓ Zəlzələ ilə bağlı yerdə hansı proseslər baş verir?
- ✓ İnsanlara və ətraf mühitə daha hansı təbii hadisələr ziyan vura bilər?
- ✓ Bir dövlətin ərazisində təbii fəlakət baş verəndə, digər dövlətlər ona necə yardım edir? Azərbaycan dövləti təbii fəlakətlər baş vermiş hansı qonşu ölkələrə yardım göstərmişdir?
- ✓ Azərbaycanda təbii hadisələrin törətdiyi fəsadları aradan qaldırmaq hansı dövlət qurumunun funksiyasıdır?
- ✓ Tez-tez güclü daşqın və subasma (zəlzələ, sürüşmə) hadisələri olan zonaları xəritədə tapın.

Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Zəlzələ, daşqın, subasma, sürüşmə – təbii fəlakətlərdir. Onlar baş verən zaman sağ qalmaq və ətrafdakılara da kömək etmək üçün müəyyən davranış qaydalarına əməl etmək lazımdır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Təbii fəlakətdən sonra hansı davranış qaydalarına əməl etmək vacibdir?
 - a) Suyun səviyyəsi enəndən sonra
 - b) Zəlzələdən sonra
 - c) Sürüşmədən sonra

Ev tapşırığı:

- ✓ Təbii fəlakətlər zamanı davranış qaydaları ilə bağlı suallar tərtib edin. Onlara cavabı ədəbiyyatda, internetdə tapın.
- ✓ Yaşadığınız zonada hansı təbii fəlakətin təhlükəsi daha yüksəkdir? Yerli qəzet üçün bu təbii fəlakətlə bağlı davranış qaydaları haqqında qısa məqalə yazın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Təbii fəvqəladə hallarda davranış qaydalarını çətinliklə izah edir.	Təbii fəvqəladə hallarda davranış qaydalarını kömək ilə izah edir.	Təbii fəvqəladə hallarda davranış qaydalarını müəyyən səhvlərlə sərbəst izah edir.	Təbii fəvqəladə hallarda hansı davranış qaydalarına əməl edilməli olduğunu nümunələrlə izah edir.

23. TEXNOGEN QƏZALAR

Altstandart:

4.3.1. Fövqəladə hadisələr zamanı tələb olunan davranış qaydalarını izah edir.

Məqsəd:

- ✓ Texnogen fəvqəladə hallarda hansı davranış qaydalarına əməl edilməli olduğunu izah edir (4.3.1.);

TƏHLÜKƏSİZ HƏVAT

23. TEXNOGEN QƏZALAR

- radiasiya
- sığınacaq
- kimyəvi qəza
- əleyhqaz

Texnogen qəzalar nə üçün baş verir?

Radiasiya və kimyəvi qəzalar zamanı necə davranmaq lazımdır?

Texnogen xarakterli fəvqəladə hallar ümumilikdə, insanın sənaye və təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olan qəza və fəlakətlərdir. İstehsal və enerji obyektlərində baş verən irimiqyaslı yanğınlar və digər mənşəli texnogen qəzalar olduqca təhlükəlidir. Radiasiya qəzası və kimyəvi qəzalar baş verdiyi yerin sərhədlərini aşaraq daha geniş ərazidə ətraf mühitə ziyan vurur.

Radiasiya qəzası

Radiasiya qəzası nüvə-enerji qurğularının, yaxud cihazlarının təhlükəsiz istismar qaydalarının pozulması nəticəsində baş verir. Radiasiya təsiri insanda müxtəlif şüa xəstəlikləri yaradır.

Radiasiya qəzası barədə xəbərdarlıq olduqda nə etməli?

- Qapı və pəncərələri bağlayın. Yerli orqanların göstərişlərini və qəza haqqında ətraflı məlumatı almaq üçün televizor və radionu yandırın.
- Açıqda olan orzaq məhsullarını polietilen örtüklərə büküb soyuducuya qoyun.
- Tənəffüs orqanlarının qorunması üçün respirator, pambıq-tənizfil sarğılardan və ya suda isladılmış adi parçadan istifadə edin.
- Küçədə olduğunuz zaman tənəffüs orqanlarınızı qorumaq üçün dsmaldan (şərfədan) istifadə edin və dərhal sığınacaq axtarın.

Yada salaq:
radiasiya zədələnməsinin əlamətləri necədir?

İnteqrasiya: İnf.: 3.3.1., 3.2.3;

Əd.: 3.1.3.

Motivasiya:

Dərslikdə “Düşünək!” bölməsində texnogen qəzanın təhlükəsi haqqında mətn və onunla bağlı suallar verilir:

- ✓ Radiasiya və kimyəvi qəzalar nə üçün təhlükəlidir?
- ✓ Bu qəzaları necə adlandırmaq olar?

Tədqiqat sualı:

- ✓ Texnogen qəzalar zamanı necə davranmaq lazımdır?

Şagirdlər müəllimin sualı əsasında öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Şagirdlər dərslik, internet və digər məlumat mənbələrindən istifadə edərək texnogen qəzalar zamanı davranış qaydaları haqqında yeni məlumatları araşdırırlar.

Şagirdlər kiçik qrupda birləşir:

1. Radiasiya qəzası zamanı davranış qaydaları üzrə cədvəli çəkin və doldurun:
2. Kimyəvi qəza zamanı davranış qaydaları üzrə cədvəli çəkin və doldurun:
3. Texnogen qəza, davranış, qayda, sığınacaq, xilasedici, əleyhqaz sözlərindən istifadə edərək texnogen qəza haqqında film üçün ssenari yazın.
4. Bu qrupa əleyhqaz verilir. İnternetdən məlumat toplayıb ondan istifadə etmə qaydasını nümayiş etdirin. Hansı texnogen qəzalar zamanı o, daha faydalı ola bilər?

Aşağıdakı suallar ətrafında bütün siniflə müzakirə təşkil olunur:

- ✓ Hansı qəzalara texnogen qəzalar deyilir?
- ✓ Radiasiya qəzalarının təhlükəsi nədən ibarətdir?
- ✓ Kimyəvi qəzalar nəyin nəticəsində baş verir?

- ✓ Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydalarını öyrənməyin nə kimi faydaları var?
 - ✓ Dövlətin hansı icra orqanı texnogen qəzaların nəticələrinin aradan qaldırıl-ması ilə məşğul olur?
 - ✓ Qəza baş verdiyi halda hansı telefon nömrəsinə zəng vurmaq lazımdır?
- Müəllim şagirdlərlə birlikdə tədqiqat sualına və fərziyyələrə qaydır.

Söylənilən fikirlər əsasında aşağıdakı ümumiləşdirmə aparılır:

Texnogen xarakterli fövqəladə hallar ümumilikdə, insanın sənaye və təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olan qəza və fəlakətlərdir. Dünyada baş verən texnogen mənşəli fövqəladə hadisələrin yarından çoxu nəqliyyat qəzalarının payına düşür. Digər hissəni sənaye və enerji obyektlərində baş verən irimiqyaslı yanğınlar və digər mənşəli texnogen qəzalar təşkil edir. Bunlardan radiasiya qəzası və kimyəvi qəzalar baş verdiyi yerin sərhədlərini aşaraq geniş ərazidə ətraf mühitə ziyan vurur.

Hər texnogen qəza zamanı özünəməxsus davranış qaydaları var.

Yaradıcı tətbiqetmə:

- ✓ Texnogen qəzalar ilə əlaqəli dövlət qurumları hansı funksiyaları yerinə yetirir? Məlumatı internetdə tapın və təqdimatı hazırlayın.

Ev tapşırığı:

- ✓ Evdə aptek qutusunu yoxlayın: orada olan dərmanların son istifadə müddətinə diqqət yetirin. Aptek qutunuza texnogen qəzalar zamanı ən vacib olan tibbi vasitələri qoyun.

Refleksiya və qiymətləndirmə: izahetmə

I	II	III	IV
Texnogen hadisələr zamanı davranış qaydalarını çətinliklə izah edir.	Texnogen fövqəladə hallarda davranış qaydalarını köməklə izah edir.	Texnogen fövqəladə hallarda davranış qaydalarını müəyyən səhvlərlə sərbəst izah edir.	Texnogen fövqəladə hallarda hansı davranış qaydalarına əməl edilməli olduğunu nümunələrlə izah edir.

TƏHLÜKƏSİZ HƏYAT

Kimyəvi qəza zamanı necə davranmalı?

Dərhal pəncərələri kip bağlamaq, elektrik və qaz cihazlarını söndürmək lazımdır. Rezin uzunboğaz çəkmə, pləş geyimməli, sənədləri, isti geyim əşyaları və gec xarab olan ərzaq ehtiyatını götürərək qısa zamanda qəza zonasından çıxın. Nəfəs yollarını qoruyan əleyhqazdan istifadə edin.

Zədələnmə zonasından çıxmaq mümkün deyilsə, qapı və pəncərələri örtün. Onların çat və yarıqlarını kağız və yapışqanla tutun. Ventilasiya və tüstü bacalarını kip bağlayın. Binaların birinci mərtəbələrində və zirzəmilərdə gizlənməyin.

Qəzadan sonra necə hərəkət etməli?

Kimyəvi maddələrlə zədələnməyə şübhə varsa, çox miqdarda süd və çay üçün, dərhal həkimə müraciət edin. Binalara yalnız icazə verildə girmək olar. Paltarlarınızı çıxarıb atın. Otaqları nəm əsgilə silin. Su kamərlərindən axan sudan, bostan və bağ məhsullarından istifadə etməyin.

Mövzuya dair suallar

1. Hansı qəzalara texnogen qəzalar deyilir?
2. Radiasiya qəzalarının təhlükəsi nədən ibarətdir?
3. Kimyəvi qəzalar nəyin nəticəsində baş verir?
4. Qəza baş verdiyi halda hansı telefon nömrəsinə zəng vurmaq lazımdır?

Cümlələri tamamlayın:

1. Radiasiya qəzası zamanı küçədəsinizsə, ...
2. Açıqda olan ərzaq məhsullarını...
3. ... su mənbələrindən istifadə edin.
4. Yeməkdən qabaq əllərinizi.....yaxalayın.
5. Kifayət qədəryığın.
6. Zəhərli kimyəvi maddələr orqanizmə düşür.
7. Binaların gizlənməyin.
8. Özünüzlə götürün.
9. Xüsusi fövqəladə vəziyyətləri nəzərə alaraq, əvvəlcədən hazırlayıb, onları alqatan yerlə saxlayın.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2003.
2. İnsan hüquqlarının tədrisi. Müəllimlər üçün vəsait. Bakı, 2003.
3. Məktəbdə vətəndaş təhsili. Metodik vəsait. Bakı, 2002.
4. Həyati bacarıqlara əsaslanan təhsil. Orta ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai sinif müəllimləri üçün tədris vəsaiti. Bakı, 2006.
5. “Azərbaycan Respublikasının Hökuməti və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu (UNICEF) arasında əməkdaşlığa dair Əsas Saziş”in təsdiq edilməsi barədə AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU. Bakı, 2004.
6. Əmirov M. İnsan və cəmiyyət. Ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, 2010.
7. Azərbaycan–Tolerantlıq məkanı. Bakı, 2011.
8. Xəlilov T., Zeynalova M. Qlobal ekoloji problemlər (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). Bakı, 2014.
9. Məmmədov Q., Xəlilov M. Ekologiya, ətraf mühit və insan (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, “Elm”, 2006.
10. Əliyeva İ. Azərbaycanda ekoloji problemlərin biblioqrafik informasiya tərəfləri. Elmi məqalələr toplusu. Bakı, YYSQ, 2014.
11. Ağayev T.D., Əhmədov Ş.Ə., Xəlilov T.A.. Ekoloji təhlükəsizlik. Dərs vəsaiti. Sumqayıt Dövlət Universiteti. Sumqayıt, 2013.
12. Nəbibəyli Z. Ekologiya və fəvqəladə hallar. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. Bakı, 2012.
13. Bəkirov B., Ocaqov H. Fəvqəladə hallara dair termin və anlayışlar. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2002.
14. Ocaqov H.O., Bəkirov B.T., Səbzəliyev S.A. Əhalinin fəvqəladə hadisələrdən mühafizəsi. Bakı, 2003.
15. Məcidov Ə. Yol hərəkəti qaydaları. Ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri üçün metodik vəsait. Bakı, 2001.
16. Sağlam olaq. “Buta Design”, 2012.
17. Hüseynov R. Tərtibə işinin metodikası (proqram). Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu. Bakı, 2010.
18. Problemlərin həllində uşaq kitabxanalarının iş təcrübəsi (elmi-metodik vəsait). Bakı, 2013.
19. TGC Təlim və İnkişaf Mərkəzi: Ümumi orta təhsil kurikulumu üzrə təlimin paylama materialları. Bakı, 2013.
20. Mina təhlükəsizliyi. UNICEF, ANAMA. Buklet. Çaşıoğlu Eİ-MMC.

İNTERNET RESURSLARI

1. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/hr.shtml
2. <http://www.dumrf.ru/islam/dialog/1846>
3. <http://www.anl.az/el/a/arotih.pdf>
4. <http://anl.az/down/meqale/adalet/2010/oktyabr/135565.htm>
5. <https://un.mfa.gov.az/az/content/43/azerbaycan-respublikasi-ve-umumdunya-schiyye-teskilati>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=xNCtYLG2ZNU>
7. [http://www.celilabad-adpu.az/dosyalar/movzu_13\(1\).pdf](http://www.celilabad-adpu.az/dosyalar/movzu_13(1).pdf)
8. https://az.wikipedia.org/wiki/Mirz%C9%99_F%C9%99t%C9%99li_Axundov
9. https://az.wikipedia.org/wiki/Hac%C4%B1_Zeynalabdin_Ta%C4%9F%C4%B1yev
10. <https://medeniyyet.weebly.com/>
11. <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/39141623-5991-11da-8314-0800200c9a66/index.htm>
12. https://files.preslib.az/remz/pdf/atr_din
13. <https://azerbaijan.az/information/301>
14. <http://vxside.gov.az/az/page/qanunlar>
15. <http://www.e-qanun.az/framework/897>
16. <http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/T%C9%99lim%C2%20materiallar%C4%B1/iqtisadimovzular/1.pdf>
17. <https://www.oilfund.az/>
18. <http://anl.az/el/Kitab/2016/Azf-289009.pdf>
19. <https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>
20. <https://www.coe.int/az/web/compass/what-are-human-rights->
21. <https://www.coe.int/az/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child>
22. http://sehiyye.gov.az/ehalini_saqamlıqı_qorunması_haqqında_qanun.html
23. <https://mttm.edu.az/az/qanunvericilik>
24. <http://www.youtube.com/watch?v=OCInhp3wHdI>
25. <http://magas.su/base/nauchnye-fenomeny-korana>
26. <https://news.milli.az/interest/771084.html>
27. <https://www.bizim Yol.info/az/news/51947.html>
28. <http://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/azerbaycan-respublikasının-ekoloji-siyaseti>
29. <http://www.youtube.com/watch?v=k9l7IMby5gI&list=SP18DF4994312E23C1>
30. <http://www.youtube.com/watch?v=E1QKAOJi55c>
31. <https://www.youtube.com/watch?v=RImCNPeImYk>
32. <https://helpsophia.ru/az/semya/zdoroviy-obraz-zhizni-kak-faktor-ekologicheskoi-kultury-formy-i-metody.html>
33. <https://azerbaijan.az/related-information/32>
34. <http://www.youtube.com/watch?v=BKCZgwALcQM>
35. <https://www.facebook.com/Sevdikl%C9%99rimiz-295225897240325/videos/m%C9%99i%C5%9F%C9%99td%C9%99-yan%C4%9F%C4%B1n-t%C9%99hl%C3%BCK%C9%99sizliyi/968316466597928/>
36. <https://dyp.gov.az/?/az/roadsign/>
37. <https://www.fhn.gov.az/?aze/menu/26/355>
38. <https://www.fhn.gov.az/?aze/menu/28/124>

BURAXILIŞ MƏLUMATI

HƏYAT BİLGİSİ 6

Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün
Həyat bilgisi fənni üzrə dərsliyin (qrif nömrəsi: 2021-047)

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər

Bahar Əşrəf qızı Kərimova
Gülər Ələkbər qızı Mehdiyeva
Gülnarə Şahin qızı Şahmuradova

Redaktor

Mətanət Kərimova

Bədii və texniki redaktor

Abdulla Ələkbərov

Dizayner

Təhmasib Mehdiyev

Korrektor

Günəl Məmmədova

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 5,1. Fiziki çap vərəqi 5,5. Formatı 70x100 ¹/₁₆.

Kəsimdən sonra ölçüsü: 165x240. Səhifə sayı 88.

Şriftin adı və ölçüsü: jurnal qarnituru: 11–12 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.

Sifariş . Tiraj . Pulsuz. Bakı–2021.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: __.__.2021

Çap məhsulunu nəşr edən:

“Aspoliqraf LTD” MMC

(Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 151)

Çap məhsulunu istehsal edən:

“RADIUS” MMC

(Bakı, AZ1054, Binəqədi şosesi, 53)

PULSUZ